

ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਕਲਮਕਾਰਾਂ, ਕਲਾਕਾਰਾਂ, ਕਥਾਕਾਰਾਂ, ਕਿਰਤੀਆਂ, ਕਵੀਆਂ, ਫਲਸਫੀਆਂ, ਰੰਗਕਰਮੀਆਂ ਤੇ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਰੰਬ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਦੀ ਏਸ ਬਿੰਦਤ ਭਰੀ ਅਕੀਦਗੀ ਦੇ ਕਾਵਿਰੂਪ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਨਾ ਤੇ ਕਦੀ ਪੜ੍ਹੀ ਸੁਣੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿੱਧਰੇ ਤਿੱਠੀ। ਚਾਲੀ ਉੱਤੇ ਤਿੰਨ ਧੜਵੈਲ, ਦਿਉਕੱਦ ਹਸਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮੁੱਚੇ ਮਨੁੱਖੀ ਤਾਈਚਾਰੇ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਘਾਲਣਾਵਾਂ ਦੀ ਇਹ ਅਦਭੁਤ ਗਾਥਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਿਉਂ ਹੋ ਜਿਉਂ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਕੁੱਜੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸਮੁੰਦਰ ਹੋਵੇ।

ਡਾ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ, ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੈਂ ਅਗਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਸਿਕ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹਾਂ ਪਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉੱਚ-ਹਸਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਮਰਸੀਏ ਲਿਖ ਕੇ ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਹੀ ਕਰ ਦਿੰਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਹਾਨੋਂ ਤੁਰ ਗਏ ਉੱਚ-ਦੁਮਾਲੜੀ ਹਸਤਾਖਰਾਂ ਦੀ ਬੌਧਿਕਤਾ, ਜਜ਼ਬਾਤੀਪਨ, ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ 43 ਪੁਰਖਿਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਸਮਾਜ ਸੇਵਕ ਵੀ ਹਨ ਕਲਾਕਾਰ ਵੀ, ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ, ਸ਼ਾਇਰ ਵੀ, ਨਾਟਕਕਾਰ ਵੀ ਡਾਕਟਰ ਵੀ ਹੁਸੀਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਲੱਖਣ ਸਿਰਜਣਾ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਰੰਗਲੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਣਾ ਵੀ।

ਦੇਵ ਭਾਰਦਵਾਜ

ਇਹ ਮਰਸੀਏ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਸੁਝ-ਸਿਆਣਪ ਦੇ ਵਾਹਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਦੀਬਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੋਚਵਾਨ ਸਿਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਬੌਧਿਕ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਸਿਰਜਕਾਂ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਅਮੀਰੀ ਬਖਸ਼ਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੰਸਾਰ ਵੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ ਖਿੜਕੀ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖਿੜਕੀ ਵਿਚੋਂ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਜਿੱਤੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਝਾਕਦੇ ਹਨ? ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੋਹ-ਮੁਹੱਬਤ ਵਾਲੇ ਸੁਨੇਹੇ ਭਰੀ ਇਹ ਪੱਟ ਜਿਸਦੀ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ, ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਕਿੱਥੋਂ ਕੁ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ? ਇਹ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰੇਗਾ।

ਕੇਹਰ ਸ਼ਰੀਫ

ਤੁਰ ਗਏ ਯਾਰ ਨਿਰਾਲੇ

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ

ਤੁਰ ਗਏ ਯਾਰ ਨਿਰਾਲੇ

ਯੂਰਪੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ
ਫਾਲਸਾਲ, ਯੂ.ਕੇ.

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ

www.PunjabiLibrary.com

ਤੁਰ ਗਏ ਯਾਰ ਨਿਰਾਲੇ

[ਮਰਸੀਏ]

ਇਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ:

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਗਸੰਗ (ਲੇਖ)
ਵਕਤ ਦੇ ਸਫੇ 'ਤੇ (ਵਾਰਤਕ)
ਰੂਹ ਦੇ ਬੋਲ (ਕਵਿਤਾਵਾਂ)

ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ (ਹਲਵਾਰਲੀ) - ਸੰਪਾਦਨ
ਮੇਰੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਮੇਰਾ ਸਫਰ (ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਡੇਰਾਬਸੀ) - ਸੰਪਾਦਨ
ਮੇਰਾ ਕਮਰਾ ਮੇਰੀ ਕਲਮ (ਸੰਪਾਦਨ)

ਦੂਜੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਸੇਵਾ (ਇਲਾ ਭੱਟ) - ਅਨੁਵਾਦ

ਆਡੀਓ ਕੈਸਿਟ 'ਅਸੀਂ ਉਡਦੇ ਪਰਿੰਦੇ'

ਤੁਰ ਗਏ ਯਾਰ ਠਿਰਾਲੇ

(ਮਰਸੀਏ)

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ

ਯੂਰਪੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਥ

ਯੂ. ਕੇ.

Tur Gaye Yaar Nirale (Poetic sketches of departed souls)

by **Sham Singh**

2020 Sector 45-C, Chandigarh (India) - 160047

Mobile : 98141-13338. email : sham.angsang@gmail.com

Published by :- European Panjabi Sath, Walsall, U.K.

© & ® are reserved with Publisher.

ISBN-978-93-85648-02-01

Price : Rs. 100 (Pound 3 US \$ 5)

First Edition : 2016

Copy editor : Jagtar Singh Deol

Publication:- Prism Publisher, S.A.S. Nagar Mohali (Punjab)

Phone: +91-99149-08751, E-mail : prismpublishers@gmail.com

Available at : Panjabi Sath Units

Dr. Nirmal Singh
Secretary Panjabi Sath
Lamba, Jalandhar,
Panjab, India - 144026
Phone : 0181-2791036,
98152-56266

ਡਾ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ
ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ
ਲਾਂਬੜਾ, ਜਲੰਧਰ, ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ -144026
ਫੋਨ : 0181-2791036,
98152-56266

Mota Singh Sarai
11Queens Road
Waisall, West Midlands
WS5 3NF U.K.
Phone: +447850750109
E-mail: singh_m_sarai@hotmail.com

ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ
11 ਕੁਇਨਜ਼ ਰੋਡ
ਵਾਲਸਾਲ, ਵੈਸਟ ਮਿਡਲੈਂਡ
ਡਬਲਯੂ. ਐੱਸ. 53
ਐੱਨ, ਐੱਫ, ਯੂ.ਕੇ.
ਫੋਨ. +44 785 0750109

Pri. Kulwinder Singh Sarai
Manjki Panjabi Sath, Bhangala
Jalandhar, Panjab, India - 144033
Phone: 01826-275633, 98141-60642
E-mail: kssarai@gmail.com

ਪ੍ਰਿੰ. ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ
ਮੰਜਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ, ਭੰਗਾਲਾ
ਜਲੰਧਰ, ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ - 144033
ਫੋਨ. 01826-275633,
98141-60642

Jagtar Singh Deol
Naujwan Panjabi Sath, Chandigarh
Panjab, India - 160055
Phone: 99149-08751
E-mail: jagratsinghdeol@gmail.com

ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਿਓਲ
ਨੌਜਵਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ
ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ - 160055
ਫੋਨ. 99149-08751

ਵੇਰਵਾ

ਮੋਏ ਤੇ ਵਿਛੜੇ ਕੌਣ ਮੇਲੇ / ਡਾ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ, ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ / 8
ਚੇਤਿਆਂ ਵਿਚ ਵਸਿਆ ਵਿਰਸਾ / ਕੇਹਰ ਸ਼ਰੀਫ / 9
ਤੁਰ ਗਏ ਯਾਰ ਨਿਰਾਲੇ, ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਾਲੇ / 12

• ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	:	15
• ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਆਰਟਿਸਟ	:	18
• ਦਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ	:	20
• ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ	:	22
• ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਹਮਦਰਦ	:	24
• ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ	:	27
• ਨੇਕ ਚੰਦ	:	30
• ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਨੰਦ	:	32
• ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ (ਭਾ ਜੀ ਨਾਟਕਕਾਰ)	:	34
• ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ	:	37
• ਤੇਰਾ ਸਿੰਘ ਚੰਨ	:	39
• ਸ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਡੇਰਾ ਬਸੀ	:	41
• ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਆਰਟਿਸਟ	:	43
• ਡਾਕਟਰ ਜਗਤਾਰ	:	45
• ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ	:	47
• ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ	:	49
• ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ	:	52
• ਸਰਦਾਰ ਅੰਜੁਮ	:	55
• ਜਸਪਾਲ ਭੱਟੀ	:	57

ਤੁਰ ਗਏ ਯਾਰ ਨਿਰਾਲੇ : 5

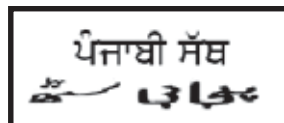
● ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੱਸੋਵਾਲ	:	59
● ਡਾ. ਐਮ. ਐਸ. ਰੰਧਾਵਾ	:	61
● ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਆਰਟਿਸਟ	:	63
● ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ	:	66
● ਸ. ਸ. ਮੀਸ਼ਾ	:	68
● ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ	:	71
● ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ	:	73
● ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ	:	75
● ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ	:	77
● ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਪੂਨੀ	:	79
● ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੀਰ	:	81
● ਡਾ. ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰ	:	83
● ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ	:	85
● ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਹਲਵਾਰਵੀ	:	88
● ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਆਈ.ਏ.ਐਸ.	:	90
● ਭਾਗ ਸਿੰਘ (ਰੰਗ ਕਰਮੀ)	:	92
● ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬੰਨੂਆਣਾ	:	94
● ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਿਲ	:	96
● ਇੰਦਰਜੀਤ ਹਸਨਪੁਰੀ	:	99
● ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ	:	101
● ਭੂਸ਼ਨ ਧਿਆਨਪੁਰੀ	:	104
● ਪ੍ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ	:	107
● ਦਲਬੀਰ	:	109
● ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਟਾ	:	101

ਇਹ ਪਿਆਰ ਗੁਲਦਸਤਾ ਸਮਰਪਤ ਹੈ

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਰਸੇ ਅਤੇ ਸਾਂਝੀ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ, ਇਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਇਹ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਗੁਲਦਸਤਾ।

ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ

ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ, ਸੱਥ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਡਾ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸੇਵਾਦਾਰ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਜੱਸ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੰਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਛਪਾਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹੈ

ਮੋਏ ਤੇ ਵਿੱਛੜੇ ਕੌਣ ਮੇਲੇ !

ਧੰਨ ਹੈ! ਪੰਜਾਂ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ, ਜਿਸ ਇਕ ਨਹੀਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿਕੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਧੰਨ ਹੈ! ਸਾਡਾ ਸੂਝਵਾਨ ਕਲਮਕਾਰ ਵੀਰ ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ। ਇਹਨਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬਣ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਜਾਏ ਤਰਤਾਲੀ ਮਹਾਨ ਸਪੂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਵਿਚਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਜਸ ਖੱਟਿਆ ਹੈ। ਲਗਭੱਗ ਡੇਢ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰਸੇ ਦੀ ਸਕਰੀਨ 'ਤੇ ਝਾਤ ਪਾਉਂਦੀ 'ਮਰਸੀਏ' ਨਾਮੀ ਇਹ ਅਨਮੋਲ ਪੁਸਤਕ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਅਨੋਖੀ, ਅੱਡਰੀ, ਅਨੂਠੀ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲੀ ਹੈ। ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਕਲਮਕਾਰਾਂ, ਕਲਾਕਾਰਾਂ, ਕਥਾਕਾਰਾਂ, ਕਿਰਤੀਆਂ, ਕਵੀਆਂ, ਫਲਸਫੀਆਂ, ਰੰਗਕਰਮੀਆਂ ਤੇ ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਦੀ ਏਸ ਸ਼ਿੱਦਤ ਭਰੀ ਅਕੀਦਗੀ ਦੇ ਕਾਵਿਰੂਪ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਨਾ ਤੇ ਕਦੀ ਪੜ੍ਹੀ ਸੁਣੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿੱਪਰੇ ਡਿੱਠੀ। ਚਾਲੀ ਉੱਤੇ ਤਿੰਨ ਧੜਵੈਲ, ਦਿਉਕੱਦ ਹਸਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮੁੱਚੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਘਾਲਣਾਵਾਂ ਦੀ ਇਹ ਅਦਭੁਤ ਗਾਥਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਉਂ ਹੈ ਜਿਉਂ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਕੁੱਜੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸਮੁੰਦਰ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਗਿਆਨ ਗਾਥਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਗੱਲੀਂ-ਕਥੀਂ ਹੀ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਵਧਾਇਆ, ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸੋਚਣਵਿਚਾਰਨ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ।

ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਭਰ ਦੀ ਪੁੱਤਰਕਾਰਤਾ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ 'ਚ ਵੰਡ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਸਾਨੂੰ 'ਅੰਗ ਸੰਗ' ਵਾਲਾ ਆਪਣਾ ਅਖਬਾਰੀ ਕਾਲਮ ਚੇਤੇ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਏ। ਸੌਖੀ, ਸਰਲ, ਸਪਸ਼ਟ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਪੱਧਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਾਲੀ, ਮਹਾਂਕਾਵਿਕ ਧਾਰਾ ਵਰਗੀ ਕਵਿਤਾ, ਇਹਨਾਂ ਸਖਸ਼ੀਅਤਾਂ ਦੇ ਰੇਖਾ ਚਿਤਰ ਇੰਝ ਦੇ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਦੰਗ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਸਤਕਨਾਸਤਕ, ਸਿਆਸੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ, ਧਰਮਾਂ, ਮਜ਼ਹਬਾਂ, ਸਾਹਿਤਕ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦਾਂ, ਜਾਤਾਂ-ਪਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵਲਗਣਾਂ, ਵਿੱਥਾਂ, ਵਿਰਲਾਂ ਨੂੰ ਉਲੰਘਦੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ ਸਰਬਤ ਵੱਲੋਂ! ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਦੀ ਸਧਾਰਨ ਲਿਖਤ ਨਹੀਂ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸੱਥਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਆਰ-ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਇਹਨਾਂ ਦੂਈ-ਦਰੈਤ ਅਤੇ ਵੰਡ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਾਲੇ ਦਰਸ਼ਨ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਜੱਗਜ਼ਾਹਰ ਕਰਕੇ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟਿਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਪੂਰਨ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਪਾਠਕ ਵਰਗ ਤੇ ਸੁਚੇਤ ਭਾਈਚਾਰਾ ਇਸ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਪੜ੍ਹੇਗਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਸਬਕ ਸਿੱਖ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਭਲੇ ਵਾਲੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਵੀ ਤੁਰੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਜੋ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਅਵਸ਼ ਸਾਰਥਿਕ ਨਿਕਲਣਗੇ।

ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ।

ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਸਰਾਏ, ਡਾ. ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ

ਚੇਤ 548
ਅਪ੍ਰੈਲ 2016

ਸੰਚਾਲਕ ਯੁਰਪੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ ਸੇਵਾਦਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ
ਵਾਲਸਾਲ ਯੂ.ਕੇ. ਲਾਂਬੜਾ-ਜਲੰਧਰ

ਚੇਤਿਆਂ ਵਿਚ ਵਸਿਆ ਵਿਰਸਾ - 'ਤੁਰ ਗਏ ਯਾਰ ਨਿਰਾਲੇ'

ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਹੁ-ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਅਰਥੀ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਾਲੇ ਚੌਖਟੇ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ, ਸਮਾਜ - ਭਾਵ ਲੋਕ ਸਮੂਹਾਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਮੂੰਹ-ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਦਿਸਦਾ ਹੋਵੇ। ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਮੁੱਲਵਾਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਉਸਦੇ ਨਿਰ-ਸਵਾਰਥ, ਬੇ-ਗਰਜ ਸਿਰਜਕ, ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਗਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦੇ ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਹਯਾਤੀ ਵਿਚ ਹੰਢਾਏ ਔਖੇ-ਸੌਖੇ ਵੇਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ, ਅਪਣਤ ਅਤੇ ਮੋਹ ਦੀ ਸੁਰ ਉੱਚੀ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਆਪਣਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਵਿਗੋਚਾ ਵੀ। ਪਰ ਮੁੱਖ ਗੱਲ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਰਵੇਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ, ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਭਲਾਈ ਹਿਤ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਜਿਹਾ ਸਥਾਨ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ-ਦਰਦਾਂ, ਹਾਸੇ-ਰੋਣਿਆਂ, ਮਾੜੇ-ਚੰਗੇ ਕਾਰਜਾਂ/ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣਿਆਂ ਦੇ ਸਾਥ ਦੇਣ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਸਮਝ ਕੇ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਜੁਟੇ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣਿਆਂ ਦਾ ਸੰਗ-ਸਾਥ ਛੱਡਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਬੌਧਿਕਤਾ ਭਰੇ ਚਿੰਤਨ ਵਾਲੀ ਰਵਾਇਤ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਂਰਥੀ ਇਕੱਲੇ ਦਿਸਦੇ ਵੀ ਕਦੇ ਇਕੱਲੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਦੇ ਸਮਝਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਤੱਕ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਕਿਸੇ ਲਈ ਬੇਗਾਨੇ ਹੋਣ/ਸਮਝਣ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ/ਸਮਝ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਬਣਿਆ। ਉਹ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਆਪਾ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਦੇ ਸਕੇ। ਉਹ ਲੋਕ-ਸਮੂਹਾਂ ਲਈ ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਸਿਰਜਣ ਦੇ ਕਾਮਯਾਬ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਂਜ ਤਾਂ ਸਭ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ/ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਰੀਤ ਨੂੰ ਇਕ ਫਿਕਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ “ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ” ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਇਹ ਰਵਾਇਤ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੀ ਹੋਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਰਾਹੀਂ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਸੁੱਚੇ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਭਰੇ

ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਥੜ੍ਹੇ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਵਿਚਾਰਨ ਵਾਲੇ/ਉਚਾਰਨ ਵਾਲੇ, ਕਲਾ ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹਣ ਵਾਲੇ, ਅੱਖਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਚਾਰੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਵਾਲੇ, ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਾਡੇ ਅਮੀਰ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਚਿਤ੍ਰਨ ਵਾਲੇ। ਰੁਲਦੀ ਫਿਰਦੀ ਨਿਕਾਰੀ ਹਰ ਬੇ-ਕਾਰ ਚੀਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਸੁਹਜ ਅਤੇ ਖੁਬਸੂਰਤੀ ਭਰੀਆਂ ਕਲਾ-ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਸਿਰਜਣ ਵਾਲੇ, ਕਿਰਤ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਉੱਚਾ ਦੱਸ ਕੇ ਕਿਰਤੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੈੜਾਂ ਵਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਦਰਦ ਵੰਡਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਆਪ ਪਾਰਸ ਬਣਕੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸੋਨਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਏਨੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਨ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਮੈਲੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਪਛਾਨਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਦਰਵੇਸ਼ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਸਾਡੇ ਅਗਵਾਨੂੰ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਚ ਭਰੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਏ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਮਾਣ ਕਰੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਲੋਅ ਭਰੇ ਅਸਮਾਨ ਹਨ ਜਿੱਥੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਟਿਮਕਦੇ ਤਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਰਾਹ ਚਾਨਣ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਦਿਸਦੇ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੁਸ਼ਨਾਏ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਅਗਲੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਕੌਣ ਧਰੇ ਇਹ ਵੀ ਸਵਾਲ ਹੈ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਵਾਸਤੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵੀ ਲੱਭ ਪੈਣਗੇ।

ਇਹ ਕਿਤਾਬ 'ਤੁਰ ਗਏ ਯਾਰ ਨਿਰਾਲੇ' ਨਿਵੇਕਲੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤ ਅੰਦਰ ਇਹ ਨਵੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਅੰਦਰ ਸਭ ਤੋਂ ਔਖਾ ਕਾਰਜ ਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਸਿਫਤ ਜਾਂ ਵਡਿਆਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਿਰਫ ਨਿੱਤਰੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਰਗੇ ਸਾਫ ਮਨ/ਸੋਚ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਭਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦਿੰਦਿਆ, ਵਡਿਆਈ ਕਰਦਿਆਂ - ਆਪ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਨਾਲ ਲਿਫ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਡਰ- ਭੈਅ, ਲੋਭ-ਲਾਲਚ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਿਆਰ, ਮੋਹ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਭਰੇ ਅਪਣੱਤ ਨਾਲ ਲਿਫਣਾ ਜਾਂ ਝੁਕਣਾ ਕਿਸੇ ਦਰਵੇਸ਼ ਅੱਗੇ ਨਿਮਰ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤੀ ਇਬਾਦਤ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਬਾਦਤ, ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਰਸੀਆਂ ਵਿਚ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਿਰਫ ਧਾਰਮਿਕ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਸੇਵਾ-ਭਾਵ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੋ ਤੁਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਸਮੁੰਦਰ ਵਰਗੀ ਅਣਮਿਣੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੇ ਨੀਲੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਵਰ ਮੇਲਦਾ ਅਸਮਾਨ ਦਾ ਦੂਰ ਤੱਕ ਦਿਸਦਾ ਪਸਾਰਾ ਜਾਂ ਕੁਦਰਤ ਵਰਗੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦਾ ਬੋਧ ਹੀ ਇਸਦੇ ਅਰਥ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਮਰਸੀਏ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਸੂਝ-ਸਿਆਣਪ ਦੇ ਵਾਹਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਦੀਬਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੋਚਵਾਨ ਸਿਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ

ਬੌਧਿਕ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਸਿਰਜਕਾਂ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਅਮੀਰੀ ਬਖਸ਼ਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੰਸਾਰ ਵੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ ਖਿੜਕੀ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖਿੜਕੀ ਵਿਚੋਂ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਜਿੱਡੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਝਾਕਦੇ ਹਨ? ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੋਹ-ਮੁਹੱਬਤ ਵਾਲੇ ਸੁਨੇਹੇ ਭਰੀ ਇਹ ਪੌਣ ਜਿਸਦੀ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ, ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਕਿੱਥੋਂ ਕੁ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ? ਇਹ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰੇਗਾ।

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀ ਅਦੀਬਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਲੇਖਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੈ, ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਮਰਸੀਏ ਲਿਖੇ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ ਤਰਤਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੇਖਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਨੇੜਤਾ ਰਹੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਜਾਣਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਤੇ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਇਹ ਅਸਲੋਂ ਸਾਰਥਕ ਜਤਨ ਹੈ - 'ਤੁਰ ਗਏ ਯਾਰ ਨਿਰਾਲੇ'।

ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਰਹੇ ਹਨ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਸੀਏ ਦੀਆਂ ਆਖਰੀ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਯਾਦ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਝਲਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ :

ਉਡ ਗਿਆ ਗਿਆਤਾ ਉਡਾਰੀਆਂ ਦਾ
ਖਾਲੀ ਅੰਬਰ ਨੇ ਅੱਜ ਨਿਰਾਸ ਹੋਏ
ਉਹਦੀ ਪਾਕਿ-ਪਵਿੱਤਰ ਰੂਹ ਦੇ ਲਈ
ਹਰ ਅੱਖ ਦੇ ਹੰਝੂ ਅਰਦਾਸ ਹੋਏ।

ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰੇਗਾ।

ਅਪਰੈਲ 2016

ਕੇਹਰ ਸਰੀਫ
ਵਿਟਨ (ਜਰਮਨੀ)

ਤੁਰ ਗਏ ਯਾਰ ਨਿਰਾਲੇ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਾਲੇ

ਭਾਵੇਂ ਮੌਤ ਦਾ ਦਿਨ ਹੈ ਗਿਆ ਲਿਖਿਆ
ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਡਰ ਸਤਾਈ ਜਾਂਦਾ
ਮੌਤ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦੀ ਜਾਣੇ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ
ਟੋਲਾ ਜਮਾਂ ਦਾ ਐਵੇਂ ਡਰਾਈ ਜਾਂਦਾ
ਫਿਕਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿੰਦ ਇਹ ਪਈ ਰਹਿੰਦੀ
ਅੱਖ ਲੱਗੇ ਨਾ ਵਕਤ ਜਗਾਈ ਜਾਂਦਾ
ਭੱਜਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹਰ ਇਕ ਜਿਸਮ ਯਾਰੋ
ਆਖਰ ਮਰ ਕੇ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਜਾਈ ਜਾਂਦਾ।

ਭੇਤ ਮੌਤ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਨਾ
ਜਾਣੇ ਸਾਰ ਨਾ ਕੋਈ ਵੀ ਜੱਗ ਉੱਤੇ
ਏਹਦੀ ਚਰਚਾ ਕੋਈ ਵੀ ਛੇੜਦਾ ਨਾ
ਉਂਗਲੀ ਰੱਖੇ ਇਹ ਦੁਖਦੀ ਰਗ ਉੱਤੇ
ਜਿੱਥੇ ਆਵੇ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦੀ
ਮਾਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਆਦਮ ਦੇ ਵੱਗ ਉੱਤੇ
ਪਹਿਲਾਂ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੜਦਾ ਧਰਤੀ 'ਤੇ
ਨਰਕਾਂ ਵਿਚ ਫੇਰ ਸੜੀ ਜਾਏ ਅੱਗ ਉੱਤੇ।

ਸਭ ਨੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ 'ਤੇ
ਕੋਈ ਦੁਨੀਆਂ 'ਤੇ ਸਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ
ਕਿਲਾ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਕਰੋ ਮਜ਼ਬੂਤ ਭਾਵੇਂ
ਮਨ ਆਪਣੀ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਬਹਿ ਸਕਦਾ

ਵੱਡੇ ਵੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਹਿਲਾ ਦਿੰਦੀ
ਕੋਈ ਦਿਲ ਵੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਹਿ ਸਕਦਾ
ਭਾਣਾ ਰੱਬ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਪਉ ਸਭ ਨੂੰ
ਨਾਲ ਓਸ ਦੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਖਹਿ ਸਕਦਾ।

ਘੱਟ ਬੋਲਦੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ
ਚੁੱਪ ਰਹਿਣੇ ਵੀ ਦੇਖੇ ਦੋ ਹਰਫੀਏ ਮੈਂ
ਖੁੱਲ੍ਹ-ਦਿਲੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇ ਪਰ
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲੰਘਦੇ ਦੇਖੇ ਨੇ ਸਰਫੀਏ ਮੈਂ
ਮਹਿਕਾਂ ਵੰਡਦੇ ਬਖੇਰਨ ਮੁਸਕਰਾਹਟਾਂ
ਬੱਦਲਾਂ ਵਾਂਗ ਦੇਖੇ ਨੇ ਬਰਸੀਏ ਮੈਂ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ
ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਸੀਏ ਮੈਂ।

ਮਰਸੀਏ ਵਿਚ ਹੈ ਮਾਤਮੀ ਗੀਤ ਸਾਡਾ
ਇਹਨੂੰ ਦਿਲ ਦੀ ਵਾਜ਼ ਬਣਾ ਲਈਏ
ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਏਦਾਂ
ਲਫਜ਼ਾਂ ਤੱਕ ਦੇ ਸਾਜ਼ ਵਜਾ ਲਈਏ
ਸੋਚਾਂ ਅੰਦਰ ਜੋ ਰਚੀ ਮਿਚੀ ਬੈਠਾ
ਉਹਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਸਜਾ ਲਈਏ
ਗੱਲ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਛੇੜਨੇ ਲਈ ਏਥੇ
ਹਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਫੜ ਫਿਜ਼ਾ ਲਈਏ।

ਮੌਤਾਂ ਉੱਤੇ ਮਾਤਮ ਮਨਾਇਆ ਦਿਲ ਨੇ
ਓਹੀ ਮਾਤਮ ਬੋਲਾਂ 'ਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ
ਜਿਹੜੇ ਮਿੱਤਰ ਦਿਲ 'ਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਰਹੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਫੋਲਦਾ ਹੈ
ਕੋਈ ਉੱਚ ਦੁਮਾਲੜਾ ਛਤਰ ਮੇਰਾ
ਉਹ ਤਾਂ ਮਾਤਮੀ ਗੀਤ ਦੇ ਕੋਲ ਦਾ ਹੈ
ਜਾਨਣ ਵਾਸਤੇ ਨਿੱਘੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਨੂੰ
ਬੀਤੇ ਵਕਤ ਦੇ ਕੁੰਡੇ ਇਹ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ।

ਤੁਰ ਗਏ ਯਾਰ ਨਿਰਾਲੇ ਜਿਮੀਂ ਉੱਤੇ
ਭੁਲਾਇਆਂ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾਏ ਜਾਣੇ
ਜਿੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਜਾ ਕੇ ਸਜੇ ਉੱਥੇ
ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਉਹ ਹੁਣ ਬੁਲਾਏ ਜਾਣੇ
ਜਿਹੜਾ ਕੀਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਓਹੀ ਏਥੇ
ਫੋਕੇ ਤੀਰ ਨਹੀਂ ਐਵੇਂ ਚਲਾਏ ਜਾਣੇ
ਸਦਾ ਰਹਿਣਗੇ ਹਵਾ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ
ਝੰਡੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਏਦਾਂ ਝੁਲਾਏ ਜਾਣੇ।

- ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ

ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ

ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਹੈ ਸੀ ਸੰਤ ਪੂਰਾ
ਉੱਚੀ ਸੋਚ ਸੀ ਉਹਦੇ ਖਿਆਲ ਵੱਡੇ
ਤੁਲਨਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਓਸ ਦੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ
ਉਹਦੇ ਤੁੱਲ ਨਾ ਮਿਲਣ ਮਿਸਾਲ ਵੱਡੇ
ਉਮਰ ਭਰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਕੇ
ਛੱਡ ਗਿਆ ਉਹ ਕਿਤੇ ਸਵਾਲ ਵੱਡੇ
ਬਿਨਾਂ ਪੈਸਿਉਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਹਰ ਕੇ
ਕੀਤੇ 'ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ' ਨਾਲੋਂ ਕਮਾਲ ਵੱਡੇ।

ਲਾਹੌਰ ਛੱਡ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਾਏ ਡੇਰੇ
ਜ਼ਮੀਨ ਲੱਭ ਕੇ ਡੇਰਾ ਲਗਾ ਲਿਆ ਸੀ
ਰੋਗੀ ਉੱਥੋਂ ਹੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਲੈ ਆਇਆ
ਹੋਰ ਅਪਾਹਜਾਂ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗਾ ਲਿਆ ਸੀ
ਨਾਂਹ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਕੀਤੀ
ਵਾਤਾਵਰਣ ਵੀ ਐਸਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ
ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਕਾਇਨਾਤ ਸਾਰੀ
ਪੂਰੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਪਿੰਗਲਵਾੜੇ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ ਸਾਫ ਸੁਥਰਾ
ਧਰਮ, ਫਿਰਕਾ ਨਾ ਰੋਗੀ ਦੀ ਜਾਤ ਕੋਈ
ਇੱਕੋ-ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੀ ਮਿੱਥਿਆ ਸੀ
ਕਰਨੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਾ ਬਾਤ ਕੋਈ

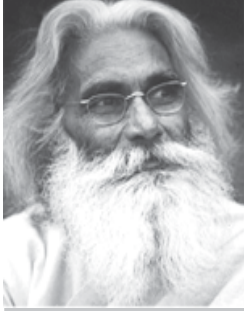
ਹਰ ਜਿੰਦ 'ਚ ਸਵੇਰਾ ਚਾੜ੍ਹ ਦੇਣਾ
ਰਹਿਣ ਦੇਣੀ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਰਾਤ ਕੋਈ
ਹਰੇਕ ਵਾਸਤੇ ਬਾਰਾਤੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ
ਕਿਸੇ ਲਈ ਰਹੀ ਨਾ ਦੂਰ ਬਾਰਾਤ ਕੋਈ।

ਭਗਤ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੂੰ ਸੀ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ
ਰੱਬ ਉੱਤੇ ਸੀ ਉਹ ਤਸਕੀਨ ਰੱਖਦਾ
ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ
ਮਿਹਨਤ ਵਿਚ ਸੀ ਉਹ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦਾ
ਅੰਬਰ ਵਿਚ ਸੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਉਡਿਆ
ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਸੀ ਸਦਾ ਜ਼ਮੀਨ ਰੱਖਦਾ
ਨਫਰਤ, ਈਰਖਾ ਸਾੜੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ
ਦੁਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੀ ਸੋਚ ਮਹੀਨ ਰੱਖਦਾ।

ਮੰਨ ਕੇ ਰੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਆਪਣਾ
ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਸਿਖਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਮੰਗ-ਛੁੰਗ ਕੇ ਪਾਲਦਾ ਰਿਹਾ ਸਭ ਨੂੰ
ਤੰਗੀਆਂ ਹਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਸਿਖਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਦੁੱਖ ਆਪਣੇ ਫੋਲੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ
ਰਹਿ ਕੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸੰਗ ਭੁਲਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਸੇਵਾ ਲਈ ਉਡਾਰੀ ਭਰਨ ਖਾਤਰ
ਉਡਣੇ ਵਾਸਤੇ ਫੰਗੂ ਫੜਾ ਗਿਆ ਉਹ।

ਉਹਦਾ ਘਾਟਾ ਕਦੇ ਨੀ ਪੂਰ ਹੋਣਾ
ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਸੀ ਸੇਵਾ, ਨਿਰੀ ਸੇਵਾ
ਨਰਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਕੱਢਦਾ ਲੋਕਤਾ ਨੂੰ
ਪ੍ਰਾਣ ਬਚਾ ਕੇ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਨਿਰਾ ਮੇਵਾ
ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ ਸੀ ਉਹ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦਾ
ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਦੇ ਕੋਈ ਟੇਵਾ
ਅਮਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾਪ ਕਰਦਾ ਸੀ
ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਨਾਮ ਲੇਵਾ।

ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਉਮਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿੱਤੀ
ਗਿਆ ਰੱਬ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪੈਣ ਖਾਤਰ
ਵੰਡਦਾ ਰਿਹਾ ਦਾਤਾਂ ਉਹ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ
ਜੰਮਿਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਲੈਣ ਖਾਤਰ
ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਸਭ ਕੁੱਝ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸੁੱਖ ਦੀ ਰੈਣ ਖਾਤਰ
ਅੱਖ ਸਮੇਂ ਦੀ ਏਨੀ ਉਦਾਸ ਹੋਈ
ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਪੈਂਦੇ ਵੈਣ ਖਾਤਰ।

ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਆਰਟਿਸਟ

ਉੱਚੇ ਮਿਆਰ ਤੇ ਹੁਨਰੀ ਛੋਹਾਂ ਵਾਲੇ
ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰੀਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ
ਸੋਹਣੀ ਸਿਰਜੀ ਰੁਮਾਂਸ ਜਾਗ ਬੈਠਾ
ਵੱਡੀ ਇਸ ਤੋਂ ਚੀਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ
ਕਲਾਕਾਰ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਹੁਨਰ ਸਿਰਜੇ
ਉੱਚੀ ਏਸ ਤੋਂ ਟੀਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ
ਗੁਰੂ ਪੀਰਾਂ 'ਚ ਕਲਾ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ
ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅਸੀਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

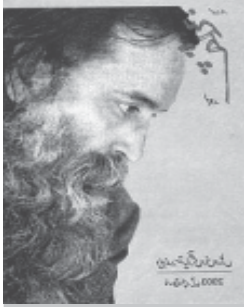
ਕਈ ਆਖਦੇ ਰਹੇ ਕਲੰਡਰ ਚਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ
ਉਹਦੇ ਚਿੱਤਰਾਂ 'ਚੋਂ ਕਲਾ ਬੋਲਦੀ ਹੈ
ਵੱਡੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤਾਈਂ
ਹਰ ਇਕ ਛੋਹ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਫੋਲਦੀ ਹੈ
ਉਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਤੁਲ ਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ
ਉਹਦੀ ਕਲਾ ਤਾਂ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਹੈ
ਨਹੀਂ ਕਲਾ ਹੈ ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ
ਉਹ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦੇ ਬੂਹੇ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ।

ਰੇਖਾਵਾਂ ਬੁਰਛਾਂ ਨਾਲ ਆਕਾਰ ਸਿਰਜੇ
ਫੇਰ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਜਾਨ ਪਾਈ
ਇਕ ਇਕ 'ਤੇ ਖਰਚਿਆ ਸਮਾਂ ਪੂਰਾ
ਹਰ ਇਕ ਵਿਚ ਆਨ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਪਾਈ

ਭਰ ਉਡਾਰੀਆਂ ਰਹਿੰਦਾ ਤਰੇ-ਤਾਜ਼ਾ
ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਹੈਰਾਨ ਪਾਈ
ਆਮ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਲਾ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦੀ ਹੈ
ਆਦਮ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸੇ ਭਗਵਾਨ ਪਾਈ।

ਉਹ ਦੀਵਾਨਾ ਸੀ ਪੀਰ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦਾ
ਜਨਤਾ ਉਸ ਦੀ ਕਲਾ 'ਤੇ ਫਿਦਾ ਹੈ ਸੀ
ਭਾਵੇਂ ਵਿਚਰਦਾ ਸੀ ਬੰਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਦਾ
ਫਿਤਰਤ ਆਮ ਤੋਂ ਪਰ ਜੁਦਾ ਹੈ ਸੀ
ਦਰਵੇਸ਼ ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਕਲਾ ਦੇ ਮਗਰ ਉਡਦਾ
ਫੜਨ ਵਾਸਤੇ ਜਿਵੇਂ ਸੁਦਾ ਹੈ ਸੀ
ਭਾਵੇਂ ਮੰਨੇ ਕੋਈ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਮੰਨੇ
ਕਲਾ ਜਗਤ ਦਾ ਉਹ ਖੁਦ ਖੁਦਾ ਹੈ ਸੀ।

ਮਿਆਰ ਲੱਭੇ ਚੰਗਿਆਈ ਨੂੰ ਵਾਜ ਮਾਰੀ
ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਵਰਗੀ ਮੂਰਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ
ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੋਂ
ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਹਉਂਮੇ ਗਵਾ ਦਿੱਤੀ
ਛੱਡ ਗਿਆ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਮੀਟ ਅੱਖਾਂ
ਰੂਹ ਮੂਰਤਾਂ 'ਚ ਉਸ ਵਸਾ ਦਿੱਤੀ
ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਵਾਂਗ ਤੁਰ ਗਿਆ ਜੱਗ ਉੱਤੇ
ਦੁਨੀਆਂ ਗਮਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਫਸਾ ਦਿੱਤੀ।

ਦਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ

ਦਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ ਸੀ ਦਰਵੇਸ਼ ਵੱਡਾ
ਕੇਵਲ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਓਸ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ
ਟਾਕੀਆਂ ਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਉਹ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ
ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਓਸ ਸਿਲਾਈ ਕੀਤੀ
ਟੁਣੂ ਟੁਣੂ ਕਰਦਾ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਫਿਰਿਆ
ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਓਸ ਲਭਾਈ ਕੀਤੀ
ਚੋਪੀਆਂ ਨਾਲ ਵਰਕਾ ਜਦੋਂ ਬਣੇ ਗੱਤਾ
ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਓਸ ਸਿਰ ਖਪਾਈ ਕੀਤੀ।

ਉਹਦੇ ਰੰਗ ਅਲਬੇਲੇ ਤੇ ਢੰਗ ਭੋਲੇ
ਭਰਦਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਡਾਰੀਆਂ ਸੀ
ਗਹਿਰੀ ਸੋਚ ਦੇ ਨਿੱਤਰੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ
ਕਲਪਨਾ ਦੀਆਂ ਲਾਉਂਦਾ ਤਾਰੀਆਂ ਸੀ
ਘੋੜਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਥਾ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ
ਓਸ ਕੀਤੀਆਂ ਸ਼ਬਦ-ਸਵਾਰੀਆਂ ਸੀ
ਪੈਸਾ ਪੋਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦਾ
ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਸਿਰਫ ਖੁਆਰੀਆਂ ਸੀ।

ਸ਼ਕਲੋਂ ਨਿਰਾ ਦਰਵੇਸ਼ ਤੇ ਸੰਤ ਲੱਗਦਾ
ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਤੌਰ ਹੋਵੇ
ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਇਕੱਲਾ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਉਹ
ਆਪਣੇ ਆਪ ਅੰਦਰ ਪਾਂਦਾ ਸ਼ੌਰ ਹੋਵੇ

ਲਿਖਤ ਲਿਖਦਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਨਾ ਹੋਏ ਸੌਖਾ
ਘੜੀ ਘੜੀ ਹੀ ਲਾਂਦਾ ਪਿਆ ਜ਼ੋਰ ਹੋਵੇ
ਲੰਮੀ ਦਾਹੜੀ ਤੇ ਖਿਲਰੇ ਵਾਲ ਉਹਦੇ
ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕੋਈ ਜਿਵੇਂ ਟੈਗੋਰ ਹੋਵੇ।

ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ ਫਿਰਦਾ
ਉਹ ਤਾਂ ਕਈ ਜੁਬਾਨਾਂ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ
ਜਿੱਥੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਹੋ ਬੇ-ਫਿਕਰ ਰਹਿੰਦਾ
ਫਿਕਰ ਤਾਂ ਮੁੜਕੇ ਉਸਦੇ ਆਣ ਦਾ ਸੀ
ਲੋਕ ਗੀਤ ਪੁੱਛ ਪੁੱਛ ਕੇ ਲਿਖਦਾ
ਉਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਛਾਣਦਾ ਸੀ
ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ
ਪਾਠਕ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਉਸ 'ਤੇ ਤਾਣਦਾ ਸੀ।

ਉਹਦੇ ਜਾਣ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਸੱਲ ਹੋਇਆ
ਕਿਵੇਂ ਝੱਲੀਏ ਕਿੰਜ ਫੇਰ ਸਹਿ ਲਈਏ
ਸਕੇ ਦੱਸ ਨਾ ਦਿਲ ਉਦਾਸ ਮੇਰਾ
ਜਿਹਨੂੰ ਵਿੱਥਿਆ ਗਮ ਦੀ ਕਹਿ ਲਈਏ
ਬੋਹੜ ਵਰਗੀ ਖੁਸ ਗਈ ਛਾਂ ਉਹਦੀ
ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਿਸਦੀ ਛਾਂ ਵਿਚ ਬਹਿ ਲਈਏ
ਘਿਰ ਗਿਆ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਜੱਗ ਸਾਰਾ
ਬਿਨਾ ਓਸ ਦੇ ਕਿਵੇਂ ਹੁਣ ਰਹਿ ਲਈਏ।

ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਧਿਆਪਕ ਸੀ ਮੇਰਾ ਪੂਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਰੰਗ ਹੋਇਆ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਝਮੇਲੇ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਰੂਹਾਨੀ ਜਗਤ ਦਾ ਆਣ ਕੇ ਅੰਗ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂ-ਸੋਚ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੰਗ ਹੋਇਆ ਲੜ ਫੜਿਆ ਉਸ ਨੇ ਅੰਬਰਾਂ ਦਾ ਉਹ ਕੇਵਲ ਉਡਾਰੀਆਂ ਸੰਗ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅਦਬ ਕੀਤਾ ਲਗਾਂ ਮਾਤਰਾਂ ਦੀ ਘੁੰਡੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਅਸਲੀ ਅਰਥ ਦੱਸੇ ਜਿਵੇਂ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਮਿਸ਼ਰੀ ਘੋਲ ਦਿੱਤੀ ਕੱਲੇ ਕੱਲੇ ਅੱਖਰ ਦੀ ਸਮਝ ਖਾਤਰ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਚਾਬੀ ਉਸ ਟੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਛੁਪੀ ਪਈ ਸੀ ਕਸਤੂਰੀ ਕੀਮਤੀ ਜੋ ਉਹਦੇ ਟੀਕੇ ਨੇ ਸਾਰੀ ਹੀ ਫੋਲ ਦਿੱਤੀ।

ਘੱਟ ਬੋਲ ਕੇ ਦੇ ਗਿਆ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਂ ਇਹ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਅਜੀਬ ਹੈ ਸੀ ਪਰਲੇ ਪਾਰ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਗਿਆਨ ਓਸ ਦੇ ਬੜਾ ਕਰੀਬ ਹੈ ਸੀ

ਹਰੇਕ ਲਈ ਖਜ਼ਾਨਾ ਉਸ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ
ਪੈਸੇ ਧੋਲੇ ਦਾ ਉੱਜ ਗਰੀਬ ਹੈ ਸੀ
ਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਉੱਚੀ ਉਡਾਣ ਅੰਦਰ
ਅੱਲ੍ਹਾ ਤਾਅਲਾ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਅਦੀਬ ਹੈ ਸੀ।

ਬਿਨਾ ਸਮਝਾਏ ਉਸ ਨੇ ਸਮਝ ਦਿੱਤੀ
ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਖੈਰ ਕਹਿੰਦੇ
ਉਸ ਨੇ ਰੱਬ ਘਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ
ਕਰਾਈ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੈਰ ਕਹਿੰਦੇ
ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਅਜਿਹੀ ਰੂਹ ਰੰਗ ਦਿੱਤੀ
ਰਿਹਾ ਜ਼ਰਾ ਨਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੈਰ ਕਹਿੰਦੇ
ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਪੱਲੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ
ਰਿਹਾ ਕੋਈ ਨਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੈਰ ਕਹਿੰਦੇ।

ਪਲ ਪਲ ਸਮੇਂ ਦੇ ਭਰਨ ਹਉਕੇ
ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੇ ਨੇਤਰ ਬੇਆਸ ਹੋਏ
ਉਹ ਗਿਆ ਤਾਂ ਰੂਹ ਉਦਾਸ ਹੋਈ
ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਵੀ ਸਾਰੇ ਉਦਾਸ ਹੋਏ
ਉਡ ਗਿਆ ਗਿਆਤਾ ਉਡਾਰੀਆਂ ਦਾ
ਖਾਲੀ ਅੰਬਰ ਨੇ ਅੱਜ ਨਿਰਾਸ ਹੋਏ
ਉਹਦੀ ਪਾਕਿ-ਪਵਿੱਤਰ ਰੂਹ ਦੇ ਲਈ
ਹਰ ਅੱਖ ਦੇ ਹੰਝੂ ਅਰਦਾਸ ਹੋਏ।

ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਹਮਦਰਦ

ਬੰਦਾ ਫੱਕਰ ਪਰ ਪੱਤਰਕਾਰ ਸੀ ਉਹ
ਸਿਆਸੀ ਸੂਝ ਸੀ ਹਮਦਰਦ ਕੋਲ ਸਾਰੀ
ਰਿਹਾ ਵਾਪਰਦਾ ਕੀ ਕੀ ਆਲ-ਦੁਆਲੇ
ਦੱਸਦਾ ਰਿਹਾ ਉਹ ਖੋਲ੍ਹ ਹਾਲਾਤ ਸਾਰੀ
ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੀਡਰ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ੇ
ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਖੋਲ੍ਹੀ ਹੈ ਪੋਲ ਸਾਰੀ
ਕਦੇ ਡਰਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ
ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗੱਲ ਬੋਲ ਸਾਰੀ।

ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਵੀ ਸੀ
ਮਿਸ਼ਨ ਵੀ ਸੀ ਸ਼ੌਕ ਜਗਾਣ ਵਾਲਾ
ਉਹ ਪੜ੍ਹ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ
ਲੋਕ-ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਫੇਰੀ ਪਾਣ ਵਾਲਾ
ਅਕਸਰ ਉਸ ਦੀ ਜੇਬ ਦੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ
ਵਕਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕੱਲ੍ਹ ਜੋ ਆਣ ਵਾਲਾ
ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ ਰੌਚਕ ਸੰਪਾਦਕੀ ਉਹ
ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਛਾਣ ਵਾਲਾ।

ਕਿੱਸੇ ਸੱਚ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸਦਾ ਲਿਖਦਾ
ਸੂਝ-ਬੂਝ ਦੇ ਝੰਡੇ ਝੁਲਾਈ ਰੱਖੇ
ਛੇੜ ਛੇੜ ਕੇ ਘੁਣਤਰਬਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ
ਮਸਲੇ ਭਖਦੇ ਸਦਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖੇ

ਕਦੇ ਸੂਬਾ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਕਦੇ ਭਾਸ਼ਾ
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਸੁਲਘਾਈ ਰੱਖੇ
ਛੇੜੇ ਓਸ ਨੇ ਮਸਲੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵੀ
ਅਖਬਾਰ ਅੰਦਰ ਸਦਾ ਚਲਾਈ ਰੱਖੇ।

ਉਹ ਕਈ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਿਆ ਹੈ
ਉਹਦੇ ਰੰਗ ਤਾਂ ਨੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਮੀਆਂ
ਸੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਸੀ ਪੂਰਾ ਮਸਤ ਮੌਲਾ
ਕਰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੋਈ ਵਪਾਰ ਮੀਆਂ
ਸਿਆਸਤ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ
ਲਿਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਵਾਰ ਵਾਰ ਮੀਆਂ
ਦੂਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸੀ ਲਾਂਦਾ ਆਰ ਜੇਕਰ
ਸਹਿਣ ਕਰਦਾ ਸੀ ਆਪ 'ਤੇ ਵਾਰ ਮੀਆਂ।

ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲਕਾਰੀ
ਬਹਿਰ ਏਧਰੋਂ ਉਧਰ ਨਾ ਕਦੇ ਹੁੰਦੀ
ਸਰਲ ਸੁਥਰੀ ਹੁੰਦੀ ਜੁਬਾਨ ਗੋਈ
ਜਦੋਂ ਸੋਚਦਾ ਗ਼ਜ਼ਲ ਜਦੇ ਹੁੰਦੀ
ਮਤਲਾ ਏਧਰੋਂ ਉਧਰੋਂ ਆ ਬਹੁੜੇ
ਇਕ ਦਮ ਹੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਤਦੇ ਹੁੰਦੀ
ਸ਼ਾਇਰੀ ਉਸ ਲਈ ਨਿੱਤ ਦਾ ਜਲਵਾ ਸੀ
ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਕਦੇ ਹੁੰਦੀ।

ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਦ ਮੁਰਾਦੜਾ ਸੀ
ਉਹਦੀ ਬੋਲ ਬਾਣੀ ਸਰਸਾਰ ਕਰਦੀ
ਸਦਾ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਸਿਰਫ ਅਜੀਤ ਬਾਰੇ
ਉਹਦੀ ਰੂਹ ਸੀ ਜਿਹਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ
ਵਿਅੰਗ ਬਾਣ ਵਿਚ ਤਿੱਖੀ ਆਰ ਹੈ ਸੀ
ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਜਿਹੜੀ ਸੀ ਮਾਰ ਕਰਦੀ
ਠਿੱਬੀ ਮਾਰਦੀ ਕਦੇ ਅਖਬਾਰ ਉਹਦੀ
ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਬੇੜੇ ਸੀ ਪਾਰ ਕਰਦੀ।

ਚਲਾ ਗਿਆ ਭਾਵੇਂ ਹੋ ਕੇ ਦੂਰ ਸਾਥੋਂ
ਗੱਲਾਂ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹੋਂਦੀਆਂ ਨੇ
ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਅੱਜ ਵੀ ਫਿਰੇ ਦਿਸਦਾ
ਯਾਦਾਂ ਕਦੇ ਨਾ ਦਿਲ 'ਚੋਂ ਮੋਂਦੀਆਂ ਨੇ
ਉਹਦੇ ਜਾਣ ਦਾ ਦੁੱਖ ਮਨਾਇਆ ਸਭ ਨੇ
ਉਹਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਅੱਖਾਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਨੇ
ਧਰਤੀ ਨੇ ਵੀ ਬੜਾ ਵਿਰਲਾਪ ਕੀਤਾ
ਅੰਬਰ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਚੋਂਦੀਆਂ ਨੇ।

ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ

ਬਣ ਗਿਆ ਗਰਗ ਤੋਂ ਗਾਰਗੀ ਉਹ
ਰੰਗ ਮੌਲਿਕਤਾ ਦੇ ਉਸ ਖਿੜਾ ਦਿੱਤੇ
ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਬਲਵੰਤ ਦੇ ਰੰਗ ਵੱਖਰੇ
ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ
ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਉਹ ਨਾਟਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ
ਅਸਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਨਿਪਟਾ ਦਿੱਤੇ
ਦੂਜੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਦੂਜੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਅੰਦਰ
ਉਸ ਨੇ ਅਸਲੀ ਚੰਨ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੇ।

ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਟੋਕਰਾ ਸੀ
ਸਭ ਆ ਕੇ ਉਸ ਕੋਲ ਖਲੋਣ ਲੱਗੀਆਂ
ਮਾਲ ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ ਹੀ ਅਸਲ ਵਾਲਾ
ਇਕ ਦਮ ਸਭ ਯਾਦਾਂ ਢੋਣ ਲੱਗੀਆਂ
ਹੋਇਆ ਸਾਹਮਣੇ ਜੀਵਨ ਗਾਰਗੀ ਦਾ
ਘੜੀਆਂ ਲੰਘੀਆਂ ਆ ਖਲੋਣ ਲੱਗੀਆਂ
ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਦਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ ਸੀ
ਗੱਲਾਂ ਵਿਦਵਤਾ ਭਰੀਆਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ।

ਸਿਨਫ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸੰਸਾਰ ਵੱਖਰਾ ਹੈ
ਜਿਸ 'ਚ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ
'ਲੋਹਾ ਕੁੱਟ' ਦੀ ਚਰਚਾ ਬਹੁਤ ਹੋਈ
ਜਿਹੜਾ ਕਰ ਗਿਆ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਮਾਲੋਮਾਲਾ

ਗੱਲ 'ਜੂਠੀ ਰੋਟੀ' ਦੀ ਕਰ ਗਿਆ ਉਹ
ਪਰ ਸੀ ਉਹ 'ਕਣਕ ਦੀ ਬੱਲੀ' ਵਾਲਾ
ਠੇਠ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ
ਭਜਾਈ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਓਸ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਵਾਲਾ।

ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਯੁੰਮ ਮਚਾਈ ਐਸੀ
ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੀ ਚਰਚਾ ਗਾਰਗੀ ਦੀ
ਰੰਗ ਮੰਚ ਦੀ ਧੂਣੀ ਮਘਾਈ ਐਸੀ
ਅਦਾਕਾਰੀ ਦੀ ਛੇੜ ਕੇ ਗੱਲ ਉਸ ਨੇ
ਫਿਲਮ ਨਗਰੀ ਤੱਕ ਕੀਤੀ ਰਸਾਈ ਐਸੀ
ਠੰਢਾ ਪਿਆ ਸੀ ਖੇਤਰ ਕਲਾ ਵਾਲਾ
ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਈ ਐਸੀ।

ਗਲਪ ਵਿਚ ਇਬਾਰਤ ਲਿਖੀ ਐਸੀ
ਰਸ ਭਰਿਆ ਰੋਚਿਕਤਾ ਭਰ ਦਿੱਤੀ
ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਉ ਪੜ੍ਹਨਾ ਇਕ ਵਾਰੀ
ਕਥਾ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਧਰ ਦਿੱਤੀ
ਵੱਖਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਰੂਪ ਉਭਾਰ ਕੇ 'ਤੇ
ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੌਲਿਕਤਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ
ਕਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਜਿਸ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ
ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਰ ਦਿੱਤੀ।

ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚੋਂ ਆਇਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ
ਉਹ ਆਦਮੀ ਵੱਖਰੀ ਤੌਰ ਦਾ ਸੀ
ਕਾਮ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹ ਲੈਣ ਕਰਕੇ
ਉਹ ਵੱਖਰੀ ਬਿਰਤੀ ਹੋਰ ਦਾ ਸੀ
ਨਾਟਕ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਚਨਾ
ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਤੌਰ ਦਾ ਸੀ
ਪੈਲਾਂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਜੋ ਵੀ ਸੀ ਹਾਸਲ
ਉਹਦੇ ਦਿਲ 'ਚ ਉਡਦੇ ਮੋਰ ਦਾ ਸੀ।

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਮੁੜ ਗਿਆ ਫੇਰ ਦਿੱਲੀ
ਜਾ ਕੇ ਉੱਥੇ ਵੀ ਰੋਣਕਾਂ ਲਾ ਰੱਖੀਆਂ
ਆਪਣੀ ਰੰਗਲੀ ਹਸਤੀ ਵਾਲੀਆਂ ਸਭ
ਰੀੜਾਂ, ਬਿਰਤੀਆਂ ਸਭ ਸਜਾ ਰੱਖੀਆਂ
ਲੇਖਕ ਲੋਕ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਹੋਣ ਕੱਠੇ
ਜਿਵੇਂ ਕਲਮਾਂ ਨੇ ਛੋਣੀਆਂ ਪਾ ਰੱਖੀਆਂ
ਉਹਨੂੰ ਸ਼ੌਕ ਸੀ ਮਹਿਫਿਲਬਾਜ਼ੀਆਂ ਦਾ
ਰੱਬ ਦੇ ਘਰ ਵਾਂਗ ਮੌਜਾਂ ਲਾ ਰੱਖੀਆਂ।

ਸਫਰ ਮੁੱਕਿਆ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ
ਲੇਖੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ
ਯਾਦਗਾਰ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬਣੀ ਉਹਦੀ
ਐਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਕਲਾ ਜਗਾ ਦਿੱਤੀ
ਉਹਦੇ ਮਰਨ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਹਰਫ ਰੋਏ
ਨਾਵਲ, ਨਾਟਕ ਨੇ ਅੱਖ ਵਹਾ ਦਿੱਤੀ
ਉਦਾਸ ਪੁੱਤ ਨੇ ਆਖਰੀ ਵਕਤ ਵੇਲੇ
ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਰਸਮ ਨਿਭਾ ਦਿੱਤੀ।

ਨੇਕ ਚੰਦ

ਨੇਕ ਚੰਦ ਵੀ ਚੰਦ ਸੀ ਧਰਤ ਉੱਤੇ
ਬੇਕਾਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਆਕਾਰ ਦਿੱਤੇ
ਆਦਮ-ਕੱਦ ਦੇ ਬੁੱਤ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ
ਜੀਂਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਸਭ ਇਖਤਿਆਰ ਦਿੱਤੇ
ਕਿਤੇ ਵੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੰਗਾਰ ਕੀਤਾ
ਕੱਪ ਪਲੇਟਾਂ ਦੇ ਕਿਤੇ ਪਰਵਾਰ ਦਿੱਤੇ
ਕਲਾ ਕੌਸ਼ਲਤਾ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਕੇ 'ਤੇ
ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹ-ਸਵਾਰ ਦਿੱਤੇ।

ਡਿਊਟੀ ਮਗਰੋਂ ਸਾਈਕਲ ਵਰਤ ਕੇ ਹੀ
ਚੋਰੀ ਫਿਰਦਿਆਂ 'ਕੱਠਾ ਸਮਾਨ ਕੀਤਾ
ਜੰਗਲੀ ਜ਼ਿਮੀਂ ਨੂੰ ਰੂਪ ਦੇਣ ਖਾਤਰ
ਉਹਨੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਬੜਾ ਬਲਵਾਨ ਕੀਤਾ
ਐਸੀ ਕਲਾ ਦੀ ਲੀਲ੍ਹਾ ਰਚਾਈ ਉਸਨੇ
ਹਰ ਔਖ ਤੋਂ ਫਤਹਿ ਮੈਦਾਨ ਕੀਤਾ
ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 'ਤੇ ਕਰ ਗਿਆ ਮਿਹਰਬਾਨੀ
ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸਤੇ ਜਿਵੇਂ ਵਰਦਾਨ ਕੀਤਾ।

ਪਸੂ ਪੰਛੀ ਰਹੇ ਨਾ ਦੂਰ ਕਿਧਰੇ
ਉਹ ਵੀ ਹੁਨਰੀ ਛੋਹਾਂ ਵਿਚ ਦੰਗ ਹੋਏ
ਮੌਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਗਿਣੀ ਜਾਈਏ
ਕੁਦਰਤੀ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਨੇ ਰੰਗ ਹੋਏ

ਗਿਣੇ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਆਕਾਰ ਸਾਰੇ
ਰਾਕ ਗਾਰਡਨ ਦੇ ਜੋ ਹੁਣ ਅੰਗ ਹੋਏ
ਉਹਨੇ ਪੱਥਰ ਵੀ ਬੋਲਣ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ
ਅਜਬ ਕਲਾ ਦੇ ਐਸੇ ਨੇ ਢੰਗ ਹੋਏ।

ਕੋਈ ਸੋਚਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਦੇ ਪੱਥਰ
ਕਰ ਦੇਣਗੇ ਹੁਨਰ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ
ਰੱਖ ਦਊਗਾ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਚੁਣ ਕੇ
ਮੰਨ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਅੰਬਰ ਦਾ ਇਕ ਆਲਾ
ਉਸ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੋਈ ਬੰਦਸ਼
ਕੰਮ ਉਸਦਾ ਸੀ ਉਸਦੇ ਸ਼ੌਕ ਵਾਲਾ
ਜਦੋਂ ਕਲਾ ਦਾ ਬਾਗ ਸੀ ਨਸ਼ਰ ਹੋਇਆ
ਨੇਕ ਚੰਦ ਹੋਇਆ ਗਾਰਡਨ ਰੋਕ ਵਾਲਾ।

ਉਸਦੇ ਜਾਣ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਅਫਸੋਸ ਸਾਨੂੰ
ਪਰ ਉਸ ਛੱਡਿਆ ਪੂਰਾ ਸੰਸਾਰ ਪਿੱਛੇ
ਘਾਟਾ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ
ਪਰ ਉਹ ਕਰ ਗਿਆ ਆਪਾ ਸਾਕਾਰ ਪਿੱਛੇ
ਉਸ ਨੇ ਕਲਾ ਦੀ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕੀਤੀ
ਰੱਖਿਆ ਕਿਤੇ ਹੀ ਦੂਰ ਵਪਾਰ ਪਿੱਛੇ
ਬਾਗ ਵਿਚ ਉਹ ਵਸ ਗਿਆ ਏਨਾ
ਰਿਹਾ ਕਿਤੇ ਅਸਲੀ ਘਰ-ਬਾਰ ਪਿੱਛੇ।

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਨੰਦ

ਠੇਠ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜਾਦੂਗਰ ਸੀ ਉਹ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਸੀ ਇਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਵੱਖਰਾ ਜਦੋਂ ਗੱਲ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਵੱਜਦਾ ਸਾਜ਼ ਵੱਖਰਾ ਮੋਹ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲਫਜ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਜ਼ ਵੱਖਰਾ ਰੂਹ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਔੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਸੀ ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਜ਼ ਵੱਖਰਾ।

ਜੁਆਨ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਜੁਆਨੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਉਸੇ ਰਾਹ ਜੋ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦਾ ਸੀ ਖੁਦ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਸਦਾ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਉਤਾਰਦਾ ਸੀ ਮਿਲਿਆ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਨੇਕ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਉਸੇ ਨਾਲ ਬੁੱਤਾ ਆਪਣਾ ਸਾਰਦਾ ਸੀ ਸਹਿ ਕੇ ਖੁਦ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਬੁਲੇ ਗਰੀਬ ਗੁਰਬੇ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਨੂੰ ਠਾਰਦਾ ਸੀ।

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਨੰਦ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਾਨੀ ਐਵੇਂ ਹੋਰ ਨਾਹੀਂ ਕੋਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਸੀ ਸੱਚ ਦਾ ਦਰ ਵੱਡਾ ਜਿਸਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖੋਹ ਸਕਦਾ

ਆਵਾਜ਼ ਬਣਕੇ ਬੋਲਿਆ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ
ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਸੀ ਮੋਹ ਸਕਦਾ
ਠੋਸ ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਛੱਡਕੇ ਬਾਣ ਤਿੱਖੇ
ਸੁੱਚੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸੀ ਟੋਹ ਸਕਦਾ।

ਨਿੰਦਕ ਓਸ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੀ ਆਖਦੇ ਰਹੇ
ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਖਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ
ਲੋਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਲੜਨ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਤੇ
ਬੁਹਾ ਅੰਦਰਲਾ ਕੋਈ ਉਹ ਢੇ ਗਿਆ ਸੀ
ਪਰ ਇਹ ਸੱਚ ਨਾ ਉਹ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਡਟਿਆ
ਹਰ ਪਾਸੇ ਉਹ ਕਰ ਲੋਅ ਗਿਆ ਸੀ
ਵਿਚਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਦੇ ਸੀ ਨਹੀਂ ਭੱਜਿਆ
ਉਹ ਹਰ ਥਾਂ ਬੀਜਦਾ ਰੋਹ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜਿਹੜਾ ਨਾਲ ਤੁਰਿਆ ਕਦੇ ਚਾਰ ਕਦਮਾਂ
ਦੇ ਓਸਨੂੰ ਚੰਗਾ ਜਿਹਾ ਸੁਰ ਗਿਆ ਹੈ
ਤਪਸ਼ ਉਸ ਦੀ ਜਿਹੜਾ ਨਾ ਸਹਿ ਸਕਿਆ
ਗਰਮ ਰੁੱਤੇ ਵੀ ਉਹ ਤਾਂ ਠੁਰ ਗਿਆ ਹੈ
ਬੜਾ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਵੱਡਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸਾਡਾ
ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਬਿਤਾ ਕੇ ਤੁਰ ਗਿਆ ਹੈ
ਸੰਪਾਦਕ ਸੀ ਉਹ ਵੱਡੇ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਦਾ
ਲਿਖਿਆ ਪੱਥਰ 'ਤੇ ਜੋ ਵੀ ਫੁਰ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਾ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ

ਭਾ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲਾ ਉਸ ਦੇ ਬੋਲ ਸਨ ਅੰਬਰ ਤੱਕ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਖਤ ਬੋਲਦਾ ਸੱਚੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਅੰਦਰ ਹਰਫ ਐਸੇ ਕਿ ਵਕਤ ਜਗਾਣ ਵਾਲੇ ਨਾਟਕ ਖੇਲ੍ਹ ਕੇ ਰੌਂਗਟੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸਿਰਜਦਾ ਸਵਾਲ ਮਘਾਣ ਵਾਲੇ ਗੱਲ ਛੇੜ ਕੇ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਉਹ ਲੱਭਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਸੋਚ ਦੇ ਹਾਣ ਵਾਲੇ।

ਵੱਡਾ ਅਫਸਰ ਸੀ ਦੇਖੇ ਗਰੀਬ ਓਹਨੇ ਉਹਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਕੇ ਉਹਦਾ ਇਕ ਜਮਾਤੀ ਸਫਾਈ-ਸੇਵਕ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ ਖਾਸ ਆ ਕੇ ਗਰੀਬ-ਗੁਰਬੇ, ਭਿਖਾਰੀ ਸਭ ਰੁਲਦੇ ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਖੜ੍ਹ ਗਏ ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਲੱਭਣ ਹੱਲ ਉਹ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੋਚ ਅੰਦਰ ਨੇੜੇ ਓਸ ਦੇ ਖੜ੍ਹ ਗਈ ਆਸ ਆ ਕੇ।

ਅਫਸਰ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਜਾਗ ਆਈ ਸੁਖ ਆਰਾਮ ਉਸ ਸਭ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰ ਤੁਰ ਪਈ ਸੀ ਰਾਹ ਵੱਖਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਤੱਤੇ ਜਹੇ ਰਾਗ ਦਿੱਤੇ

ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਕਰਨ ਖਾਤਰ
ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਨਾਲ ਸਭ ਸੁਰਾਗ ਦਿੱਤੇ
ਨੇਰੇ ਨਾਲ ਸੰਗਰਾਮ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ
ਜਗਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਜਗੇ ਚਿਰਾਗ ਦਿੱਤੇ।

ਲਾਲ ਫਰੇਰੇ ਸੀ ਓਹਨੇ ਝੁਲਾ ਦਿੱਤੇ
ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਬਾਲ ਰੱਖੀਆਂ
ਹੋਕਾ ਦਿੱਤਾ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ
ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਜੋ ਸੀ ਪਾਲ ਰੱਖੀਆਂ
ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਹੱਕ ਤੇ ਸੱਚ ਦੀਆਂ
ਸਭ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਸਦਾ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖੀਆਂ
ਕੈਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਅੱਖ ਹਕੂਮਤਾਂ ਵੱਲ
ਲੋਕ-ਹਿਤ ਦੀਆਂ ਨੇਹਮਤਾਂ ਨਾਲ ਰੱਖੀਆਂ।

‘ਸਮਤਾ’ ਕੱਢਿਆ ਲਿਖੇ ਕਈ ਨਾਟਕ
ਸਦਾ ਸਭ ਦੇ ਲਈ ਖਿਆਲ ਵੰਡੇ
ਬਰਾਬਰੀ ਵਾਸਤੇ ਪੈਰ ਉਠਾਣ ਖਾਤਰ
ਕਿਤਾਬੇ-ਦਿਲ ‘ਚੋਂ ਕਈ ਸਵਾਲ ਵੰਡੇ
ਵੰਡਾਂ ਮੋਟਣੇ ਦੇ ਲਈ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ
ਚਾਨਣ ਦੇ ਲਈ ਦੀਵੇ ਬਾਲ ਵੰਡੇ
ਗਰੀਬ-ਗੁਰਬਿਆਂ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲਾਣ ਦੇ ਲਈ
ਪਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਸ ਕਮਾਲ ਵੰਡੇ।

ਗੱਡੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ਨਾਟਕ ਖੇਡ ਦਿੰਦਾ
ਕਦੇ ਕੋਈ ਅਡੰਬਰ ਸੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ
ਗੈਸ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਸੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ
ਉਡੀਕ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਕਦੇ ਸੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ
ਬੇਪਰਵਾਹ ਨਿੱਡਰ ਸੀ ਸੋਚ ਅੰਦਰ
ਕਦੇ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਸੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ
ਨਾਟਕ ਖੇਡ ਦਿੰਦਾ ਪੱਲਿਉਂ ਖਰਚ ਕਰਕੇ
ਧੋਲੇ ਤੱਕ ਦੀ ਚਾਹ ਸੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਕੰਮ ਸਭ ਲੋਕ ਪੱਖੀ
ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਨਾ ਕਦੇ ਵੀ ਧੋਲਿਆਂ ਨੂੰ
ਨਾਟਕ ਵਾਸਤੇ ਸਦਾ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ
ਨਗਰਾਂ ਗੱਡਿਆਂ ਲੱਗਦੇ ਮੇਲਿਆਂ ਨੂੰ
ਕੀਤਾ ਸਾਹਮਣਾ ਝੰਜਟ ਚਣੌਤੀਆਂ ਦਾ
ਸਦਾ ਹੱਲ ਕੀਤਾ ਵੱਡੇ ਝਮੇਲਿਆਂ ਨੂੰ
ਸਭ ਦਾ ਭਾਅ ਜੀ ਬਣਕੇ ਛੱਡ ਗਿਆ
ਮਿੱਤਰ-ਬੇਲੀਆਂ ਸਾਰੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ।

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ

ਵਿਚਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਬਣਕੇ
ਕੁੱਲ-ਵਕਤੀ ਲੇਖਕ ਸੀ ਧੀਰ ਸਾਡਾ
ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਸਦਾ
ਨਿੱਗਰ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਵੱਡਾ ਬੀਰ ਸਾਡਾ
ਧਨ ਵਾਸਤੇ ਜੱਫੇ ਨਹੀਂ ਕਦੇ ਮਾਰੇ
ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਸੀ ਫਕੀਰ ਸਾਡਾ
ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਜੋ ਲਿਖ ਗਿਆ ਸੋਚ ਸੁੱਚੀ
ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਉਹ ਬਣ ਗਿਆ ਪੀਰ ਸਾਡਾ।

ਨਾਵਲ, ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਉਸ ਨੇ
ਪ੍ਰੰਮਾਂ ਪਾ ਗਿਆ ਰਚਨਾਕਾਰ ਬਣਕੇ
ਬੋਲੀ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਸਦਾ ਹੀ ਬੋਲਦਾ ਸੀ
ਸ਼ਬਦ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਉਸਦੇ ਸਦਾ ਤਣਕੇ
ਸੋਚ ਸੋਚ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਵਰਤਦਾ ਸੀ
ਲੰਘਦੀ ਸੋਚ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਸਦਾ ਛਣ ਕੇ
ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਅਰਥ ਬੇਹਤਰ
ਸ਼ਬਦ ਬਣ ਗਏ ਅਰਥ-ਭਰੇ ਮਣਕੇ।

ਖੱਬੇ-ਪੱਖੀ ਰਿਹਾ ਉਹ ਧੁਰਾਂ ਤੀਕਰ
ਸਾਰੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਉਹ ਪੂਰਦਾ ਸੀ
ਉਹਨੂੰ ਮਿਲੇ ਜੇ ਕੋਈ ਅਮੀਰ ਪੱਖੀ
ਨਿਰਖ-ਪਰਖ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਘੂਰਦਾ ਸੀ

ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੀ
ਉਹ ਜਨਤਾ ਦੇ ਰੋਲ 'ਤੇ ਝੂਰਦਾ ਸੀ
ਜਿਸ ਰਾਹ 'ਤੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਤੁਰਿਆ
ਲੋਕ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਇਹ ਦੂਰ ਦਾ ਸੀ।

ਰਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਉਹੋ ਇਕੋ ਸਾਰ ਸਦਾ
ਦੁੱਖ ਦੇ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਡੋਲਿਆ ਸੀ
ਕਲਮਕਾਰ ਸੀ ਨਾਲੇ ਦਲੇਰ ਯੋਧਾ
ਅਕਸਰ ਜਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ ਸੀ
ਕਈ ਵਾਰ ਅਨੋਖੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਅੰਦਰ
ਹਰ ਹਾਕਮ ਦਾ ਚਿੱਠਾ ਉਸ ਫੋਲਿਆ ਸੀ
ਕੁੱਲ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਉਸ ਖੋਲ੍ਹੇ
ਰੋਸ਼ਨਦਾਨ ਵੀ ਸੋਚ ਦਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਸੀ।

ਵਿਤ ਮੁਤਾਬਕ ਉਸ ਨੇ ਤਾਣ ਲਾਇਆ
ਜਿੰਨੀ ਹੋ ਸਕੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਉਹਨੇ
ਪਰਵਾਰ ਪਾਲਣਾ ਬੜਾ ਸੀ ਕੰਮ ਔਖਾ
ਬਿਨਾ ਨੌਕਰੀ ਬਣਤ ਬਣਾਈ ਉਹਨੇ
ਮਿਲਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਤਿਉਂ ਧਨ ਦੌਲਤ
ਸਦਾ ਫੇਰ ਵੀ ਕਲਮ ਚਲਾਈ ਉਹਨੇ
ਦਰੜੇ ਕੁਚਲਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਣਕੇ
ਕੇਵਲ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਕਮਾਈ ਉਹਨੇ।

ਸਾਂਝੀ ਕੰਧ ਦਾ ਰਚਣਹਾਰ ਸੀ ਉਹ
ਲੋਕ ਸਾਂਝ ਲਈ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੱਲਾ
ਕਲਮ ਵਾਹੀ ਤੇ ਅਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ
ਲੋਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਧੜਕੇ ਉਹਦਾ ਮਨ ਝੱਲਾ
ਤੜਪਦੇ ਰਹਿ ਗਏ ਲੇਖਕ ਜਨ ਸਾਰੇ
ਉਹ ਤਾਂ ਇਕ ਸਵਾਰ ਤੁਰ ਗਿਆ ਕੱਲਾ
ਉਹਦੇ ਜਾਣ ਦਾ ਖੱਪਾ ਨਹੀਂ ਪੂਰ ਹੋਣਾ
ਅੱਡੀਏ ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਭਾਵੇਂ ਰੋਜ਼ ਪੱਲਾ।

ਤੇਰਾ ਸਿੰਘ ਚੰਨ

ਪਤਲਾ ਦੁਬਲਾ ਸੀ ਕਾਮਰੇਡ ਪੂਰਾ
ਜਿੰਦਗੀ ਸਾਦਗੀ ਨਾਲ ਹੰਢਾਈ ਪੂਰੀ
ਤੇਰਾ ਸਿੰਘ ਸੀ ਮਾਂ ਦਾ ਚੰਨ ਪੂਰਾ
ਮੱਥੇ ਵੱਟ ਨਾ ਵੱਟੀ ਸੀ ਕਦੇ ਘੂਰੀ
ਸਭ ਲਈ ਚਾਹਿਆ ਸੀ ਥਾਂ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ
ਹਰ ਇਕ ਲਈ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਘਿਉ ਚੂਰੀ
ਕੰਮ ਕਰਨ ਖਾਤਰ ਉਹ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੰਦਾ
ਰੱਖੀ ਨਹੀਂ ਉਸ ਕੰਮ ਤੋਂ ਕਦੇ ਦੂਰੀ।

‘ਹੇ ਪਿਆਰੀ ਭਾਰਤ ਮਾਂ’ ਹੈ ਲਿਖੀ ਉਸ ਨੇ
‘ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ’ ਰਾਗ ਅਲਾਪ ਦਿੱਤਾ
ਬਾਲਪਨ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ
ਕੋਰੇ ਮਨਾਂ ‘ਤੇ ਇਹ ਕੁੱਝ ਛਾਪ ਦਿੱਤਾ
ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੀ ਹੋਊ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ
ਜਿਸ ਨੇ ਰਟਣ ਲਈ ਐਸਾ ਜਾਪ ਦਿੱਤਾ
ਮਹਿਮਾਂ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ
ਸਾਰੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦਾ ਮੱਥਾ ਨਾਪ ਦਿੱਤਾ।

ਚੇਤੰਨਤਾ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ
ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਚੰਗਾ ਉਪੇਰਿਆਂ ਵਿਚ
ਪਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਫੇਰੇ ਲੋਕ-ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ
ਉਨ੍ਹੇ ਉਮਰ ਬਿਤਾਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੇਰਿਆਂ ਵਿਚ

ਹੋਕਾ ਏਕੇ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹਰ ਕਿਸੇ ਤਾਈਂ
ਵੰਡ ਪਾਉ ਨਾ ਤੇਰਿਆਂ-ਮੇਰਿਆਂ ਵਿਚ
ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਗੁਜ਼ਾਰਦੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ
ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਕਿ ਝਾਕੇ ਸਵੇਰਿਆਂ ਵਿਚ।

ਸਾਹਿਤ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਜਾਗਦਾ ਉਹ
ਉਹਨੂੰ ਤਲਬ ਸੀ ਜਾਗਦੇ ਰਹਿਣ ਲੋਕੀਂ
ਆਉ ਰਲ ਕੇ ਮਾਰੀਏ ਸਭ ਹੰਭਲਾ
ਆਪਣੀ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੋਕੀਂ
ਛੱਡ ਆਰਾਮ ਤੇ ਹੋਣ ਸਰਗਰਮ ਪੂਰੇ
ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਵਕਤ ਨਾਲ ਖਹਿਣ ਲੋਕੀਂ
ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਦਾ ਹੀ ਜਿੱਤ ਹੋਵੇ
ਉਹਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਦੇ ਨਾ ਢਹਿਣ ਲੋਕੀਂ।

ਕਲਮਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਉਸ 'ਕੱਠਾ
ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਲਈਏ
ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਫੋਲ ਕੇ ਤੇ
ਤਪਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਠਾਰ ਲਈਏ
ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ
ਖਬਰ ਨਿਰਧਨ ਦੀ ਵਾਰ ਵਾਰ ਲਈਏ
ਏਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਈ
ਹਉਮੇਂ ਆਪਣੇ ਮਨਾਂ 'ਚੋਂ ਮਾਰ ਲਈਏ।

ਹੋਣੀ ਸੀ ਤੇ ਹੋ ਗਈ ਮੌਤ ਉਹਦੀ
ਡੂੰਘੇ ਹਉਕਿਆਂ ਦੇ ਕੱਟ ਦੇ ਗਿਆ ਉਹ
ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਹੰਝੂ ਪਏ ਟਪਕਣ
ਦਿਲਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਟ ਦੇ ਗਿਆ ਉਹ
ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਉਹਨੇ ਜੋਸ਼ ਪੈਦਾ
ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰੋਹ ਨੂੰ ਵੱਟ ਦੇ ਗਿਆ ਉਹ
ਸਾਥ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰ ਗਿਆ ਰਾਹ ਲੰਮੇ
ਸੰਗੀਆਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਟ ਦੇ ਗਿਆ ਉਹ।

ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਡੇਰਾ ਬਸੀ

ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸੀ ਸਾਦਾ ਸਰਦਾਰ ਵੱਡਾ
ਡੇਰਾਬਸੀ ਦਾ ਨਾਮ ਚਮਕਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਟਿਊਬੈੱਲ ਲਾ ਕੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਧਰਤ ਉੱਤੇ
ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੇ ਪਾਣੀ ਹਿਲਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ ਦੇ ਚੁਪਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ
ਲੋਕ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮ ਕਮਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਕਰਕੇ ਮਿਹਨਤ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਵਾਲੀ
ਵੱਡੀ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਬੂਟਾ ਲਾ ਗਿਆ ਉਹ।

ਹੰਭਲਾ ਮਾਰ ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਮਾਤ ਦਿੱਤੀ
ਮੇਹਨਤ ਨਾਲ ਉਹ ਹਵਾ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਲੱਗਾ
ਦਿਨ ਰਾਤ ਸਵੇਰਾ ਨਾ ਸ਼ਾਮ ਦੇਖੀ
ਪੂਰਾ ਮਨ ਲਾ ਕੰਮ ਉਹ ਕਰਨ ਲੱਗਾ
ਗਰਮੀ ਸਰਦੀ ਭਾਵੇਂ ਬਰਸਾਤ ਹੁੰਦੀ
ਏਦਾਂ ਦੇ ਵੀ ਮੌਸਮ ਉਹ ਜਰਨ ਲੱਗਾ
ਟੋਏ ਟਿੱਬੇ ਜੋ ਪਏ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ
ਉੱਚਾ ਉੱਠ ਕੇ ਉਹ ਵੀ ਭਰਨ ਲੱਗਾ।

ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਸੀ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨ ਤੁਰਿਆ
ਉਲਟੀ ਰੰਗਾ ਉਸ ਕੇਰਾਂ ਵਹਾ ਦਿੱਤੀ
ਕਾਰੋਬਾਰ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਖੁਦ ਕੀਤਾ
ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ

ਨਿੱਜ ਵਾਸਤੇ ਕੇਵਲ ਨਹੀਂ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ
ਸਭ ਨੂੰ ਕੰਮ ਲਈ ਤੇਜ਼ ਨਿਗਾਹ ਦਿੱਤੀ
ਕੰਮ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ
ਪੁੱਤਰ ਗੋਗੀ 'ਚ ਇਹ ਜੋਤ ਜਗਾ ਦਿੱਤੀ।

ਦੱਸਿਆ ਓਸ ਨੇ ਹੱਥ 'ਚ ਕਲਮ ਫੜਕੇ
ਔਖਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਜੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਚਾਹ ਹੋਵੇ
ਜਾਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਆਪੇ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦੀ
ਜੇਕਰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮਨ ਵਿਚ ਚਾਅ ਹੋਵੇ
ਦਿਲ 'ਚ ਠਾਣੀ ਜੇ ਸੇਵਾ ਦੀ ਗੱਲ ਪੱਕੀ
ਲਗਨ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਸਿਫਤ-ਸਲਾਹ ਹੋਵੇ
ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਉਸ ਸੱਚੋ-ਸੱਚ ਗਾਥਾ
ਸਵੈ ਜੀਵਨੀ ਦੀ ਤਾਹੀਂ ਵਾਹ ਵਾਹ ਹੋਵੇ।

ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਸਦਾ ਵਚਨ ਪੂਰੇ
ਜਿਹੜੇ ਕਦੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਬੋਲ ਦਿੱਤੇ
ਕਿਸੇ ਦੁਖੀ ਗਰੀਬ ਦੇ ਆਸਰੇ ਲਈ
ਬੋਲ ਮਿਸ਼ਰੀ ਵਰਗੇ ਘੋਲ ਦਿੱਤੇ
ਸੁੱਖ ਦੂਜਿਆਂ ਤਾਈਂ ਪੁਜਾਣ ਦੇ ਲਈ
ਕਈ ਰਾਹ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ
ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਛੁਪਾਇਆ ਜੱਗ ਕੋਲੋਂ
ਉਮਰ ਭਰ ਦੇ ਭੇਤ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ।

ਕਿਰਤ ਉਹਦੇ ਲਈ ਨਿਰੀ ਤਪੱਸਿਆ ਸੀ
ਕਰਦਾ ਕੰਮ ਸੀ ਭਗਤੀ ਦੇ ਸਾਰ ਅੰਦਰ
ਆਏ ਮਾੜੇ ਜੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ
ਮਨ ਲਾਇਆ ਟਿਕਾ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਅੰਦਰ
ਕਰ ਗਿਆ ਖਾਲੀ ਭਰਿਆ ਜੱਗ ਸਾਰਾ
ਫੇਰ ਆਉਣਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰ
ਵਿਛੜ ਗਿਆ ਸਦਾ ਲਈ ਕਾਫਲੇ 'ਚੋਂ
ਮੁੜ ਆਉਣਾ ਨਾ ਕਦੇ ਇਸ ਡਾਰ ਅੰਦਰ।

ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਆਰਟਿਸਟ

ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਸੀ ਕਲਾਕਾਰ ਵੱਡਾ
ਉਹਦੇ ਬੁਰਸ਼ ਵਿਚ ਸੋਚ ਮਹਾਨ ਹੈ ਸੀ
ਚਿਤਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਫੜੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਐਸੇ
ਦੇਵੇਂ ਧਿਰਾਂ 'ਚ ਲੜਿਆ ਇਨਸਾਨ ਹੈ ਸੀ
ਹਲਚਲ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੌਖਾ
ਹਿਲਜੁਲ ਚਿਤਰਨੀ ਨਹੀਂ ਆਸਾਨ ਹੈ ਸੀ
ਕੌਤਕ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜੀਵਦੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ
ਪਲ ਪਲ 'ਤੇ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਹੈ ਸੀ।

ਕਾਲੇ ਚੋਲੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਰਹੇ ਸਜਿਆ
ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ ਨਹੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਸੋਚ ਕਾਲੀ
ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਾ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਸੀ
ਕੀਤੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਦੇ ਨਾ ਦੋਸ਼ ਵਾਲੀ
ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਲਾ ਛੋਹਾਂ
ਛੱਡੀ ਘੜੀ ਨਾ ਕੋਈ ਵੀ ਜੋਸ਼ ਵਾਲੀ
ਹੁਨਰ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਉਦੋਂ ਪੁਜਾ ਦਿੱਤਾ
ਛੋਹ ਲਾਈ ਜਦ ਪੂਰੀ ਹੋਸ਼ ਵਾਲੀ।

ਪੌੜੀ ਲਾ ਕੇ ਕੈਨਵਸ 'ਤੇ ਲਾਣ ਛੋਹਾਂ
ਰਹਿ ਜਾਏ ਨਾ ਘਟਨਾ ਬਾਹਰ ਕੋਈ
ਜਰਨੈਲ ਪੁੱਤ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਨਾਲ ਉਹਦੇ
ਮਿਲੇ ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਠਾਹਰ ਕੋਈ

ਛੇੜ ਲਿਆ ਜਦ ਕੈਨਵਸ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ
ਸੋਚਣ ਹੋਰ ਨਾ ਕਦੇ ਫੇਰ ਆਹਰ ਕੋਈ
ਚਿੱਤਰ ਘੁੱਟ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਂਦੇ
ਗਲਤੀ ਕੱਢ ਨਾ ਸਕਦਾ ਮਾਹਰ ਕੋਈ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਚਿਤਰਿਆ ਖੂਬ ਉੱਚਾ
ਪੂਛਾਂ ਤਾਣ ਕੇ ਘੋੜੇ ਤਿਆਰ ਹੋਏ
ਅਸਤਰ ਸਸਤਰ ਲੈ ਕੇ ਧਿਰਾਂ ਦੋਵੇਂ
ਤੇਜ਼ ਘੋੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਅਸਵਾਰ ਹੋਏ
ਵਾਰ ਹੋਣ ਜਿਹੜੇ ਢਾਲਾਂ ਨਾਲ ਰੋਕੇ
ਸਾਰੇ ਵਾਰ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਤਲਵਾਰ ਹੋਏ
ਕਦੇ ਨੇਜ਼ੇ ਭਾਲੇ ਕਦੇ ਤੀਰ ਚੱਲਦੇ
ਜਿੱਤ ਜਿੱਤ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਹੋਏ।

ਚਿੱਤਰ ਸਿਰਜ ਦਿੱਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬੜੇ ਵੱਡੇ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦਿਸਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੂਰਾ
ਕਿਵੇਂ ਹੋਏ ਘਸਮਾਣ ਦੇ ਯੁੱਧ ਸਾਰੇ
ਕਿੱਦਾਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਸਮੇਂ ਦਾ ਨਾਸ ਪੂਰਾ
ਕਿਵੇਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਥਿਆਰ ਸਾਰੇ
ਹੋ ਜਾਂਵਦਾ ਦੇਖ ਆਭਾਸ ਪੂਰਾ
ਲਹੂ ਜਿਸਮਾਂ 'ਚੋਂ ਵਗਦਾ ਦੇਖ ਕੇ 'ਤੇ
ਹਉਕੇ ਭਰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਆਕਾਸ਼ ਪੂਰਾ।

ਬੁਰਸ਼ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਲਾ ਵੀ ਰਹੀ ਇੱਥੇ
ਪਰ ਉਹ ਰਿਹਾ ਨਾ ਜਿਮੀਂ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ
ਯਾਦ ਉਸਦੀ ਚਿੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੀ
ਚਿੱਤਰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਭਾਸੇ
ਚਿਣਗ ਕਲਾ ਦੀ ਲੈਣੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ
ਉਹ ਖੜ੍ਹੇ ਨੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਫੜ ਕਾਸੇ
ਉਸ ਨੇ ਨਹੀਂ ਆਣਾ ਹੁਣ ਕਲਾ ਲੈ ਕੇ
ਖਾਲੀ ਰਹਿਣਗੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਫੜੇ ਕਾਸੇ।

ਡਾ. ਜਗਤਾਰ

ਜਾਣੂ ਗਜ਼ਲ ਦਾ ਨੇਮ ਪੁਗਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਗੱਲ ਗਜ਼ਲ ਦੀ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਲਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਏਨੀ ਆ ਠੁੱਕ ਬੰਨ੍ਹੀ
ਗਜ਼ਲ ਵਾਲਾ ਜਗਤਾਰ ਕਹਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਜਿਸ ਘਰ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਸਨ ਟਿੱਚਰਾਂ
ਉੱਥੇ ਗਜ਼ਲ ਦੇ ਪੈਰ ਪੁਆ ਗਿਆ ਉਹ
ਬਹਿਰਾਂ ਵਰਤ ਟਿਕਾਣੇ ਪੁਜਾ ਦਿੱਤੀਆਂ
ਕਾਫੀਏ ਰਦੀਫ ਦੇ ਰਾਹ ਰੁਸ਼ਨਾ ਗਿਆ ਉਹ।

ਉਸ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਿਰਫ ਬਹਿਰਾਂ
ਰੂਹ ਵਿਚ ਸਨ ਬੜੇ ਖਿਆਲ ਉੱਚੇ
ਅਰਥ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਸਦਾ ਸੁਰ ਅੰਦਰ
ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਸਨ ਬੜੇ ਕਮਾਲ ਉੱਚੇ
ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਤਿੱਖੇ ਰੌਂਅ ਦੇਖੇ
ਫੰਗੂਂ ਵਿਚ ਸਨ ਬੜੇ ਮਿਸਾਲ ਉੱਚੇ
ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਵਾਬ ਦਲੀਲ ਪੂਰਨ
ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਨ ਬੜੇ ਸਵਾਲ ਉੱਚੇ।

ਨਾ ਬੁਕਿਆ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨੀ
ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ
ਕੋਈ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੀ
ਮਨ ਦੀ ਮੌਜ ਹੀ ਸਦਾ ਚਲਾਈ ਰੱਖੀ

ਗੱਲ ਆਈ ਤੇ ਤੱਤੀ ਵੀ ਕਹਿ ਗਿਆ ਉਹ
ਹਰ ਪਾਸੇ ਦੀ ਹਵਾ ਹਿਲਾਈ ਰੱਖੀ
ਨਿਰਧਨ ਪੱਖੀ ਰਿਹਾ ਆਵਾਜ਼ ਅੰਦਰ
ਜੋਤ ਸੱਚ ਦੀ ਸਦਾ ਜਗਾਈ ਰੱਖੀ।

ਗੋਲ ਮੋਲ ਗੱਲ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤੀ
ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸਦਾ ਬੰਦੇ ਆਮ ਦੀ ਗੱਲ
ਦੇਖ ਮੁਲਕ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਵਿਚ ਫਸਿਆ
ਲਿਖਣੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਉਹਨੇ ਜਾਮ ਦੀ ਗੱਲ
ਸਾਂਝੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਉਹ ਛੇੜਦਾ ਸੀ
ਕਰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੀ ਗੱਲ
ਸੂਰਜ ਚੰਦਰਮਾਂ ਧਰਤੀ ਗੋਲ ਭਾਵੇਂ
ਕੀਤੀ ਉਹਨੇ ਚਨੁੱਕਰੀ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਗੱਲ।

ਵਕਤ ਐਸਾ ਵੀ ਆਇਆ ਨਾ ਫਿਕਰ ਕੀਤਾ
ਰਿਹਾ ਰੇਡੀਉ ਤੋਂ ਦੂਰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ
ਰਿਹਾ ਗ਼ਜ਼ਲ ਲਹੂ ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ
ਦਿਲ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਚੂਰ ਚੂਰ ਕਰ ਕੇ
ਸ਼ਾਇਦ ਜਾਂਦਾ ਨਾ ਜੇ ਨਾ ਉਮਰ ਮੁੱਕਦੀ
ਚਲਾ ਗਿਆ ਉਹ ਹਾਣ ਦੇ ਪੂਰ ਕਰਕੇ
ਕਰ ਗਿਆ ਟਹਿਕ ਚਾਂਦਨੀ ਗਗਨ ਅੰਦਰ
ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂਰ ਕਰਕੇ

ਛੱਡੀ ਮੜ੍ਹਕ ਨਾ ਤੋਰ ਵੀ ਰਿਹਾ ਤੁਰਦਾ
ਮਿੱਤਰ ਦੋਸਤ ਵੀ ਦਰਦ ਹੀ ਢੋਣ ਲੱਗੇ
ਹੱਕ ਸੱਚ ਦੇ ਨਾਅਰਿਆਂ ਨਾਲ ਤੁਰਕੇ
ਸ਼ਿਅਰ ਅਣਖ ਦੇ ਬੀਜ ਵੀ ਬੋਣ ਲੱਗੇ
ਉਹ ਵਿਛੜਿਆ ਗ਼ਜ਼ਲ ਉਦਾਸ ਹੋਈ
ਰਦੀਫ਼ ਕਾਫੀਏ ਵੀ ਅੱਥਰੂ ਚੋਣ ਲੱਗੇ
ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਸ਼ਿਅਰ ਭਰਨ ਹਉਕੇ
ਮਤਲੇ ਮਕਤੇ ਵੀ ਡੁਸਕ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗੇ।

ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ

ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਸੀ ਪਰਲੇ ਪਾਰ ਦਾ ਉਹ
ਗੱਲਾਂ ਨਵੇਂ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਰਨ ਵਾਲਾ
ਘੜੇ ਨਵੇਂ ਅੰਦਾਜ਼ ਆਲੋਚਨਾ ਦੇ
ਤਾਜ਼ੇ ਵੱਖਰੇ ਜਾਵੀਏ ਝਰਨ ਵਾਲਾ
ਬਹਿਸਾਂ ਵਿਚ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ
ਤਰਕ ਨਾਲ ਸਦਾ ਹੀ ਤਰਨ ਵਾਲਾ
ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਗੱਜਦਾ ਵੱਜਦਾ ਸੀ
ਸਦਾ ਜਿੱਤਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਰਨ ਵਾਲਾ।

ਉਹਦੇ ਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਕੂਲ ਚੱਲਿਆ
ਜਿਹੜੇ ਡੰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਜਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਮੌਲਿਕ ਸੱਜਰੇ ਨਵੇਂ ਖਿਆਲ ਦੇ ਕੇ
ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਦਾ ਨਾਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਗਿਆ ਨਵੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ
ਘਰ ਕਈਆਂ ਦੇ ਦੀਵੇ ਜਗਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਰੱਖਿਆ ਹੱਥ ਜਿਸ ਦੇ ਵੀ ਸਿਰ ਉੱਤੇ
ਕਲਗੀ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਸਜਾ ਗਿਆ ਉਹ।

ਗੱਲ ਹੋਵੇ ਜਦ 'ਅਧਿਅਨ ਅਧਿਆਪਨ' ਦੀ
ਜਿਸ ਨਾਲ ਦਾ ਮਿਲੇ ਜੋੜ ਕੋਈ ਨਾ
ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਭਲਾਂ ਕੀ ਸਿਸਟਮੀ ਦੀ
ਉਹਦੇ ਤੁਲ ਦਾ ਕਿਧਰੇ ਤੋੜ ਕੋਈ ਨਾ

ਦਿੱਤੇ ਕੱਲੇ ਨੇ ਮੌਲਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜਿਹੜੇ
ਮਿਲਣੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਐਸੇ ਮੋੜ ਕੋਈ ਨਾ
ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਤਸੱਲੀ ਸੀ ਵਾਸ ਕਰਦੀ
ਦੇਖੀ ਉਸ ਅੰਦਰ ਦੌੜਦੀ ਹੋੜ ਕੋਈ ਨਾ।

ਜਜ਼ਬੇ ਪਿਘਲੇ ਤੁਰ ਪਈ ਨਾਲ ਬੁੱਧੀ
ਆਈ ਕਵਿਤਾ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਦਰਿਆ ਵਗਿਆ
ਲਾਸਾਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਆਣ ਪਈਆਂ
ਮੱਥੇ ਅੰਦਰੀਂ ਦੀਵਾ ਆਣ ਜਗਿਆ
ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਮਾਅਨੇ ਪਾਣ ਲੁੱਡੀਆਂ
ਰਾਹਾਂ ਵਿਚ ਉਜਾਲਾ ਆਣ ਦਘਿਆ
ਕਿੰਤੂ ਪੁੰਤੂ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਤੁਰ ਪਈ
ਪੂਣਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਥਾਂ ਥਾਂ ਆਣ ਮਘਿਆ।

ਮੰਤਰ ਓਸ ਦਾ ਮੰਤਰ ਮੁਗਧ ਕਰਦਾ
ਤੋਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਸਰੋਤੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ
ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ
ਇਕਮਿਕ ਹੁੰਦੇ ਆ ਕੇ ਕਾਲ ਸਾਰੇ
ਬੋਲਣ ਢੰਗ ਸੀ ਪੂਰੀ ਖਿੱਚ ਵਾਲਾ
ਬੋਲ ਚੱਲਦੇ ਉਸਦੀ ਚਾਲ ਸਾਰੇ
ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਉਡਦਾ ਲੈ ਉਡਾਣ ਉੱਚੀ
ਕੋਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੈਂਦੇ ਸੀ ਭਾਲ ਸਾਰੇ।

ਮੱਥੇ ਅੰਦਰ ਸੀ ਜਗਦਾ ਸਦਾ ਦੀਵਾ
ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਲਤ ਨੂੰ ਜਰਨ ਵਾਲਾ
ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਉਹ ਮੌਤ ਦੇ ਖੂਹ ਅੰਦਰ
ਤਾਰੂ ਹਰਫਾਂ ਦੀ ਨਦੀ ਵਿਚ ਤਰਨ ਵਾਲਾ
ਅਜੇ ਹੋਰ ਵਿਦਵਤਾ ਬਿਖੇਰਨੀ ਸੀ
ਕੰਮ ਬੜਾ ਸੀ ਉਸਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ
ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਕੇਰਦਾ ਅੱਜ ਹੰਝੂ
ਤੁਰ ਗਿਆ ਪਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਰਨ ਵਾਲਾ।

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ

ਚੱਬੇਵਾਲ ਦੇ ਬਾਹਰ ਦਾ ਚੋਅ ਪਾਸਾ
ਜੋਗਿੰਦਰ ਬਾਹਰਲਾ ਦਾ ਸੀ ਥਾਂ ਟਿਕਾਣਾ
ਜਿੱਥੇ ਵਸਦਾ ਸੀ ਇਹੀ ਯਾਰ ਉਸਦਾ
ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਸੀ ਆਣਾ-ਜਾਣਾ
ਅਜੇ 'ਲੂਣਾਂ' ਦਾ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ
ਚੋਅ ਇਤਰਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨੇ ਲੱਭਿਆ ਸੀ
ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਵਾ 'ਤੇ ਅਜੇ ਛਾਣਾ।

ਭੱਠੀ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ
ਸ਼ਿਵ ਬਟਾਲਵੀ ਪੀੜਾਂ ਨੂੰ ਲਈ ਫਿਰਦਾ
ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਫੱਟ ਸੀ ਸੱਟ ਵਾਲਾ
ਉਹ ਕਈ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਹੀ ਫਿਰਦਾ
ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਦਰਦਾਂ ਨੂੰ
ਤੱਤੇ ਮੌਸਮਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਲਈ ਫਿਰਦਾ
ਦਿਲ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ
ਉਹ ਜਗਤ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਲਈ ਫਿਰਦਾ।

ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਐਪਰ ਸੀ ਪੀੜ ਵੱਡੀ
ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗਹਿਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ
ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮ ਜਗ ਦੀ ਭੀੜ ਫਿਰਦੀ
ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਇਕੋਹਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ

ਪ੍ਰੇਮ ਵਾਲੜੇ ਡੂੰਘੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ
ਪੂਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਹਿਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ
ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਸੀ ਬੂਹੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ
ਖੁਦ, ਖੁਦ 'ਤੇ ਹੀ ਪਹਿਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਗਾਉਂਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ
ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਵਿਦੇਸ਼ ਵੀ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ
ਗੁੰਮ ਹੋਈ ਮੁਹੱਬਤ ਨੂੰ ਫਿਰੇ ਲੱਭਦਾ
ਇਕ ਕੁੜੀ ਮੁਹੱਬਤ ਤੱਕ ਆ ਪਹੁੰਚੀ
ਮੈਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੀ ਰਿਹਾ ਘੁੰਮਦਾ
ਆਵਾਜ਼ ਉਹਦੀ ਰੂਹ ਤੱਕ ਧਾ ਪਹੁੰਚੀ
ਹਰਫਾਂ ਦਾ ਸੀ ਉਹ ਜਾਦੂਗਰ ਪੂਰਾ
ਉਹਦੀ ਕਲਾ ਧੁਰ ਤੱਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ।

ਉਹ ਮਦਮਸਤ ਸੀ ਆਪਣੇ ਖੋਲ ਅੰਦਰ
ਉਹਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਝਾਕ ਕੋਈ
ਰਚ ਮਿਚ ਗਿਆ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਾ
ਰੱਖਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੱਖਰੀ ਤਾਕ ਕੋਈ
ਉਹ ਮਿੱਟੀ 'ਚੋਂ ਮਿੱਟੀ ਹੀ ਲੱਭਦਾ ਸੀ
ਲੱਭਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੰਨ ਦੀ ਖਾਕ ਕੋਈ
ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਉਹ ਕੋਈ ਦਰਵੇਸ਼ ਪੂਰਾ
ਜਾਂ ਫਿਰ ਬੋਲਦੇ ਪੀਰ ਦਾ ਵਾਕ ਕੋਈ।

'ਲੂਣਾਂ' ਲਿਖੀ ਤਾਂ ਸਭ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਿਆ
ਉਹਨੇ ਨਵੇਂ ਅੰਦਾਜ਼ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ
ਸਮਝਣ ਖਾਤਰ ਡੂੰਘੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ
ਕਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਵਾਲੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤੇ
ਪਾਈ ਫਿਰਦੇ ਸਨ ਮਖੌਟੇ ਜੋ ਰਾਜਵੰਸ਼ੀ
ਉਤਾਰ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮਿਆਨ ਦਿੱਤੇ
ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਚੁੱਭੀਆਂ
ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਗਿਆਨ ਦਿੱਤੇ।

ਉਹ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਧਨੀ ਸੀ ਲਰਜ਼ਦਾ ਸੀ
ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਸੀ ਤੈਰਦਾ ਹਵਾ ਬਣਕੇ
ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਂਦਾ
ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜਿਵੇਂ 'ਤਵਾ' ਬਣਕੇ
ਤਰੰਨੁਮ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਸੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ
ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਪੁੱਜਿਆ ਸਦਾ ਸਵਾ ਬਣਕੇ
ਦਵਾ ਲੱਭਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਖੁਦ ਖਾਤਰ
ਸ਼ਾਇਰੀ ਰਹੀ ਪਰ ਓਹਦੀ ਦਵਾ ਬਣਕੇ।

ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਤੁਰ ਗਿਆ ਸ਼ਾਇਰ ਵੱਡਾ
ਅੱਖਾਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ
ਡਾਢ੍ਹੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਹਾਲ ਸਾਰਾ
ਇਹ ਕੈਂਦ੍ਰੀਆਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਕਹਿ ਗਈਆਂ
ਗਲ ਲੱਗ ਕੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੇ
ਸਭ ਅੱਖਾਂ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਵਹਿ ਗਈਆਂ
ਰੂਹ ਉਡ ਗਈ ਆਖਰ ਨੂੰ ਖੰਭੂ ਲਾ ਕੇ
ਕਲਾ ਢੈਂਦ੍ਰੀਆਂ ਢੈਂਦ੍ਰੀਆਂ ਢਹਿ ਗਈਆਂ।

ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਪੂਰਾ ਮਾਹਿਰ ਹੈ ਸੀ ਪਾਇਆ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪੂਰਾ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਰੁਮਾਂਸ ਨਾ ਕਿਰਨ ਦਿੱਤਾ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ ਦਾ ਵੱਟਿਆ ਠੋਸ-ਹੂਰਾ ਹੋਕਾ ਦਿੱਤਾ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਕਾਮਿਆਂ ਲਈ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਕਿ ਬਣੇ ਹਰੇਕ ਸੂਰਾ ਫੈਲੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨ੍ਹੇਰ ਅੰਦਰ ਹਰ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚ ਜਾਏ ਫੈਲ ਨੂਰਾ।

ਕੰਪਨੀ ਬਾਗ ਵਿਚ ਕਦੇ ਸੈਰ ਕਰਦਾ ਕਦੇ ਖੇਡਣ ਸ਼ਤਰੰਜ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਮੋਤੀਆਂ ਵਰਗੇ ਕਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲੱਭਦਾ ਕਦੇ ਮਨਾਂ 'ਚੋਂ ਲੱਭਣ ਉਹ ਨਗ ਪੈਂਦਾ ਭਾਵ ਜਦੋਂ ਵੀ ਆ ਕੇ ਘੋਰ ਲੈਂਦੇ ਉਹ ਖਿਆਲ ਦੀ ਹਵਾ 'ਤੇ ਮਘ ਪੈਂਦਾ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਉਡਦਾ ਰਹੇ ਦਿਨ ਪੂਰਾ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਹੀ ਜਗ ਪੈਂਦਾ।

ਉਹ ਸ਼ਾਇਰ ਸੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸ਼ਾਇਰੀ ਪਰ ਪੜ੍ਹ ਗਿਆ ਗਹਿਰੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰੀ ਸਾਫ ਸੁਥਰੀ ਫੋਲ ਗਿਆ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਬਸਤਿਆਂ ਨੂੰ

ਖੋਜੀ ਕਾਫ਼ਿਰ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਆਖ ਕੇ ਉਹ
ਛੇੜ ਗਿਆ ਸੀ ਅਕਲ ਦੇ ਮਸਤਿਆਂ ਨੂੰ
ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਓਸ ਨੇ ਰਾਹ ਦੇਖੇ
ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਰੂਸ ਦੇ ਰਸਤਿਆਂ ਨੂੰ।

ਭਾਸ਼ਾ ਨਰਮ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕੂਲੇ
ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਨੂਰ ਸੀ ਪਿਆ ਜਗਦਾ
ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਵੇ ਦਿਲ ਦਾ ਮੀਤ ਕੋਈ
ਦਿਲ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਸੂਰਜ ਰਿਹਾ ਦਘਦਾ
ਉਹਦੇ ਦਿਲ 'ਚ ਉੱਠਦੇ ਰਹਿਣ ਜਜ਼ਬੇ
ਜ਼ਿਹਨ ਅੰਦਰ ਸੀ ਧੂਣਾ ਜਿਹਾ ਮਘਦਾ
ਕਦੇ ਉਸ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਤਪਸ਼ ਹੁੰਦੀ
ਕਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪੂਰਾ ਦਰਿਆ ਵਗਦਾ।

ਕਦੇ ਲਿਖੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਸਰਲ ਲਿਖਤਾਂ
ਅਰਥ ਦੂਰ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿਰਾ
ਸੁਫਨੇ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਦਿੱਲੀ ਦੱਖਣਾਂ ਦੇ
ਲਾ ਸਕਿਆ ਨਾ ਉਸ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪਹਿਰਾ
ਫੜੇ ਉਸ ਨੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਟੋਏ
ਕਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਸਹਿਰਾ
ਪੇੜੇ ਮੱਖਣ ਦੇ ਆਖਣਾ ਪੈਰ ਤੱਕ ਨੂੰ
ਲੁਕਿਆ ਏਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮ ਗਹਿਰਾ।

ਜੰਮਣ ਭੋਇੰ ਦੇ ਵਰਤ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਨੇ
ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਦੇ ਰੰਗ ਬਿਖੇਰ ਦਿੱਤੇ
ਅੱਗ ਰਾਵੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਲਾਣ ਖਾਤਰ
ਰੰਗ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਿਚੇ ਹੀ ਕੇਰ ਦਿੱਤੇ
ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਖਾਤਰ
ਸ਼ਬਦ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਫੇਰ ਦਿੱਤੇ
ਅਮੀਰ ਗਰੀਬ ਦਾ ਫਰਕ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ
ਪਰਦੇ ਅਕਲ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਗੇਰ ਦਿੱਤੇ।

ਡਰਿਆ ਨਹੀਂ ਉਹ ਕਦੇ ਲਿਖਣ ਲੱਗਿਆਂ
ਉਹਦੀ ਕਲਮ ਨੇ ਸਦਾ ਮਨ ਆਈ ਕੀਤੀ
ਪੀ. ਏ. ਯੂ. ਵਿਚ ਰੋਣਕਾਂ ਲਾਈ ਰੱਖੀਆਂ
ਤਾਰੇ ਫੜਨ ਲਈ ਕਲਮ ਘਸਾਈ ਕੀਤੀ
ਐਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪੈੜ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਛੱਡੇ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸਦਾ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ
ਯੁੱਗ ਕਵੀ ਤੱਕ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ
ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਬੜੀ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ।

ਧਰਤੀ ਛੱਡੀ ਤਾਂ ਤੜਪਦੇ ਰੁੱਖ ਰਹਿ ਗਏ
ਸਾਵੇ ਪੱਤਰ ਰਹਿ ਗਏ ਰੋਣ ਜੋਗੇ
ਬੂਟਾ ਅੰਬੀ ਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਬੇ-ਸਹਾਰਾ
ਨੇਤਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਹਿ ਗਏ ਚੋਣ ਜੋਗੇ
ਅਕਲ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰ ਗਿਆ ਅੰਬਰਾਂ ਨੂੰ
ਸਮੇਂ ਰਹੇ ਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਛੋਹਣ ਜੋਗੇ
ਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਭ ਲੈਂਦੇ
ਜੁਗਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਟੋਹਣ ਜੋਗੇ।

ਸਰਦਾਰ ਅੰਜੁਮ

ਮਿੱਠ ਬੋਲੜਾ ਪੂਰਾ ਨਿਮਰ ਸੀ ਉਹ
ਭਲੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ
ਸਰਦਾਰ ਅੰਜੁਮ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਬੈਠਾ
ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣਦਾ ਸੀ
ਉਹ ਕਰਦਾ ਸੀ ਓਹੀ ਕੁੱਝ ਸਦਾ
ਜੋ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਠਾਣਦਾ ਸੀ
ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਹਿੱਕ ਹੀ ਤਾਣਦਾ ਸੀ।

ਕੀਤੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਜੁਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ
ਦਿਲ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿ ਗਿਆ ਉਹ
ਜਿਹੜਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਹਿਣ ਵਾਲਾ
ਵੱਡੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਓਸ ਨੂੰ ਸਹਿ ਗਿਆ ਉਹ
ਉਮਰ ਭਰ ਚਣੌਤੀਆਂ ਰਿਹਾ ਦਿੰਦਾ
ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਸੀ ਤੁਰਨੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਉਹ
ਨਾ ਇਜ਼ਕਿਆ ਨਾ ਹੀ ਕਦੇ ਡਰਿਆ
ਹਰ ਘੜੀ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਖਹਿ ਗਿਆ ਉਹ।

ਫਿਲਮਾਂ ਵੱਲ ਜਦੋਂ ਰੁਝਾਨ ਹੋਇਆ
ਫਿਲਮ ਨਗਰੀ ਅੱਖ ਮਟਕਾਣ ਲੱਗੀ
ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਉਹਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ
ਉਹਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਢੱਡ ਵਜਾਣ ਲੱਗੀ

ਹਰਫ ਲੈ ਉਧਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਕੋਲੋਂ
ਨਗਰੀ ਆਪਣੇ ਨੰਬਰ ਵਧਾਣ ਲੱਗੀ
ਖੂਨ ਡੁੱਲਿਆ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ
ਉਹਦੀ ਚਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਆਣ ਲੱਗੀ।

ਗੀਤ ਗੂੰਜਿਆ ਪੂਰੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ
ਇਹ ਮਿੱਟੀ ਨਹੀਂ ਮੈਲੀ ਹੋਣ ਦੇਣੀ
ਗੋਰੀ ਚਿੱਟੀ ਇਹ ਪੂਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹੈ
ਕਿਸੇ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਇਹ ਰੋਣ ਦੇਣੀ
ਗੁੰਗੀ ਹੋ ਜਾਏ ਤਵਾਰੀਖ ਅੱਜ ਦੀ
ਸੱਚੀ ਹੋਣੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਖੋਣ ਦੇਣੀ
ਬੜੀ ਪਾਕਿ ਪਵਿੱਤਰ ਇਹ ਧਰਤ ਸਾਡੀ
ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਇਹ ਛੋਹਣ ਦੇਣੀ।

ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੇ ਕਰਦੇ ਸਨ ਹੱਦ ਪੂਰੀ
ਹੈ ਇਸਾਈ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੋਈ
ਪੜ੍ਹਦਾ ਕਦੇ ਬਾਈਬਲ ਕਦੇ ਕੁਰਾਨ ਵੱਡਾ
ਛੱਡਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗ੍ਰੰਥ ਮਹਾਨ ਕੋਈ
ਕੁੱਲ ਆਲਮ ਦੇ ਬਾਰੇ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਸੀ
ਇਹ ਕੰਮ ਜੋ ਨਹੀਂ ਆਸਾਨ ਕੋਈ
ਉਹ ਮਹਿਮਾਨ ਸੀ ਏਸ ਧਰਤ ਉੱਤੇ
ਸਾਫ ਦਿਲ ਸੀ ਨੇਕ ਇਸਸਾਨ ਕੋਈ।

ਉਡ ਗਿਆ ਉਹ ਹਸਪਤਾਲ ਰਹਿ ਕੇ
ਬਚ ਸਕਿਆ ਨਾ ਲੈ ਗਈ ਮੌਤ ਰਾਣੀ
ਹਰ ਅੱਖ ਰੋਵੇ ਉਹਦੇ ਜਾਣ ਉੱਤੇ
ਚੇਤੇ ਵਿਚ ਉਹਦੀ ਮਿੱਠੀ ਬੋਲ-ਬਾਣੀ
ਜੀਹਨੇ ਮਾਣਿਆ ਕਦੇ ਵੀ ਸਾਥ ਉਹਦਾ
ਓਹਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਬਣ ਗਿਆ ਯਾਰ ਹਾਣੀ
ਰਹਿੰਦੇ ਜੱਗ ਤੱਕ ਉਹਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨੇ
ਓਹਦੇ ਜੱਸ ਦੀ ਸਦਾ ਹੀ ਵਾਰ ਗਾਣੀ।

ਜਸਪਾਲ ਭੱਟੀ

ਉਮਰੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਰ ਗਿਆ ਜਸਪਾਲ ਭੱਟੀ
ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣ ਦੀ ਅਜੇ ਆਈ
ਸੜਕ ਹਾਦਸੇ ਵਿਚ ਉਹ ਗਿਆ ਲੁੱਟਿਆ
ਕਮੀਂ ਸਾਹਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਸੀ ਨਹੀਂ ਆਈ
ਹੱਸਣਾ ਸੀ ਉਹਨੇ ਹਾਸੇ ਬਖੇਰਨੇ ਸਨ
ਗੱਲ ਰੋਣ ਦੀ ਅਜੇ ਸੀ ਨਹੀਂ ਆਈ
ਵਿਅੰਗ ਬਾਣ ਅਜੇ ਸਨ ਹੋਰ ਛੱਡਣੇ
ਜਿੰਦ ਛੱਡਣ ਦੀ ਅਜੇ ਸੀ ਨਹੀਂ ਆਈ।

ਰੰਗ 'ਚ ਭੰਗ ਪਾ ਗਿਆ ਮਰਨ ਵੇਲੇ
ਉਹਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਐਵੇਂ ਫਲਾਪ ਹੋਈ
ਮਾਹੌਲ ਠੀਕ ਸੀ ਉਸ ਲਈ ਹਰ ਵੇਲੇ
ਪਿੱਛੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਰਲਾਪ ਹੋਈ
ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਸੀ ਕਰਦਾ ਪਿਆ ਸਾਰੇ
ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਜਿੰਦ ਸਰਾਪ ਹੋਈ
ਪੈੜਾਂ ਪਾ ਗਿਆ ਵਕਤ ਦੇ ਰੇਤੜੇ 'ਤੇ
ਹਰ ਪੈੜ ਹੀ ਉਹਦੀ ਮੁਹਰ-ਛਾਪ ਹੋਈ।

ਉਸ ਹਾਸੇ ਬਿਖੇਰੇ ਵਿਅੰਗ ਕੀਤੇ
ਲੜੀਵਾਰਾਂ ਦੀ ਝੜੀ ਸੀ ਲਾ ਰੱਖੀ
ਬਿਜਲੀ ਕੱਟ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਉਸਨੇ
ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦੀ ਬੱਤੀ ਜਗਾ ਰੱਖੀ

ਜਿੰਨਾ ਜੀਵਿਆ ਰੱਜ ਕੇ ਜੀਵਿਆ ਉਹ
ਆਪਣੇ ਜਲਵੇ ਦੀ ਹਵਾ ਵਗਾ ਰੱਖੀ
ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚਾਅ ਉਸਨੇ
ਆਪਣੀ ਚਾਹ ਸੀ ਸਦਾ ਦਬਾਅ ਰੱਖੀ।

ਨਾਨਸੈਂਸ ਕਲੱਬ ਆ ਮੈਦਾਨ ਗੱਜਿਆ
ਭਾਖਦੇ ਮਸਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਾਰ ਲਾਏ
ਭਾਅ ਵਧੇ ਤੇ ਹੋਏ ਵਿਤੋਂ ਬਾਹਰੇ
ਆਲੂ ਪਿਆਜ਼ ਦੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਰ ਪਾਏ
ਗੱਲ ਹਾਕਮਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦੇ ਲਈ
ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਯਾਰ ਲਾਏ
ਫੁੱਲ ਬਣਕੇ ਮਹਿਕਿਆ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗੂੰ
ਰਾਹ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਸੈਂਕੜੇ ਖਾਰ ਆਏ।

ਉਲਟਾ ਪੁਲਟਾ ਨਾਂ ਹੀ ਵੱਖਰਾ ਸੀ
ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤੀ ਕਮਾਲ ਉਸ ਨੇ
ਅਸਲੋਂ ਨਵੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਗਲੋਂ ਫੜਿਆ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਾਏ ਨਵੇਂ ਖਿਆਲ ਉਸ ਨੇ
ਖੁਦ ਲਿਖ ਸਕਰਿਪਟ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ
ਰੱਖੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੋਈ ਦਲਾਲ ਉਸ ਨੇ
ਕਾਰਟੂਨਕਾਰ ਸੀ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਉਹ
ਕਾਰਟੂਨਾਂ ਦੀ ਛੱਡੀ ਨਾ ਭਾਲ ਉਸ ਨੇ।

ਹੋਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਗਈ ਮੌਤ ਉਹਦੀ
ਵਾਰੀ ਜਾਣ ਦੀ ਅਜੇ ਸੀ ਨਹੀਂ ਆਈ
ਆਏ ਜਮਦੂਤ ਤੇ ਲੈ ਗਏ ਸੜਕ ਉੱਤੇ
ਗੱਲ ਫਾਣੂ ਦੀ ਅਜੇ ਸੀ ਨਹੀਂ ਆਈ
ਤੁਰ ਗਿਆ ਭੱਟੀ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ
ਉਹਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕਰ ਅੱਖਾਂ ਰੋਂਦੀਆਂ ਨੇ
ਏਧਰ ਓਧਰ ਹੀ ਫਿਰਦਾ ਹੋਊ ਕਿਧਰੇ
ਨਜ਼ਰਾਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਟੋਂਹਦੀਆਂ ਨੇ।

ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਜੱਸੋਵਾਲ

ਜੱਸੋਵਾਲ ਸੀ ਬਾਬਾ ਬੋਹੜ ਸਾਡਾ
ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਕਮਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਖਾਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਘਰੋਂ ਸੀ ਪਰ ਫੱਕਰ
ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਵੀ ਥਾਂ ਬਣਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਨੇ ਲਈ ਪੂਰੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ
ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਮੇਲੇ ਦਾ ਬੂਟਾ ਲਾ ਗਿਆ ਉਹ।
ਵਾਰ ਵਾਰ ਮੰਚ ਮੁਹੱਈਆਂ ਕਰ ਕੇ
ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਉਹ।

ਭਾਵੇਂ ਰਿਹਾ ਜੰਗਲਾਤ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ
ਪਰ ਉਹ ਜਾਂਗਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਦੇ ਬਣਿਆਂ
ਰਿਹਾ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਸੀ
ਲੋਕ ਨਜ਼ਰਾਂ 'ਚੋਂ ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਛਣਿਆਂ
ਉਹਨੇ ਕੀਤਾ ਜੋ ਓਹਦੇ ਮਨ ਆਇਆ
ਕਦੇ ਝੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸਦਾ ਤਣਿਆਂ
ਆਪਣੇ ਲਈ ਤਾਂ ਜਣਦੇ ਲੋਕ ਸਭ ਨੂੰ
ਉਸ ਨੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਲਈ ਮੰਚ ਜਣਿਆਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ, ਗਜ਼ਲ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ
ਉਹਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਦੀਵੇ ਜਗਾ ਦਿੱਤੇ
ਛੇੜੀ ਸੁਰ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਫਿਜ਼ਾ ਅੰਦਰ
ਉਹਨੇ ਪੂਰਨੇ ਨਵੇਂ ਹੀ ਪਾ ਦਿੱਤੇ

ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸੀ ਹਾਕਮ ਸਰਕਾਰ ਵਾਲੇ
ਉਹਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਸਣ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤੇ
ਪਹੁੰਚ ਵਿਚ ਸਨ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਤੀਰ ਭਾਲੇ
ਮੌਕੇ ਦੇਖ ਕੇ 'ਤੇ ਉਹਨੇ ਚਲਾ ਦਿੱਤੇ।

ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗਿਆ ਉਸ ਰੰਗ ਲਾਏ
ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਲੰਮੀ ਲਕੀਰ ਕੀਤੀ
ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ ਮੰਤਰੀ ਸੰਤਰੀ ਵੀ
ਪਰ ਉਸ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲੀਲ੍ਹਾ ਫਕੀਰ ਕੀਤੀ
ਉਹਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਹੀ
ਏਸੇ ਵਿਚ ਉਮਰ ਅਖੀਰ ਕੀਤੀ
ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਘਿਰ ਕੇ ਉਹ ਘਰ ਤੀਕਰ
ਜੀਵਨ ਲੀਲ੍ਹਾ ਉਸ ਆਲਮਗੀਰ ਕੀਤੀ।

ਬੰਦਾ ਮੇਲਿਆਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਲਾਈ ਰੱਖਦਾ
ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਬੜਾ ਆਨੰਦ ਯਾਰੋ
ਉਹਦੀ ਸੁਰਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਸੁਰਾਂ ਅੰਦਰ
ਜੋੜੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਰੂਹ ਦੀ ਤੰਦ ਯਾਰੋ
ਕਦੇ ਕਿਤੇ ਮੇਲਾ ਕਦੇ ਕਿਤੇ ਮੇਲਾ
ਏਹੀ ਕੁੱਝ ਸੀ ਉਹਦੀ ਪਸੰਦ ਯਾਰੋ
ਰੁਲਿਆਂ-ਖੁਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਦ ਖੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ
ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੰਦ ਯਾਰੋ।

ਮੌਹ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਵਾਲਾ ਸਾਥ ਉਸ ਦਾ
ਪਲ ਪਲ ਅੱਜ ਮੁੜ ਕੇ ਛੋਹਣ ਲੱਗਾ
ਵਿਛੋੜਾ ਸਹਿ ਨਾ ਸਕੀ ਧਰਤ ਮਾਤਾ
ਬੱਦਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਸਮਾਨ ਵੀ ਚੋਣ ਲੱਗਾ
ਤੁਰ ਗਿਆ ਨਿਰਾਲਾ ਦਰਵੇਸ਼ ਬੰਦਾ
ਅੱਖ ਰੋਈ ਤੇ ਦਿਲ ਵੀ ਰੋਣ ਲੱਗਾ
ਲੰਘ ਗਿਆ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰਾਤ ਵਿਚੋਂ
ਦਿਨੇਂ ਦੀਵੀ ਏਦਾਂ ਵੀ ਹੋਣ ਲੱਗਾ।

ਡਾ. ਐਮ ਐਸ ਰੰਧਾਵਾ

ਐੱਮ ਐੱਸ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ
ਬਣਕੇ ਡਾਕਟਰ ਰੰਧਾਵਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ
ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਸੀ ਡਾਕੂ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦਾ
ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਏਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਇਆ
ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ
ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਹਨੂੰ ਗਰੁਰ ਹੋਇਆ
ਲੱਭ ਲੱਭ ਕੇ ਬਿਰਛ ਲਗਵਾਏ ਉਸ ਨੇ
ਤਾਹੀਉਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਹਰਾ-ਕਚੂਰ ਹੋਇਆ।

ਕਲਮਕਾਰ ਸੀ ਕਲਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਵੀ ਉਹ
ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਹਰ ਕੰਮ ਕਾਰ ਕਰਦਾ
ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਰੱਖਣ ਦੇ ਲਈ
ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਸੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ
ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਅ ਜਾਂਦੀ
ਤੁਰਤ ਉਸ ਲਈ ਮਤਾ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ
ਛੇੜੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਢਿੱਲਾ ਸੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ
ਫਿਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਦਾ।

ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਕਲਮਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹ
ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ
ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਰਹਿੰਦਾ ਮਨ ਖਾਤਰ
ਰੂਹ ਨਾਲ ਸੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ

ਫਸਲਾਂ ਤੱਕ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵੇਲੇ
ਮੌਸਮ ਨਾਲ ਸੀ ਸਦਾ ਤਕਰਾਰ ਕਰਦਾ
ਉਹਨੂੰ ਖੁਦ 'ਤੇ ਬੜਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਸੀ
ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਸੀ ਪੂਰਾ ਇਤਬਾਰ ਕਰਦਾ।

ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਮੋਹ ਪੂਰਾ
ਚਿੱਤਰ ਦੇਖ ਕੇ ਮਨ ਪਸੀਜਦਾ ਸੀ
ਕਹਿ ਕੁਹਾ ਕੇ ਹਰ ਸੜਕ ਉੱਤੇ
ਦਰੱਖਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੀਜਦਾ ਸੀ
ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਹਰ ਫਸਲ ਬਾਰੇ
ਪਤਾ ਲੋਹੜੀ ਦਾ ਤੇ ਪਤਾ ਤੀਜ ਦਾ ਸੀ
ਦੁੱਖ-ਦਰਦ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ
ਰੱਖਦਾ ਧਿਆਨ ਹਰੇਕ ਦੀ ਰੀਝ ਦਾ ਸੀ।

ਕਲਾ ਵਾਸਤੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਸਿਰਜੇ
ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਰੋਣਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ
ਪੁਸਤਕ ਹੋਣੀ ਹੋਵੇ ਰਿਲੀਜ਼ ਕੋਈ
ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਆ ਦਿੱਤੀ
ਨੁਮਾਇਸ਼ ਹੋਵੇ ਜੇ ਕਲਾ ਗੈਲਰੀ ਵਿਚ
ਉਹਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ
ਉਹਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮਹਿਫਲ ਸਜ ਜਾਂਦੀ
ਸੁਰ ਐਸੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵਜਾ ਦਿੱਤੀ।

ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੰਸਾਰ ਭੋਗ ਕੇ ਉਮਰ ਪੂਰੀ
ਉਹਦੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਫੇਰ ਵੀ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ
ਗਿਆ ਹੋਊ ਕਲਾ-ਦਰਗਾਹ ਅੰਦਰ
ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਉੱਜਲਾ ਮੁੱਖ ਹੋਇਆ
ਜਿੱਥੇ ਵੱਜਦੇ ਹੋਣਗੇ ਸਾਜ਼ ਸਾਰੇ
ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਉੱਥੇ ਨਾ ਢੁੱਕ ਹੋਇਆ
ਕੋਈ ਰੁਕਿਆ ਨਾ ਸਦਾ ਲਈ ਏਥੇ
ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਨਾ ਰੁਕ ਹੋਇਆ।

ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਆਰਟਿਸਟ

ਉਹਨੇ ਰੰਗ ਲਾਏ ਰਚੀਆਂ ਕਲਾ ਕਿਰਤਾਂ
ਹਰ ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਜਾਨ ਸਜੀਵ ਹੋਈ
ਆਪਣੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਉਡਦਾ
ਚਾਲ ਵਕਤ ਦੀ ਭਾਵੇਂ ਰਕੀਬ ਹੋਈ
ਉਹਨੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਜੀ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ
ਦੁਨੀਆਂ ਏਸ ਲਈ ਉਹਦੇ ਕਰੀਬ ਹੋਈ
ਚਿਤਰੀ ਉਸ ਨੇ ਬੇਤਰਤੀਬ ਕੁਦਰਤ
ਕਲਾ ਉਸ ਦੀ ਤਰੋ-ਤਰਤੀਬ ਹੋਈ।

ਵਰਜਿਤ ਵਿਸ਼ੇ ਵੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਚਿਤਰ ਦਿੱਤੇ
ਆਣ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਗਜ਼ਬ ਅਜੀਬ ਹੋਈ
ਕਾਮ-ਕਲਾ ਰੇਖਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਚਿਤਰੀ
ਹਰ ਲਕੀਰ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਅਦੀਬ ਹੋਈ
ਵੰਨ ਸੁਵੰਨਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਕਲਾ ਅੰਦਰ
ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਅੱਖ ਮੁਰੀਦ ਹੋਈ
ਤੁਰ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮਿੱਤਰ ਉਦਾਸ ਬੈਠੇ
ਉਹਦੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਕਲਾ ਗਰੀਬ ਹੋਈ।

ਕਦੇ ਜਲ ਚਿੱਤਰ ਕਦੇ ਤੇਲ ਚਿੱਤਰ
ਚਿੱਤਰ ਸਿਰਜ ਕੇ ਕਲਾ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪਾਈ
ਬੁੱਤ ਸਾਜੀ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਅੰਦਾਜ਼ ਲੱਭੇ
ਘੜ ਕੇ ਨਵੇਂ ਆਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪਾਈ

ਰੇਖਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਖੂਬ ਉਹ ਖੇਡਿਆ ਹੈ
ਕਾਮੁਕ ਚੋਹਲਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਮਿਆਨ ਪਾਈ
ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਦੁਨੀਆਂ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਘੁੱਟੀ
ਫਤਹਿ ਏਸੇ ਲਈ ਹਰ ਮੈਦਾਨ ਪਾਈ।

ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘ ਸੀ ਯਾਰ ਮੁਕੱਦਰਾਂ ਦਾ
ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਯਾਰੀ ਆਸਾਨ ਪਾਈ
ਉਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਕਾਫੀ ਵਪਾਰ ਹੋਇਆ
ਪਰ ਉਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੋਈ ਦੁਕਾਨ ਪਾਈ
ਫੜੇ ਓਸ ਨੇ ਤਾਜ਼ੇ ਖਿਆਲ ਵੱਡੇ
ਰੱਖੀ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਜੇਬ ਜਹਾਨ ਪਾਈ
ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਛੋਹ ਗਿਆ ਸਿਖਰ ਤਾਈਂ
ਐਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਨਹੀਂ ਜਗ੍ਹਾ ਮਹਾਨ ਪਾਈ।

ਉਹਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਜਗਦਾ ਰਿਹਾ ਦੀਵਾ
ਮਨ ਵਿਚ ਸਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਲੋਅ ਜਗਦੀ
ਉਤਸਾਹ ਭਰਦੇ ਸਨ ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬੇ
ਪੋਟਿਆਂ ਵਿਚ ਸੀ ਕਲਾ ਦੀ ਨਦੀ ਵਗਦੀ
ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ ਉਹ ਕਲਾ ਦੇਵੀ ਕੀਲਣੇ ਨੂੰ
ਕਦੇ ਅਸੀਸ ਦੇਵੇ ਕਦੇ ਦੂਰ ਭੱਜਦੀ
ਰਚਣ ਵਾਸਤੇ ਜਦੋਂ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ
ਕਲਾ ਖੁਦ ਹੀ ਉਸ ਵਿਚ ਆਣ ਵੱਜਦੀ।

ਤੈਨੂੰ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸਭ ਲੋਕੀ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਦੇਖੀ ਨੁਹਾਰ ਦਘਦੀ
ਤੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੀ ਉਮਰ ਸਾਰੀ
ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਾ ਲੱਗਦੀ
ਤੈਨੂੰ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਅਜੇ ਬੜੇ ਹੈ ਸਨ
ਉੱਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਜੇ ਤਾਂ ਲੋੜ ਅੱਗ ਦੀ
ਜਦ ਤੱਕ ਸ਼ਿਵ ਸਿੰਘਾ ਵਸਦੀ ਰਹੂ ਦੁਨੀਆਂ
ਤੇਰੇ ਹੁਨਰ ਦੀ ਧੂਣੀ ਤਾਂ ਰਹੂ ਮਘਦੀ।

ਸ਼ਾਇਦ ਰੱਬ ਨੂੰ ਲੋੜ ਸੀ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ
ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਕੇ ਤਾਹੀਂ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਹੈ
ਬੋੜ੍ਹੀ ਈਰਖਾ ਵੀ ਹੋਈ ਹੋਣੀ ਉਸ ਨੂੰ
ਸ਼ਿਵ ਨੇ ਨਾਮ ਵੀ ਚੰਗਾ ਕਮਾ ਲਿਆ ਹੈ
ਕਲਾ ਕਿਰਤਾਂ ਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਸੁਹਜ ਸਾਰਾ
ਖਾਕਾ ਰੱਬ ਨੇ ਵੀ ਕੋਈ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ
ਨੁਮਾਇਸ਼ ਵਾਸਤੇ ਨਰਕ ਸੁਰਗ ਅੰਦਰ
ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪੰਡਾਲ ਸਜਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਸੁਰਗ ਜਾਊਗਾ ਕਲਾ ਦਾ ਹੁਸਨ ਲੈ ਕੇ
ਹੁਨਰ ਕਰਕੇ ਬੂਹਾ ਖੁਲ੍ਹਵਾ ਲਿਆ ਹੈ
ਸਜ ਸਜਾਵਟ ਹੋਵੇ ਪੂਰੀ ਦਿੱਖ ਸੋਹਣੀ
ਏਸੇ ਲਈ ਸ਼ਾਮਿਆਨਾਂ ਤਣਵਾ ਲਿਆ ਹੈ
ਧਰਮ ਰਾਜ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ ਕਿਤੇ ਪਿੱਛੇ
ਕਲਾ ਕਿਰਤਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ਵਿਛਾ ਲਿਆ ਹੈ
ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਵੀ ਜੀਊਂਦਾ ਰਹੂ ਮਿੱਤਰ
ਏਦਾਂ ਕਲਾ ਨਾਲ ਰੱਬ ਭਰਮਾ ਲਿਆ ਹੈ।

ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਸੀ ਚਾਵਾਂ ਨੇ ਰੰਗ ਲਾਏ
ਹੁਣ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਫੇਰਾ ਪਾਵਣਾ ਨਹੀਂ
ਬੈਠ ਗਿਆ ਜੋ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗਮ ਉਹਦਾ
ਛੇਤੀ ਕੀਤਿਆਂ ਇਸ ਨੇ ਜਾਵਣਾ ਨਹੀਂ
ਲੰਮੀ ਮਾਰ ਉਡਾਰੀ ਉਡ ਗਿਆ ਅੰਬਰੀਂ
ਏਸ ਜ਼ਿਮੀਂ 'ਤੇ ਮੁੜ ਹੁਣ ਆਵਣਾ ਨਹੀਂ
ਬਿਨਾਂ ਓਸ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਜਿਹਾ ਜਗਤ ਏਹੋ
ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗਾ ਮੁੜ ਕੇ ਭਾਵਣਾ ਨਹੀਂ।

ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ

ਲੰਮ-ਸਲੰਮਾ ਭਲਾ ਲੋਕ ਸੀ ਉਹ
ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਸੀ ਅਕਲ ਦੀ ਖਾਨ ਵੱਡੀ
ਲੋਅ ਵੱਡੀ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਪਾੜਿਆਂ ਨੂੰ
ਹੋ ਗਈ ਰੂਹਾਂ ਦੀ 'ਕੇਰਾਂ ਤੇ ਜਾਨ ਵੱਡੀ
ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਰਨਾਂ ਤੋਂ
ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਈ ਆਪਣੀ ਤਾਨ ਵੱਡੀ
ਗਿਆਨ ਵਾਲੀ ਬਿਖੇਰੀ ਮਹਿਕ ਉਹਨੇ
ਹੋ ਗਈ ਸਭ ਦੀ ਇਕ ਦਮ ਸ਼ਾਨ ਵੱਡੀ।

ਸਰਧਾ ਬੜੀ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਵਿਚ
ਵੇਲਾ ਵਫਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਸੀ
ਉਸਤਾਦ ਅਤੇ ਚੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਯਾਰੋ
ਰਿਸ਼ਤਾ ਭੋਲੇ ਤੇ ਨਿੱਘੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੀ
ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਗਿਆਨ ਵਾਲੀ
ਕਿਣਕਾ ਮਾਤਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਪਾਰ ਦਾ ਸੀ
ਬੁੱਧ-ਪੁਰਖ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜਿਹਾ
ਛੱਟਾ ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲੀ ਫੁਹਾਰ ਦਾ ਸੀ।

ਫੁੱਲ ਕਿਰਨ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਬੜੀ ਸੱਚੀ
ਜਦ ਉਹ ਬੋਲਦਾ ਸੱਚ ਦੇ ਬੋਲ ਕਿਰਦੇ
ਪੜ੍ਹਦਾ ਪਰਚਾ ਬਹੁਤ ਟਿਕਾਅ ਅੰਦਰ
ਵਕਤ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਵਰਕੇ ਫੋਲ ਸਿਰ ਦੇ

ਕਦੇ ਕਰਦਾ ਸਾਦੀਆਂ ਸਰਲ ਗੱਲਾਂ
ਪਰ ਉਹ ਦੇਵਦਾ ਸਭ ਦੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਹਿਰਦੇ
ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਤੇ ਬੋਲ ਸੱਜਰੇ
ਲੱਗੇ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਲ ਫਿਰਦੇ।

ਕਿੱਤਾ ਕੇਵਲ ਅਧਿਆਪਨ ਦਾ ਸੀ ਉਹਦਾ
ਪਰ ਉਹ ਖੋਜ ਦੇ ਰਾਹ ਵੀ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ
ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਸੀ ਬਹੁਤ ਲੰਮੀ
ਐਸੀ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਆਸਰੇ ਧੁਰ ਗਿਆ ਸੀ
ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਦੇ ਸੌਮੇ ਵੀ ਸਭ ਲੱਭੇ
ਐਸਾ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਲੱਭ ਗੁਰ ਲਿਆ ਸੀ
ਲੱਭ ਲਿਆ ਸੀ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਪੂਰਾ
ਜਦੋਂ ਫੁਰਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਫੁਰ ਪਿਆ ਸੀ।

ਛੱਟਾ ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸੁੱਟਿਆ ਨੇਰੂ ਅੰਦਰ
ਸਿਰਾਂ ਤਾਈਂ ਓਸ ਨੇ ਜਗਮਗਾ ਦਿੱਤਾ
ਪਰਿਕਰਮਾ ਕਰ ਕੇ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਵਾਲੀ
ਕਿਧਰੇ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾ ਦਿੱਤਾ
ਪਾਇਆ ਸਭ ਨੂੰ ਸਫਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ
ਹਰ ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਦੀਵਾ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ
ਲੱਭਣ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਸਾਰੇ
ਉਹਨੇ ਜਗਨੂੰ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ।

ਰਹਿ ਗਈ ਵਿਦਵਤਾ ਖੜ੍ਹੀ ਇਕ ਪਾਸੇ
ਰੂਹ ਅੱਜ ਨਾ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਢੁੱਕਦੀ
ਉਹਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਗੱਲ ਸੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ
ਉਹਦੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਅੱਜ ਹੈ ਆਣ ਮੁੱਕਦੀ
ਜਦੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਤੁਰ ਵਿਦਾ ਹੋਇਆ
ਹੋਈ ਜਿਸਮ ਤੋਂ ਫਿਰ ਰੂਹ ਜੁਦਾ ਦੁਖਦੀ
ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਹੋਏ
ਮਨ ਧੁਖੇ ਤੇ ਵਗਦੀ ਹਵਾ ਧੁਖਦੀ।

ਸ. ਸ. ਮੀਸ਼ਾ

ਮੀਸ਼ਾ ਸ਼ਾਇਰ ਸੀ ਪੂਰਾ ਸਪਸ਼ਟਵਾਦੀ
ਲੀਕੋਂ ਆਰ ਵੀ ਸੀ ਲੀਕੋਂ ਪਾਰ ਵੀ ਸੀ
ਹੌਲਾ ਫੁੱਲ ਸੀ ਉਹ ਸੀ ਗੀਤ ਵਰਗਾ
ਉਹ ਪਿਆਰਾ ਵੀ ਸੀ ਪੂਰਾ ਯਾਰ ਵੀ ਸੀ
ਜਦ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸਿਰਫ ਕੱਲਾ
ਕਦੇ ਡਾਰ ਵੀ ਸੀ ਉਹਨੂੰ ਸਾਰ ਵੀ ਸੀ
ਕਦੇ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਰਮ ਉਹਨੂੰ
ਦਿਲਦਾਰ ਵੀ ਸੀ ਠੰਢਾ ਠਾਰ ਵੀ ਸੀ।

ਪੈ ਗਈ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹ ਜਿਹੜੇ
ਉਸੇ ਰੁਖ ਉਹ ਅਕਸਰ ਪਈ ਜਾਂਦੀ
ਕਰਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਮੱਥੇ ਦੇ ਅੰਬਰਾਂ 'ਤੇ
ਸੰਦੇਸ਼ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਦੂਰ ਤੱਕ ਦਈ ਜਾਂਦੀ
ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਰਕ ਦੇ ਨਾਲ ਪੂਰੀ
ਕੰਧ ਬੂਠ ਦੀ ਇਕ ਦਮ ਢਈ ਜਾਂਦੀ
ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਮੀਸ਼ਾ ਸੋਹੇ ਨਾਂ ਸੋਹਣਾ
ਉਹਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਨਾ ਲਈ ਜਾਂਦੀ।

ਉਹਨੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਗੁਰ ਦੱਸੇ
ਕਈ ਲਿਖਣ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ
ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰਿਆ
ਵੱਖਰੇ ਹੁਨਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖੁਲ੍ਹਾ ਦਿੱਤੇ

ਸੱਦੇ ਰੇਡੀਉ ਉੱਤੇ ਬੋਲਣ ਦੇ ਲਈ
ਹਵਾ ਦੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਬੋਲ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੇ
ਜਿੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੱਕ
ਬੋਲ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਘਰੀਂ ਪੁਜਾ ਦਿੱਤੇ।

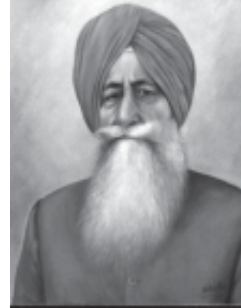
ਜਦੋਂ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਕੌਫੀ ਹਾਊਸ ਅੰਦਰ
ਉਹਦੇ ਬੋਲ ਰਹੇ ਸਦਾ ਹੀ ਮੋਹ ਕਰਦੇ
ਉੱਚ ਵਿਚਾਰ ਇਲਮ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੁੰਦੇ
ਰੂਹ ਤੱਕ ਨੂੰ ਕੌਮਲੀ ਛੋਹ ਕਰਦੇ
ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਿਹਾ ਉਹ ਹੱਦ ਅੰਦਰ
ਕਈ ਵਾਰ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਰੋਹ ਕਰਦੇ
ਗਜ਼ਲ ਲਿਖਦਾ ਜਦ ਵੀ ਲਫਜ਼ ਫੜ ਕੇ
ਜੁਗਨੂੰ ਵਾਂਗ ਉਹ ਨ੍ਹੇਰੇ 'ਚ ਲੋਅ ਕਰਦੇ।

ਧੀਮੇ ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਇਰ ਕਹਿਣ ਉਸਨੂੰ
ਪਰ ਉਹ ਗੱਲ ਸੀ ਆਪਣੀ ਸਾਫ ਕਰਦਾ
ਜਿਹੜਾ ਉਸਨੂੰ ਬੁਰਾ-ਭਲਾ ਕਹਿੰਦਾ
ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਮਾਫ ਕਰਦਾ
ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਸਦਾ ਹੀ ਬੜਾ ਚੰਗਾ
ਸੁਹਿਰਦ ਹੋ ਕੇ ਸਦਾ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਕਰਦਾ
ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਤੇ ਦੀ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ
ਗਿਣ ਮਿਣ ਕੇ ਨਾਪ ਨਾਪ ਕਰਦਾ।

ਆਈ ਸੋਝੀ ਉਹਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ
ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਨੂੰ
ਜਦ ਕਦੇ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀ ਮਨੋਹਰ ਕਵਿਤਾ
ਦੇਣੀ ਪਈ ਸੀ ਸਦਾ ਹੀ ਦਾਦ ਸਾਨੂੰ
ਧੀਮੇ ਬੋਲ ਸੀ ਬੋਲਦਾ ਪਰ ਨਿੱਗਰ
ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ਸਦਾ ਆਬਾਦ ਸਾਨੂੰ
ਜਿਹੜੇ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ ਉਸ ਰੇਡੀਉ 'ਤੇ
ਉਹ ਰਹਿਣਗੇ ਸਦਾ ਹੀ ਯਾਦ ਸਾਨੂੰ।

ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅੱਖ
ਛੋਟੀ ਬੇਈਂ 'ਚ ਜਦ ਵੱਡਾ ਸ਼ਾਇਰ ਮਰਿਆ
ਰੂਹ ਉਡ ਗਈ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਕਰ ਕੇ
ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਆਣ ਤਰਿਆ
ਗਰਮ ਜੋਸ਼ੀ ਸੀ ਓਸ ਦੇ ਜਿਸਮ ਅੰਦਰ
ਜੋ ਪਾਣੀ 'ਚ ਮਿਲਣ ਬਾਦ ਠਰਿਆ
ਮਿੱਤਰ ਬੇਲੀ ਸਭ ਹਉਕਿਆ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ
ਘਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਤੋਂ ਦੁੱਖ ਨਾ ਗਿਆ ਜਰਿਆ।

ਗਿਆਨੀ ਲਾਲਸਿੰਘ

ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਭਾਸ਼ਣਕਾਰ ਵੱਡਾ ਕਲਾ ਭਾਸ਼ਣ ਦੀ ਖੂਬ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਢੁੱਕਵੇਂ ਸਾਰਥਿਕ ਨਿੱਘੇ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣਦਾ ਹਰ ਇਕ ਬੋਲ ਹੀ ਸੀਨਾ ਤਾਣਦਾ ਸੀ ਵਾਧੂ ਬੋਲ ਨਾ ਕਦੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਾ ਬਾਰੀਕ ਸੋਚ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਛਾਣਦਾ ਸੀ ਕੀਲ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਸਭ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣ ਨੂੰ ਮਾਣਦਾ ਸੀ।

ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਦਾਹੜਾ ਸੀ ਚਿਹਰਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਉਹ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਸਣੇ ਦਸਤਾਰ ਚੰਗਾ ਚਾਲ ਅਣਖੀ ਬੜੇ ਠਹਿਰਾਅ ਵਾਲੀ ਤਰਕ ਨਾਲ ਸੀ ਕਰਦਾ ਤਕਰਾਰ ਚੰਗਾ ਭੁੱਲਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੇ ਵਾਅਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕੀਤਾ ਇਕਰਾਰ ਚੰਗਾ ਉਹਦੇ ਸਿਰ ਸੀ ਛਤਰ ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਦਿਲ ਵਾਲਾ ਸੀ ਪੂਰਾ ਦਿਲਦਾਰ ਚੰਗਾ।

ਕਿਸ ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਉਹਦੀ ਲੱਗਦਾ ਹਰ ਪਿੰਡ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸੀ ਉਹਦੀ ਤੌਰ ਸੀ ਬੜੀ ਹੀ ਸ਼ਾਇਰਾਨਾ ਜਿਵੇਂ ਗ਼ਜ਼ਲ ਮੁਕੰਮਲ ਬਹਿਰ ਦੀ ਸੀ

ਵੱਡੇ ਕਿਲੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਅੰਦਰ
ਹਰ ਘੜੀ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸੀ
ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਸੀ ਪੁਰੇ ਦੀ ਵਾਅ ਵਗਦੀ
ਪੁੱਪ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਜਿਵੇਂ ਦੁਪੈਹਰ ਦੀ ਸੀ।

ਹਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਥਾਂ ਮਿਲਦੀ
ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਅੰਦਰ ਉਹ ਮੇਲ੍ਹਦਾ ਸੀ
ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਗੁਆਚਿਆ ਨਹੀਂ
ਸਦਾ ਧਰਮ ਦੀ ਖੇਲ੍ਹ ਹੀ ਖੇਲ੍ਹਦਾ ਸੀ
ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਸੀ ਜਾਦੂ ਦੀ ਛੜੀ ਐਸੀ
ਮਿੱਠੇ ਬੋਲ ਹੀ ਸਦਾ ਉਹ ਵੇਲਦਾ ਸੀ
ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਨਵੇਂ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਾਲੀ
ਗੱਡੀ ਤਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਅੱਗੇ ਠੇਲ੍ਹਦਾ ਸੀ।

ਦਿੱਤੀ ਉਸ ਨੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦੀ ਕਲਾ ਸਾਨੂੰ
ਸਾਡੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਮਿਸ਼ਰੀ ਘੋਲ ਦਿੱਤੀ
ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣ ਦੇ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਦੱਸੇ
ਸ਼ਬਦ ਕਲਾ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ
ਬਣਨਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਕਿਵੇਂ ਮੰਚ ਉੱਤੇ
ਐਸੀ ਕਲਾ ਉਸ ਸਾਡੇ ਲਈ ਟੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ
ਕਿਹੜੇ ਬੋਲਣੇ ਕਿਹੜੇ ਛੱਡ ਦੇਣੇ
ਏਦਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਪੋਟਲੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ।

ਛੱਡ ਗਈ ਦੁਨੀਆਂ ਸੂਝਵਾਨ ਹਸਤੀ
ਸਾਡੀ ਦੁਨੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਬੇ-ਰੰਗ ਹੋਈ
ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗਏ ਉਹਦੇ ਰੰਗ ਸਾਰੇ
ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਈ ਫਿਜ਼ਾ ਬਦਰੰਗ ਹੋਈ
ਉਹਦੇ ਮਿੱਠੜੇ ਬੋਲ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਲੱਭਣੇ
ਚਾਲ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਬੇਢੰਗ ਹੋਈ
ਬੁੱਲੇ ਪੌਣ ਦੇ ਬੜੇ ਉਦਾਸ ਹੋਏ
ਹਉਕੇ ਭਰਨ ਜਹੀ ਹਰੇਕ ਤਰੰਗ ਹੋਈ।

ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

ਨੂਰੋ ਨੂਰ ਸੀ ਸਤਿੰਦਰ ਨੂਰ ਐਸਾ
ਉਸਦੇ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਸੀ ਨੂਰ ਵਸਦਾ
ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲਦਾ ਸੀ
ਬੋਲ-ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਧੁਰ ਤੱਕ ਨੂਰ ਰਸਦਾ
ਗਿਆਨ ਲੈਣ ਲਈ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਖਾਤਰ
ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸੀ ਫਿਰਦਾ ਨੂਰ ਨੱਸਦਾ
ਇਕ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਕਈ ਬੂਹੇ
ਕੁੱਲ ਜਹਾਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂਰ ਦੱਸਦਾ।

ਉਹਦੇ ਰੰਗ ਸਨ ਵਿਦਵਤਾ ਨਾਲ ਰੰਗੇ
ਉਹਨੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਜਰੂਬ ਦਿੱਤੀ
ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਕੁੱਦਿਆ ਜਦ ਆਣ ਕੇ 'ਤੇ
ਪੰਜਾਬੀ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਉਸ ਕਰਵ ਦਿੱਤੀ
ਉਸ ਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕੁੱਝ ਕੋਲ ਆਪਣੇ
ਦੇਣ ਓਸ ਨੇ ਵੱਡੀ ਤੇ ਸਰਬ ਦਿੱਤੀ
ਗਿਆਨ ਗੋਸ਼ਟ ਦੀਆਂ ਤਰਬਾਂ ਛੇੜ ਕੇ 'ਤੇ
ਪੰਜਾਬੀ-ਸਾਜ਼ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਉਸ ਤਰਬ ਦਿੱਤੀ।

ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਦਿਆਂ ਵੀ ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ, ਕਰਦਾ
ਉਹਦੀ ਮਿਲਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪਿਆਰ ਹੈ ਸੀ
ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਦਿਆਂ ਏਨਾ ਜਾਗ ਪੈਂਦਾ
ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਸਾਰ ਹੈ ਸੀ

ਜਦ ਵੀ ਸੱਚੇ ਉਦੇਂ ਸੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ
ਰਹਿੰਦਾ ਸਦਾ ਤਿਆਰ-ਬਰ ਤਿਆਰ ਹੈ ਸੀ
ਭਾਸ਼ਣ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਸ਼ਣ ਲਿਖੇ ਉਸ ਨੇ
ਏਨਾ ਉਸ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਭੰਡਾਰ ਹੈ ਸੀ।

ਵਿਸ਼ਵ ਮੰਚ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਧੁੰਮ ਪਾਈ
ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਾਂ ਚਮਕਾ ਦਿੱਤਾ
ਬੋਲ ਬੋਲ ਕੇ ਤੁਲਨਾ ਕਰੀ ਐਸੀ
ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਰਾਹ ਰੁਜ਼ਨਾ ਦਿਤਾ
ਪੈਰ ਧਰ ਅਕਾਦਮੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ
ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲਾ ਕੌਤਕ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ
ਉਹ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਹਵਾ ਤੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ
ਗਿਆਨ ਹਵਾ 'ਚ ਏਦਾਂ ਲਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ।

ਉਹ ਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿੰਦਾ
ਸਦਾ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਮੌਜ ਵਿਚ ਲਹਿਣ ਵਾਲਾ
ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਹੋਰਨਾਂ ਕੋਲ ਵੀ ਉਹ
ਉਹ ਸੀ ਆਪਣੇ ਰੌਅ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ
ਅਰਥਾਂ ਤੱਕ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਸੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦਾ
ਸਦਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬਹਿਣ ਵਾਲਾ
ਬੇਦਲੀਲਾਂ ਦੀ ਬੈਠਕ ਵਿਚ ਗੱਜਦਾ ਸੀ
ਤਰਕ ਨਾਲ ਸੀ ਸਦਾ ਹੀ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ।

ਹਸਪਤਾਲ ਪਿਆ ਉਹ ਆਖਦਾ ਸੀ
ਛੇਤੀ ਮਿਲਾਂਗੇ ਪਿਆਰੇ ਸ਼ਾਮ ਭਾਈ
ਕੱਚੇ ਧਾਮ ਵਿਚ ਕਰ ਗਿਆ ਕੰਮ ਪੂਰਾ
ਸਦਾ ਲਈ ਪੁੱਜਿਆ ਪੱਕੇ ਧਾਮ ਭਾਈ
ਉਹ ਤੁਰ ਗਿਆ ਉਮਰੋਂ ਕਿਤੇ ਪਹਿਲਾਂ
ਮੁੱਕੀ ਘੜੀ ਵਿਚ ਗੱਲ ਤਮਾਮ ਭਾਈ
ਭਾਵੇਂ ਸਦਾ ਲਈ ਪੰਛੀ ਵਾਂਗ ਉਡਿਆ
ਪਰ ਕੰਮ ਰਹੂਗਾ ਨਾਲੇ ਨਾਮ ਭਾਈ।

ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ

ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ ਉਦਾਸ ਹੋਇਆ
ਕਾਣੀ ਵੰਡ ਜਦ ਦੇਖੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ
ਮਾਸਟਰ ਸੀ ਉਹ ਜਾਗਦੇ ਸਿਰ ਵਾਲਾ
ਖਬਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਰਾਜ ਅੰਦਰ
ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਮੁਕਤੀ
ਜਨਤਾ ਦੀ ਹੀ ਆਪਣੀ ਪਰਵਾਜ਼ ਅੰਦਰ
ਲੋਕ ਸੁਣਦੇ ਸਨ ਉੱਚੀ ਸੁਰ ਉਸਦੀ
ਏਨਾ ਦਮ ਸੀ ਉਹਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅੰਦਰ।

ਗਰੀਬ ਗੁਰਬੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਖਾਤਰ
ਉਸ ਨੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਸੀ
ਵੱਟਾਂ ਬੰਨਿਆਂ ਦਾ ਝੋੜਾ ਖਤਮ ਕਰਕੇ
ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਲਲਕਾਰਿਆ ਸੀ
ਹੱਕਾਂ ਖਾਤਰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੀਤੀ
ਸੁੱਖ-ਚੈਨ ਉਸ ਖਾਤਰ ਵਾਰਿਆ ਸੀ
ਫਰਕ ਦੱਸ ਕੇ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰਾਂ ਦਾ
ਲੋਕ ਮਨ ਵਿਚ ਬੇੜਾ ਉਤਾਰਿਆ ਸੀ।

ਕੱਟ ਲਈ ਗਰੀਬੀ ਨਹੀਂ ਈਨ ਮੰਨੀ
ਫਿਰ ਵੀ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ ਮੁਹਾਜ਼ ਉੱਤੇ
ਝੱਲੇ ਦੁੱਖ ਪਰ ਉਤਰਿਆ ਕਦੇ ਨਾਹੀਂ
ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਰੋਹ ਦੇ ਜਹਾਜ਼ ਉੱਤੇ

ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਗੀਤ ਉਹ ਰਿਹਾ ਗਾਉਂਦਾ
ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਸਾਜ਼ ਉੱਤੇ
ਵਰ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕੀਤਾ
ਹਮਲੇ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਉਹ ਤਾਜ਼ ਉੱਤੇ।

ਉਹਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਇਨਕਲਾਬ ਦੀ ਹੈ
ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਦੀ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ
ਚੁਣੌਤੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ
ਕਬਜ਼ਾ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਜਿਹੜੇ ਅੰਨ ਉੱਤੇ
ਉਹਦੇ ਬੋਲ ਪੌਣਾਂ 'ਤੇ ਗੂੰਜਦੇ ਰਹੇ
ਗਾਉਣ ਸਮੇਂ ਰੱਖਦਾ ਹੱਥ ਕੰਨ ਉੱਤੇ
ਆਪਣੀ ਲੇਖਣੀ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਅਮਲ ਪੂਰਾ
ਝੱਲੇ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਉਸ ਤਨ ਉੱਤੇ।

ਲੋਕ ਹੱਕਾਂ ਬਾਰੇ ਰਿਹਾ ਗੀਤ ਲਿਖਦਾ
ਤਰੰਨਮ ਵਿਚ ਉਹ ਉੱਚੀ ਪੁਕਾਰਦਾ ਸੀ
ਉਸ ਕੋਲ ਸਨ ਜਜ਼ਬੇ ਸੁਰਤ ਵਾਲੇ
ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਲਾਰਦਾ ਸੀ
ਪਰਵਾਹ ਕਰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ
ਅਸਲੋਂ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਉਚਾਰਦਾ ਸੀ
ਹੱਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਏਕਾ ਕਰਨ ਖਾਤਰ
ਲਾਮਬੰਦੀ ਲਈ ਬੋਲ ਉਭਾਰਦਾ ਸੀ।

ਕਰਨ ਗਿਆ ਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਬੋਲ ਸਾਂਝੇ
ਦੱਖਣ ਦੇਸ਼ ਪਾਸੇ ਦੇ ਰਾਹ ਪਿਆ ਸੀ
ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਦੇ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਸੀ ਉਹ
ਜਦ ਮੌਤ ਨੇ ਆਣ ਫਾਹ ਲਿਆ ਸੀ
ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਅਚਾਨਕ ਮੌਤ ਲੈ ਗਈ
ਨਿਰਾਜ਼ ਪਲਾਂ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਿਆ ਸੀ
ਸਭ ਬਣ ਗਏ ਅੱਥਰੂ ਯਾਰ ਮਿੱਤਰ
ਲੋਕ-ਮੁਕਤੀ ਨੇ ਔਖਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਸੀ।

ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ

ਨੇਕ ਦਿਲ ਸੀ ਨੇਕ ਹੀ ਕੰਮ ਕੀਤੇ
ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ
ਡਾਕਟਰ ਬਣ ਕੇ ਸਿਹਤ ਦੀ ਗੱਲ ਛੋਹੀ
ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵੀ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ
ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਖਦਾ ਲਿਖਣ ਖਾਤਰ
ਉਹ ਤਾਂ ਸੀ ਅਧਿਆਤਮ ਦੀ ਚਾਲ ਤੁਰਦਾ
ਕਵਿਤਾ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਰਾਹ ਆਉਂਦੀ
ਪੈਂਨ ਸਫੇ 'ਤੇ ਤੁਰਤ ਹਰ ਹਾਲ ਤੁਰਦਾ।

ਮੱਤਾਂ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਤਾਈਂ
ਮਾਵਾਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਣਦਾ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ
ਉਹਦੀ ਕਲਮ ਨੇ ਦੀਨ ਦੁਖੀਆਂ ਨੂੰ
ਚਾਲ ਅਣਖ ਦੀ ਤੁਰਨ ਦਾ ਤਾਣ ਦਿੱਤਾ
ਦੁਖਦੀ ਰਗ ਵਾਲਾ ਹਰ ਪਲ ਫੜਿਆ
ਬੇਕਾਰ ਛਿਣ ਨਾ ਹੱਥੋਂ ਕੋਈ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ
ਨਦੀ ਸੱਚ ਦੀ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਫਿਰਦਾ
ਬੂੰਦ ਤੱਕ ਨਾ ਝੂਠ ਨੂੰ ਪਾਣ ਦਿੱਤਾ।

ਹੌਲੀ ਬੋਲਦਾ ਸੀ ਨਰਮ ਸ਼ਬਦ ਲੈ ਕੇ
ਰੰਗ ਜਿਵੇਂ ਰੂਹਾਨੀ ਬਿਖੇਰ ਦਿੰਦਾ
ਕਾਲੇ ਨ੍ਹੇਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰਕੇ
ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਚਾੜ੍ਹ ਸਵੇਰ ਦਿੰਦਾ

ਪੁੰਦ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ ਜੋ ਵੀ ਕੋਲ ਆਏ
ਮੱਥਾ ਨੂਰ ਦੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਫੇਰ ਦਿੰਦਾ
ਆਪਣੇ ਫਲਸਫੀ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਚਾਂਦਨੀ ਉਹ
ਹਰੇਕ ਮਨ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਕੇਰ ਦਿੰਦਾ।

ਪੀ.ਜੀ. ਆਈ 'ਚ ਜਦ ਸੀ ਉੱਚ ਅਫਸਰ
ਉਹਦੇ ਵਿਹਾਰ 'ਚ ਬੜੀ ਹੀ ਸਾਦਗੀ ਸੀ
ਉਹ ਵਿਚਰਦਾ ਸੀ ਕਈ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ
ਪਰ ਮੱਥੇ 'ਚ ਨਾ ਕੋਈ ਵਿਵਾਦਗੀ ਸੀ
ਅੰਬਰ ਰੰਗ ਦੇ ਰੰਗੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਰੇ
ਹਰ ਵਾਕ ਵਿਚ ਧੜਕਦੀ ਸਾਧਗੀ ਸੀ
ਰੂਹ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਕਰਦਾ ਜਦ ਬਾਰਸ਼
ਪਸਰ ਜਾਂਦੀ ਹਰ ਪਾਸੇ ਵਿਸਮਾਦਗੀ ਸੀ।

ਪੌਣ ਭਰੇ ਹਉਕੇ ਹਰ ਅੱਖ ਰੋਵੇ
ਨੇਕੀ ਤੁਰ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਸੰਸਾਰ ਉੱਤੇ
ਯਾਦ ਰਹਿਣਗੇ ਪੂਰਨੇ ਸਦਾ ਉਹਦੇ
ਜਾਈਏ ਸਦਕੇ ਉਹਦੇ ਮਿਆਰ ਉੱਤੇ
ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਗੱਲ ਵੱਡੀ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਸਤੇ ਉਹਦੇ ਪਿਆਰ ਉੱਤੇ
ਸੌਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਗੁਣ ਉਹਦੇ
ਉਹਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਨੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਉੱਤੇ।

ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਪੂਨੀ

ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਆਮ ਜਹੇ ਘਰ ਅੰਦਰ
ਪਰ ਨਾ ਕਦੇ ਵੀ ਏਸ 'ਤੇ ਰੋਸ ਕੀਤਾ
ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸਵੀਕਾਰ ਓਹੀ
ਉਣੇ ਪੌਣੇ 'ਤੇ ਨਾਹੀਂ ਅਫਸੋਸ ਕੀਤਾ
ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ ਦੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾ
ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਉਸ ਠੋਸ ਕੀਤਾ
ਕੇਵਲ ਦਿਲ ਦੇ ਬੋਲ ਬੁਲਾਣ ਦੇ ਲਈ
ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਖਾਮੋਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਅਫਸਰ ਸੀ ਪੂਨੀ ਫੇਰ ਵੀ ਆਦਮੀ ਸੀ
ਉਹਦੇ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ
ਹਰਿਮੰਦਰ 'ਤੇ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਹਮਲਾ
ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਹੰਝੂ ਚੋਣ ਲੱਗਾ
ਦੁੱਖ ਦਰਦਾਂ 'ਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ ਜਦ ਵੀ
ਗੀਤਾਂ ਗਜ਼ਲਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਹ ਧੋਣ ਲੱਗਾ
ਜਦੋਂ ਕੀਤਾ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਕੂਚ ਉਸ ਨੇ
ਜਾਰ ਜਾਰ ਕਰਕੇ ਵਕਤ ਵੀ ਰੋਣ ਲੱਗਾ।

ਰਿਹਾ ਵਿਚਰਦਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚ
ਸਲਾਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਹਿਤ ਰਿਹਾ ਖੁਦ ਰਚਦਾ
ਗੱਲਾਂ ਤਿੱਖੀਆਂ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਕਰਦਾ
ਰਿਹਾ ਦਿਲ ਤੋਂ ਪਰ ਉਹ ਸਦਾ ਬਚਦਾ

ਭਾਵੇਂ ਬੰਦਸ਼ ਸਰਕਾਰੀ ਸੀ ਸਿਰ ਉੱਤੇ
ਪੱਲਾ ਛੱਡਿਆ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਸੱਚ ਦਾ
ਕਈ ਕੁੱਝ ਸੀ ਅਜੇ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ
ਦਿਲ 'ਚ ਰਹਿ ਗਿਆ ਧੂਣੀ ਦੇ ਵਾਂਗ ਮਚਦਾ।

ਸਰਕਾਰ 'ਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭਲੇ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ
ਲੋਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਕਲਮ ਚਲਾਈ ਉਸਨੇ
ਕਸਰ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿਸੇ ਸਕੀਮ ਅੰਦਰ
ਕੋਲੋਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਪਾਈ ਉਸ ਨੇ
ਕੰਮ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸਦਾ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਕੇ
ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣਤ ਬਣਾਈ ਉਸਨੇ
ਭਲੇ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਸਾਥੀ ਖੁਸ਼ ਰੱਖੇ
ਉਮਰ ਭਰ ਕੀਤੀ ਏਹੀ ਕਮਾਈ ਉਸ ਨੇ।

ਤੱਤੀ ਵਾਅ ਨਾ ਲੱਗੇ ਪੰਜਾਬ ਤਾਈਂ
ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ ਵੈਰ ਮੇਟ ਮੀਆਂ
ਹਾਸੇ ਵੰਡਦਾ ਤੇ ਹਾਸੇ ਹੀ ਲੋਚਦਾ ਸੀ
ਲੱਗੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾ ਸੱਟ ਫੇਟ ਮੀਆਂ
ਸੁੰਦਰ ਚਿਹਰਾ ਤੇ ਉੱਚਾ ਕਿਰਦਾਰ ਲੈ ਕੇ
ਸਾਨੂੰ ਕਰ ਗਿਆ ਸੁੰਨ ਦੀ ਭੇਟ ਮੀਆਂ
ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਏਦਾਂ ਅਰਦਾਸ ਨਿਕਲੇ
ਗੋਦੀ ਰੱਬ ਦੀ ਗਿਆ ਹੋਊ ਲੇਟ ਮੀਆਂ।

ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਤੀਰ

ਚਾਚਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹੀਆ ਇਕ ਨਾਂ ਵੱਡਾ
ਕਦੇ ਸਿਆਸਤ 'ਚ ਕਦੇ ਸਾਹਿਤ ਅੰਦਰ
ਉਹਦਾ ਤੁਰਲਾ ਸੀ ਹਰੇਕ ਥਾਂ ਉੱਚਾ
ਤਾਜ ਵਿਚ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚਾਹਤ ਅੰਦਰ
ਤੋਲ ਤੋਲ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਜਦ ਬੋਲਦਾ ਉਹ
ਅਸਰਦਾਰ ਸੀ ਸਦਾ ਵਜ਼ਾਹਤ ਅੰਦਰ
ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਰਹਿੰਦਾ
ਖਿੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਨੂਰੀ ਉਮਾਹਤ ਅੰਦਰ।

ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸੀ ਸੋਚ ਦਾ ਬੜਾ ਨਿੱਘਾ
ਭਾਵੇਂ ਨਾਂ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਤੀਰ ਵਾਲਾ
ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਸਦਾ ਮੁਸਕਾਨ ਰਹਿੰਦੀ
ਅੰਦਰੋਂ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਧੀਰ ਵਾਲਾ
ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਹਾਸਾ ਭਰ ਦਿੰਦਾ
ਹੁਨਰ ਓਸ ਦੇ ਕੋਲ ਸੀ ਮੀਰ ਵਾਲਾ
ਠਾਠ-ਬਾਠ ਸਦਾ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖੇ
ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਸੀ ਕਿਸੇ ਫਕੀਰ ਵਾਲਾ।

'ਚਾਚਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹੀਆ' ਲਿਖਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ
ਪਾਠਕ ਵਰਗ ਵੱਡਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਸੀ
ਮਟਕਾ ਹਾਸੇ ਦਾ ਜੋ ਸੀ ਕੋਲ ਉਸ ਦੇ
ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਆ ਉਸ ਨੇ ਰੋੜ੍ਹਿਆ ਸੀ

ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਸਿਫਤ-ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ
ਕਈ ਇਕ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਵੀ ਫੋੜਿਆ ਸੀ
ਰਾਗ ਨਵੇਂ ਅੰਦਾਜ਼ ਦਾ ਛੇੜ ਕੇ 'ਤੇ
ਹਾਸ ਵਿਅੰਗ ਨੂੰ ਅਕਲ ਵੱਲ ਮੋੜਿਆ ਸੀ।

'ਪੋਸਟ ਮਾਰਟਮ' ਕਰਦਿਆਂ ਕਈ ਵਾਰੀ
ਉਹਨੇ ਬੜੇ ਬਾਰੀਕ ਵਿਅੰਗ ਕੀਤੇ
ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਕਈ ਵਾਰੀ
ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਰੰਗ ਕੀਤੇ
ਛੋਟੇ ਜਹੇ ਵਿਅੰਗ ਨੇ ਕਈ ਮੌਕੇ
ਕਈ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਕਾਫੀਏ ਤੰਗ ਕੀਤੇ
ਲਿਖਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਭ ਮੱਤਭੇਦੀ
ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਜੰਗ ਕੀਤੇ।

ਵੱਡਾ ਬੰਦਾ ਸੀ ਕਰ ਗਿਆ ਕੰਮ ਵੱਡੇ
ਸਿਆਸੀ ਰੰਗ ਦੇਖੇ ਨਾਲੇ ਵਕੀਲ ਸੀ ਉਹ
ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਮਨਾਣ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰੀ
ਨਿਰੀ ਅਕਲ ਸੀ ਨਿਰੀ ਦਲੀਲ ਸੀ ਉਹ
ਗੱਲਾਂ ਗਹਿਰੀਆਂ ਕਰਿਆ ਕਰੇ ਅਕਸਰ
ਤੇ ਲੱਗਦਾ ਜਿਬਰਾਨ ਖਲੀਲ ਸੀ ਉਹ
ਸਿਰੇ ਲਾ ਕੇ ਗੱਲ ਮੁਕਾ ਦਿੰਦਾ
ਲੱਗਦਾ ਪੱਥਰ ਲੱਗਦਾ ਮੀਲ ਸੀ ਉਹ।

ਸਾਹ ਛੱਡੇ ਤੇ ਉਡ ਗਿਆ ਰੂਹ ਲੈ ਕੇ
ਰਿਹਾ ਜਿਸਮ ਨਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਉਹਦਾ
ਆ ਸਕਣਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦੁਨੀਆਂ 'ਤੇ
ਸੁਣ ਸਕਣਾ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਬੋਲ ਉਹਦਾ
ਸੁਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਐਸੀ ਉਦਾਸ ਹੋਈ
ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਬੱਜਣਾ ਢੋਲ ਉਹਦਾ
ਚੇਤੇ ਰਹੂਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਰਹੂ ਦੁਨੀਆਂ
ਕਈ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਰੋਲ ਉਹਦਾ।

ਡਾ. ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰ

ਸੂਝ ਬੂਝ ਦੇ ਉੱਚੇ ਮਿਆਰ ਵਾਲਾ
ਡਾ. ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ, ਕੇਸਰ ਖਿਲਾਰਦਾ ਸੀ
ਜਦ ਬੋਲਦਾ ਬੌਧਿਕ ਅੰਦਾਜ਼ ਅੰਦਰ
ਉਹ ਗਹਿਰਾਈ ਨੂੰ ਖੂਬ ਸੰਗਾਰਦਾ ਸੀ
ਜਮਾਤ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਸਵਾਲ ਜੇਕਰ
ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਉਹ ਤਰਕ ਉਸਾਰਦਾ ਸੀ
ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੂਰ ਤੀਕਰ
ਨੇਰਾ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਮੱਥੇ 'ਚੋਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ।

ਪਰਚਾ ਜਦੋਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਚੁੱਪ ਛਾ ਜਾਂਦੀ
ਸਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਦਾ ਸੀ
ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਦੂਰ ਤੱਕ ਗੱਲ ਸਾਰੀ
ਬਾਰੀਕ ਪਰਤਾਂ ਧੁਰ ਤੱਕ ਫੋਲਦਾ ਸੀ
ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਕੇ ਸਹੀ ਤੇ ਅਰਥਪੂਰਨ
ਹਰ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇ ਬੂਹੇ ਉਹ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਸੀ
ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਵੀ ਔਖਾ ਸੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ
ਸਦਾ ਮਿਸ਼ਰੀ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਘੋਲਦਾ ਸੀ।

ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਆਲੋਚਨਾ ਵਿਚ ਨਿੱਗਰ
ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਫੋਲ-ਫਾਲ ਕੀਤੀ
ਪੈਮਾਨਾ ਲਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਵਾਲਾ
ਨਵੇਂ ਜ਼ਾਵੀਏ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਭਾਲ ਕੀਤੀ

ਗਲਪ ਨਾਲ ਵੀ ਗਹਿਰੀ ਸਾਂਝ ਪਾ ਕੇ
ਦੁਨੀਆਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਮਾਲੋ-ਮਾਲ ਕੀਤੀ
ਕਥਾ ਨਾਵਲ ਦੀ ਪੁਣ-ਛਾਣ ਕਰਕੇ
ਸਮੇਂ ਮੇਚ ਦੀ ਸੋਚ ਬਹਾਲ ਕੀਤੀ।

ਪੜ੍ਹਨਾ ਲਿਖਣਾ ਹੀ ਉਹਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਸੀ
ਹੋਰ ਕਰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਾਰ ਕੋਈ
ਭਾਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਸਦਾ ਸਪਸ਼ਟਵਾਦੀ
ਨਾ ਕੋਈ ਧੁੰਦ ਤੇ ਨਾ ਖਿਲਾਰ ਕੋਈ
ਵਿਸ਼ਾ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਸੀ ਉਹ ਛੋਹ ਲੈਂਦਾ
ਟੁੱਟਣ ਦੇਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਰ ਕੋਈ
ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੁਰ ਏਦਾਂ
ਵੱਜਣ ਲੱਗ ਪਏ ਜਿਵੇਂ ਸਿਤਾਰ ਕੋਈ।

ਉਹ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸਿਖਰ ਉੱਚੀ
ਵਿਸ਼ੇ ਓਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਫਰਿਆਦ ਕਰਦੇ
ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਗੱਲ ਜਾ ਕੇ
ਸਿਖਰ ਨਾਲ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਸੀ ਆਦਿ ਕਰਦੇ
ਉਹਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਰੱਖਦੇ ਅੱਖ ਸਾਹਵੇਂ
ਦਿਲ 'ਚ ਓਸ ਦੇ ਬੋਲ ਆਬਾਦ ਕਰਦੇ
ਉਸ ਕੋਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੜ੍ਹੇ ਜਿਹੜੇ
ਉਹ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ।

ਛੱਡੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਜਗਤ ਪਿੱਛੇ
ਰਹਿ ਗਏ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਅੱਥਰੂ ਕਿਰਨ ਜੋਗੇ
ਘੜੀ ਵਿਚ ਮਾਹੌਲ ਤਬਦੀਲ ਹੋਇਆ
ਹੋ ਗਏ ਗਮ ਅੰਦਰ ਸਭ ਘਿਰਨ ਜੋਗੇ
ਲੱਭਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਾਲਾ
ਪਲ ਪਲ ਹੋਏ ਸਭ ਦੇ ਗਿਰਨ ਜੋਗੇ
ਦਿਲ ਬੁਝ ਗਏ ਸਭ ਦਿਲਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ
ਸਾਥੀ ਰਹਿ ਗਏ 'ਕੱਲੇ ਹੀ ਫਿਰਨ ਜੋਗੇ।

ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ

ਕਥਾਕਾਰ ਵੱਡਾ ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਅਣਖੀ
ਸਾਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਾਦਾ ਸੁਭਾਅ ਉਸਦਾ
ਕਥਾ ਲੈ ਗਈ ਕੋਠੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ
ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਪੈ ਗਿਆ ਰਾਹ ਉਹਦਾ
ਇਨਾਮ ਲੈ ਗਿਆ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਬੈਠਾ
ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੋਈ ਉਪਾਅ ਉਹਦਾ
ਉਹਨੂੰ ਕਲਮ ਸੰਭਾਲੀ ਰੱਖਦੀ ਸੀ
ਖਾਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਦੇ ਵਿਸਾਹ ਉਹਦਾ।

ਮਿਲਿਆ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰੀ
ਕੋਈ ਗੱਲ ਪਰ ਕਦੇ ਖਿਲਾਰਦਾ ਨਾ
ਰੱਖਦਾ ਸਦਾ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਪੈਰ ਆਪਣੇ
ਕਿਲੇ ਸੁਫਨਿਆਂ ਦੇ ਐਵੇਂ ਉਸਾਰਦਾ ਨਾ
ਜਿੰਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਲੰਮੀ ਕਥਾ ਹੋਵੇ
ਕਿਸੇ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵਿਸਾਰਦਾ ਨਾ
ਜਿਹੜੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਪੰਛੀ ਫੜ ਲੈਂਦਾ
ਸਾਥ ਛੱਡਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਡਾਰ ਦਾ ਨਾ।

'ਕਹਾਣੀ ਪੰਜਾਬ' ਹੀ ਮਿਸ਼ਨ ਸੀ ਉਸ ਦਾ
ਬਣ ਸੰਪਾਦਕ ਵੀ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਚਾਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾਣ ਮਸਲੇ
ਕਥਾ ਲਿਖ ਕੇ ਜਿਹੜੇ ਸੁਣਾ ਗਿਆ ਉਹ

ਜੇ ਗੱਲ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ
ਲਿਖ ਛਾਪ ਕੇ ਪੂਰੀ ਸਮਝਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਕਰ ਗਿਆ ਸਵਾਲ ਵੀ ਕਈ ਪੈਦਾ
ਹੱਲ ਵਾਸਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਲਾ ਗਿਆ ਉਹ।

ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਸੀ ਬਗਲੀ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ
ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ
ਮਿਲੇ ਕੁੱਝ 'ਤੇ ਸੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿੰਦਾ
ਹੋਰ ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੱਲ ਕਰਦਾ
ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਸੀ ਬੜਾ ਹੀ ਸਾਫ ਸੁਥਰਾ
ਇਕ ਅੱਖਰ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਲ ਕਰਦਾ
ਘੁੰਡੀ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਚ ਜੇ ਆ ਫਸਦੀ
ਚੁਟਕੀ ਵਿਚ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਦਾ।

ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਛਪ ਕੇ ਦੂਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ
ਨੇੜੇ ਉਸਦੇ ਕਈ ਕੁੱਝ ਆ ਗਿਆ ਸੀ
ਛੋਹੇ ਮਸਲੇ ਕੁੱਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ
ਪਤਾ ਮਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਲਾ ਗਿਆ ਸੀ
ਲਿਖਿਆ ਉਸ ਕਿਸਾਨੀ ਮਸਲਿਆਂ 'ਤੇ
ਭੇਤ ਹੋਰ ਵੀ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਪਾ ਗਿਆ ਸੀ
ਚਮਕੀ ਓਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੂਰ ਤੀਕਰ
ਦੂਜੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਛਾ ਗਿਆ ਸੀ।

'ਮੈਂ ਤਾਂ ਬੋਲਾਂਗੀ' ਵਿਚ ਸੀ ਫੜੇ ਉਸਨੇ
ਘਰ ਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਉਡਦੇ ਬੋਲ ਪੂਰੇ
ਸਭ ਪਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹ ਸਨ ਗਏ ਸੂਤੇ
ਦਿਤੇ ਦੂਰ ਤੱਕ ਪੌਤੜੇ ਫੋਲ ਪੂਰੇ
ਉਸ ਨੇ ਕੁੱਝ ਰਲਾ ਨਾ ਪਾਇਆ ਕੋਲੋਂ
ਅਸਲੀ ਸੁੱਧ ਬਿਆਨ ਸਨ ਕੋਲ ਪੂਰੇ
ਕੋਮਲ ਪਰਤਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਈਆਂ
ਜਜ਼ਬੇ ਦਿਲ ਵਾਲੇ ਦੱਸੇ ਖੋਲ੍ਹ ਪੂਰੇ।

ਮਸਲੇ ਰੋਣ ਤੇ ਪਈਆਂ ਰੋਣ ਅੱਖੀਆਂ
ਤੁਰਿਆ ਅਣਖੀ ਹਵਾ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ
ਛੱਡ ਗਿਆ ਅਧੂਰੀ ਲਿਖਤ ਕੋਈ
ਜੋ ਲਿਖਣੀ ਸੀ ਸੁਬਹ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ
ਪਿਆਰ ਖੱਟਿਆ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਬਦਲੇ
ਜਦ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗਿਆ ਪਿਆਰ ਹੋ ਕੇ
ਯਾਦ ਆਂਦਾ ਰਹੇਗਾ ਪਿਆਰ ਉਸ ਦਾ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਾਣਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਯਾਰ ਹੋ ਕੇ।

ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਹਲਵਾਰਵੀ

ਬਚਪਨ ਬੀਤਿਆ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਛੱਤ ਹੇਠਾਂ
ਜਵਾਨੀ ਤੁਰ ਗਈ ਰਾਜਸੀ ਯੁੱਧ ਅੰਦਰ
ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਪੜ੍ਹਦਾ
ਵਸਿਆ ਸਾਹਿਤ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਧ ਅੰਦਰ
ਆਜ਼ਾਦ ਫਿਜ਼ਾ ਆਜ਼ਾਦੀ 'ਚੋਂ ਨਾ ਲੱਭੀ
ਜਾਗੀ ਚੇਤਨਾ ਆਣ ਕੇ ਸੁੱਧ ਅੰਦਰ
ਉਹ ਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਰਿਹਾ ਲੱਭਦਾ
ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰ ਕਦੇ ਖੁਦ ਅੰਦਰ।

ਨਕਸਲੀ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਮਾਰ ਖਾਧੀ
ਅੜਿਆ ਰਿਹਾ ਪਰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਉੱਤੇ
ਚਿੰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸਦਾ ਚੇਤੰਨ ਰਹਿੰਦਾ
ਸੁਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਸਦਾ ਹੀ ਹੱਲ ਉੱਤੇ
ਕੰਮ ਮੁਕਾਂਦਾ ਸੀ ਅੱਜ ਦਾ ਅੱਜ ਵੇਲੇ
ਛੱਡਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਦੇ ਵੀ ਕੱਲ੍ਹ ਉੱਤੇ
ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਗਹਿਰਾਈ 'ਚ ਵਿਚਰਦਾ ਸੀ
ਨੱਚ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਦੇ ਉਹ ਛੱਲ ਉੱਤੇ।

ਕਵੀ ਕਾਰਨੇ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵੀ ਖੂਬ ਕੀਤੀ
ਜਿਸ 'ਚ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਈ
ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਅਫਸੋਸ ਕੀਤਾ
ਤੁਰਿਆ ਸੋਧ ਕੇ ਜਦ ਫੇਰ ਮਾਤ ਪਾਈ

ਤੱਕਿਆ ਨੇੜਿਉਂ ਸਿਆਸੀ ਸੰਸਾਰ ਸਾਰਾ
ਹੇਰਾਫੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀ ਝਾਤ ਪਾਈ
ਸਦਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਜ਼ਾਲਾ ਦਿਨ ਵਰਗਾ
ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਸਦਾ ਹੀ ਰਾਤ ਪਾਈ।

ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਮਿਠਾਸ ਵੀ ਬਹੁਤ ਗੂਹੜੀ
ਓਹੋ ਬੋਲਦਾ ਸੀ ਜੋ ਸਭ ਨੂੰ ਰਾਸ ਹੋਵੇ
ਲਿਖਿਆਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਵੰਡਦਾ ਹੌਸਲਾ ਸੀ
ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ ਬੇ-ਆਸ ਹੋਵੇ
ਮਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਸੁਣ ਲੈਂਦੇ
ਪੁੱਗਦੀ ਆਖਰੀ ਜੇ ਕੋਈ ਆਸ ਹੋਵੇ
ਇੱਛਾ ਸੀ ਉਹਦੀ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਜੰਮੇ
ਪੂਰੀ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਹੋਵੇ।

ਉਹਦੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਖਲਾਅ ਪੈਦਾ
ਭਰਿਆ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਗੱਲ ਆਸਾਨ ਕੋਈ
ਉਹਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗਈਆਂ
ਲੱਭਣਾ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਨਾ ਇਨਸਾਨ ਕੋਈ
ਕਰ ਗਿਆ ਇਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਉਹ
ਰਿਹਾ ਭਟਕਦਾ ਨਾ ਅਰਮਾਨ ਕੋਈ
ਉਹਨੇ ਜਾਣਾ ਸੀ ਤੁਰ ਗਿਆ ਇਕ ਦਿਨ
ਮੋੜ ਸਕਿਆ ਨਾ ਰੱਬੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕੋਈ।

ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਈ.ਏ.ਐਸ

ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਪੁਰ ਲੱਦਣੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਸਦਾ ਮਖਮੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੰਦਲੀ ਪੌਣਾਂ 'ਤੇ ਭਰੇ ਉਡਾਰੀਆਂ ਉਹ ਮਹਿਕਾਂ ਵਰਗਾ ਸਦਾ ਸਰੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਜੇਕਰ ਮਿੱਤਰ ਬੋਲੀ ਕੋਈ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਝਲਕਿਆ ਨੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਦੀ ਹੋਵੇ ਜੇ ਸਜੀ ਮਹਿਫਿਲ ਮਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ ਉੱਥੇ ਜ਼ਰੂਰ ਰਹਿੰਦਾ।

ਦੂਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਾਇਰਨ ਦੀ ਉਹਦੇ ਅੱਖਰ ਸੰਖ ਬਜਾਣ ਲੱਗੇ ਪਏ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਸੀ ਫੇਰਾ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪਾਣ ਲੱਗ ਪਏ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਜਦ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵੀ ਫੇਰ ਆਣ ਲੱਗ ਪਏ ਅੰਬਰਾਂ ਤੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ ਮਨ ਉਹਦਾ ਤਾਰੇ ਏਸੇ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਾਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਛੋਟੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਆਇਆ ਬੋਲੀ ਫੇਰ ਵੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਬੋਲਦਾ ਸੀ ਪੇਂਡੂ ਆਏ ਜੇ ਉਹਦੇ ਦਰ ਉੱਤੇ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ-ਦਰਦ ਉਹਦੇ ਫੋਲਦਾ ਸੀ

ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਦੇ ਆਣ ਖਾਤਰ
ਬੂਹੇ ਧੁਰ ਤੱਕ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਸੀ
ਕੁੱਝ ਵੀ ਓਪਰਾ ਉਸ ਵਿਚ ਦੇਖਦਾ ਨਾ
ਸਗੋਂ ਲੱਗਦਾ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਦਾ ਸੀ।

ਅਫਸਰ ਬਣਿਆਂ ਫੇਰ ਵੀ ਆਮ ਰਿਹਾ
ਕਦੇ ਨਿਮਰਤਾ ਤਾਈਂ ਵਿਸਾਰਿਆ ਨਾ
ਜਿਹੜੇ ਕਦੇ ਵੀ ਆਏ ਫਰਿਆਦ ਲੈ ਕੇ
ਕੋਈ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਾਰਿਆ ਨਾ
ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹਰੇਕ ਤਾਈਂ
ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੰਮ ਲਈ ਚਾਰਿਆ ਨਾ
ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਸਦਾ ਉਪਕਾਰ ਵਾਲੇ
ਬੁਰਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰਿਆ ਨਾ।

ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੋਕਾਂ ਜਿਹੜੇ ਪਾਣ ਵਾਲੇ
ਤੱਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਤਾੜ ਦਿੱਤੇ
ਨੇਤਾ ਜਨਾਂ ਦੀ ਈਨ ਨਾ ਕਦੇ ਮੰਨੀ
ਜੇਕਰ ਹੋਏ ਭਾਰੂ ਉਹਨੇ ਝਾੜ ਦਿੱਤੇ
ਆਈ ਪਸੰਦ ਨਾ ਰਚਨਾ ਜੇ ਆਪਣੀ
ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਵਰਕੇ ਪਾੜ ਦਿੱਤੇ
ਲਿਖਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕਦੇ ਨਾ ਡਰ ਮੰਨਿਆਂ
ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਤਾਰੇ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤੇ।

ਅੱਖਾਂ ਮੀਚੀਆਂ ਤੇ ਨਬਜ਼ ਬੰਦ ਹੋਈ
ਜੀਵਨ ਲੀਲਾ ਜਾ ਆਪਣੇ ਪਾਰ ਲੱਗੀ
ਦਿਲ ਬਹਿ ਗਏ ਕੋਏ ਸੁੱਕ ਚੱਲੇ
ਉਹਦੇ ਵਿਛੜਨ ਦੀ ਜਦੋਂ ਹੀ ਸਾਰ ਲੱਗੀ
ਤਕੜੇ ਜੁੱਸੇ ਤਾਕਤਵਰ ਦਿਲ ਵਾਲੇ
ਮੌਤ ਸਾਹਮਣੇ ਵੱਡੀ ਜਹੀ ਹਾਰ ਲੱਗੀ
ਹੌਕੇ ਹਾਵਿਆਂ ਮੌਸਮ ਉਦਾਸ ਕੀਤਾ
ਉਹਦੀ ਯਾਦ 'ਚ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਡਾਰ ਲੱਗੀ।

ਭਾਗ ਸਿੰਘ

ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਸੀ ਮਸਤ ਮਲੰਗ ਪੂਰਾ
ਖੁਲ੍ਹਾ ਦਿਲੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅਸਮਾਨ ਸੀ ਉਹ
ਨਾਟਕ ਲਿਖਦਾ ਬਣਦਾ ਰੰਗ ਕਰਮੀ
ਆਪਣੇ ਰੌਂਅ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਇਨਸਾਨ ਸੀ ਉਹ
ਅਦਾਕਾਰੀ ਦੇ ਢੰਗਾਂ ਵਿਚ ਭੇਸ ਬਦਲੇ
ਰੰਗਾ-ਰੰਗ ਹੋਇਆ ਗੁਣਵਾਨ ਸੀ ਉਹ
ਹਰ ਮਹਿਫਿਲ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਕੁੱਝ ਏਦਾਂ
ਸਜਿਆ ਫਿਰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਮਹਿਮਾਨ ਸੀ ਉਹ।

ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਡਰਾਮੇ ਦਾ ਜਦੋਂ ਸੀ ਬਣਿਆਂ
ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਲਹਿਰ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ
ਹਰ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡ ਦਿੱਤੇ
ਹਵਾ ਤਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਉਸ ਵਗਾ ਦਿੱਤੀ
ਪਾਣੀ ਬਾਰੇ ਸਰਕਾਰ ਬਚਾਈ ਉਹਨੇ
ਜਦ ਸੀ ਭਾਖੜਾ ਨਹਿਰ ਵਗਾ ਦਿੱਤੀ
ਲੋਕ ਹੁੰਮ ਹੁਮਾ ਕੇ ਆਉਣ ਲੱਗੇ
ਜਦ ਸੀ ਨਾਟਕ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ।

ਮਿੱਠੀ 'ਵਾਜ਼ ਸੀ ਉਸਦੀ ਕੀਲ ਲੈਂਦੀ
ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਾਦੂ ਹੀ ਬੋਲਦਾ ਸੀ
ਮੰਚ ਸਾਂਭਦਾ ਨਾਟਕ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਰਸ ਮਿੱਠੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਘੋਲਦਾ ਸੀ

ਅਵਾਜ਼ ਗੜਕਦੀ ਦਰਸ਼ਕ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ
ਸਾਰੇ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਸੀ
ਸਰਕਾਰ-ਪੱਖੀ ਸਿਆਸਤ ਫੋਲ ਦਿੰਦਾ
ਓਧਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਵੀ ਫੋਲਦਾ ਸੀ।

ਦਾੜ੍ਹੀ ਰੰਗਲੀ ਦਿਲ ਬੇਦਾਗ ਪੂਰਾ
ਜੀਵਨ-ਰੰਗ ਅਲੱਗ ਅਲਾਪਦਾ ਸੀ
ਚਿੱਟੇ ਕੁੜਤੇ ਪਜਾਮੇ 'ਚ ਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ
ਮੂਰਤ ਸਾਦਗੀ ਦੀ ਉਹ ਜਾਪਦਾ ਸੀ
ਕਈ ਵਾਰ ਫਿਰ ਕੇ ਬਾਈ ਮਾਰਕੀਟ ਵਿਚ
ਫਿਰ ਫਿਰ ਕੇ ਪੈਰੀਂ ਹੀ ਨਾਪਦਾ ਸੀ
ਸਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਪੁਰ ਖਲੂਸ ਮਿਲਦਾ
ਉਸ ਦਾ ਢੰਗ ਹੀ ਵੱਖਰਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਫਿਲਮ-ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ
ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਰੋਲ ਨਿਭਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਜਿੱਥੇ ਆਮ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪੈਰ ਲੱਗਦੇ
ਚੰਗੀ ਚੋਖੀ ਥਾਂ ਉੱਥੇ ਬਣਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸੀ ਸਿੰਗਾਰ ਪੂਰਾ
ਕਲਗੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਲਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਢੱਲੀ ਵੱਲ ਗਿਆ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਸ਼ਾਮੀਂ
ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਦਿਖਾ ਗਿਆ ਉਹ।

ਕੀ ਸਮਝੇ ਕੋਈ ਰੱਬ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ
ਦਿਨੇ-ਦੀਵੀਂ ਮਾਰਦਾ ਫਿਰੇ ਡਾਕੇ
ਲੈ ਜਾਣੇ ਨੇ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਬੁੱਢੇ
ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਕਈ ਤਾਂ ਵਾਰ ਕਾਕੇ
ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜਦ ਮੌਤ ਦੇ ਰਾਹ ਤੁਰਿਆ
ਘੜੀ ਪਲ ਸਾਰੇ ਹੋ ਗਏ ਰੋਣ ਹਾਕੇ
ਦੂਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਬਣਿਆਂ ਜਾ ਵਾਸੀ
ਏਧਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਪੈਣ ਝਾਕੇ।

ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬੰਨੂਆਣਾ

ਪੱਤਰਕਾਰ ਸੀ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਰੰਗ ਵਾਲਾ
ਗੰਗਾ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਜਿਹਨੇ ਵਗਾ ਦਿੱਤੀ
ਨਿੱਗਰ ਸੋਚ ਸੀ ਉਹਦੇ ਜਿਹਨ ਅੰਦਰ
ਗਰੀਬ-ਗੁਰਬੇ ਲਈ ਕਲਮ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ
ਕਦੇ ਖਬਰ ਲਿਖੇ ਕਦੇ ਲੇਖ ਲਿਖਦਾ
ਘੜੀ ਭਰ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤੀ
ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖ ਕੇ ਸੋਚ ਖੱਬੀ
ਉਹਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ।

ਬੰਨੂਆਣਾ ਸੀ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਬਾ
ਜਿਹੜਾ ਵਕਤ 'ਤੇ ਹਰਫ ਸਜਾ ਦਿੰਦਾ
ਕਥਾ ਲਿਖ ਕੇ ਪੂਰੇ ਜਹੇ ਵੇਰਵੇ ਦੀ
ਮਸਲਾ ਸੰਖੇਪ ਦੇ ਵਿਚ ਮੁਕਾ ਦਿੰਦਾ
ਲੰਘਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਕੇ
ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਖਾ ਦਿੰਦਾ
ਗਹਿਰੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ
ਜਦ ਉਹ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਤਾਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦਾ।

ਸਿੱਧਾ ਸਰਲ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ
ਉਹ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਦੂਰ ਵਿਖਾਵਿਆਂ ਤੋਂ
ਕੱਚੇ ਪਿੱਲੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ
ਜੋ ਨਾ ਪੱਕ ਸਕੇ ਮਘਦੇ ਆਵਿਆਂ ਤੋਂ

ਕੰਵਲ ਵਾਂਗ ਸਦਾ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ
ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਫੋਕੇ ਜਹੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਤੋਂ
ਉਮਰ ਭਰ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਡਰਿਆ
ਬਚਣਾ ਪਿਆ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਵਿਆਂ ਤੋਂ।

‘ਨਵਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ’ ‘ਚ ਲਾ ਕੇ ਸਮਾਂ ਪੂਰਾ
ਫਿਰ ਵੀ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਨਾ ਕਦੇ ਛੱਡੇ
ਸਦਾ ਰਿਹਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੱਦ ਜਿੱਡਾ
ਆਪਣੇ ਕੱਦ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਝੰਡੇ ਸਦਾ ਗੱਡੇ
ਸਦਾ ਰਿਹਾ ਹਲੀਮੀ ‘ਚ ਵਿਚਰਦਾ ਉਹ
ਤੰਗੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਦੇ ਨਾ ਹੱਥ ਅੱਡੇ
ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਵਸਤੂਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਸਨ
ਇਹੋ ਜਿਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸਨ ਦਿਲ ਵੱਡੇ।

ਚਿਹਰਾ-ਮੁਹਰਾ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ‘ਤੇ
ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਕੌਤਕ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ
ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਰੋਜ਼ ਸੱਜਰੀ
ਪੱਕੀ ਸੋਚ ਦੀ ਛਤਰੀ ਤਾਣਦਾ ਸੀ
ਅੱਖਰ ਮੇਚ ਦੇ ਸੋਚ ਕੇ ਲੱਭ ਲੈਂਦਾ
ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਸੀ
ਹਿੱਲਦੀ ਲੱਤ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ
ਲਿਖਤ ਲਿਖਦਿਆਂ ਮਸਤੀ ਮਾਣਦਾ ਸੀ।

ਸਾਹ ਛੱਡੇ ਤਾਂ ਤੁਰ ਗਿਆ ਦੂਰ ਕਿਧਰੇ
ਲੱਤ ਹਿੱਲੇ ਨਾ ਕਲਮ ਹੀ ਰੋਣ ਲੱਗੀ
ਸਾਹ ਸੁੱਕ ਗਏ ਮਿੱਤਰ-ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ
ਵਗਦੀ ਪੌਣ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਖਲੋਣ ਲੱਗੀ
ਸੁਰ ਹੋ ਗਏ ਚੁੱਪ ਜਿਉਂ ਬੰਸਰੀ ਦੇ
ਅੱਖ ਸਮੇਂ ਦੀ ਬੰਦ ਜਹੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ
ਕੁੱਝ ਏਦਾਂ ਦੇ ਆਣ ਹਾਲਾਤ ਹੋਏ
ਅੱਗ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਛੋਹਣ ਲੱਗੀ।

ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਿਲ

ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਿਲ ਸੀ ਲਾਲ ਦਿਲ ਵਾਲਾ
ਸਮਝੀ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਕਾਇਨਾਤ ਸਾਰੀ
ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਇਲਮ ਪੂਰਾ
ਸੂਝ-ਬੂਝ ਦੇ ਕਾਬੂ ਹਾਲਾਤ ਸਾਰੀ
ਦੋ ਹਰਫਾਂ ਵਿਚ ਗੱਲ ਆਖ ਦਿੰਦਾ
ਘੜੀ ਵਿਚ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸਾਰੀ
ਤਿੱਖੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਉੱਤੇ
ਕਹਿ ਗਿਆ 'ਪਰੀਜਾਤ' ਰਾਹੀਂ ਬਾਤ ਸਾਰੀ।

ਤੁਰਦਾ ਰਿਹਾ ਉਹ ਕਹਿਰ ਦੀ ਧਾਰ ਉੱਤੇ
ਉਸ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਕੋਈ
ਜੁਝਾਰੂ ਲਹਿਰ ਦਾ ਕਾਰਕੁੰਨ ਸੀ ਉਹ
ਏਹੀ ਮਿਸ਼ਨ ਸੀ ਨਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕੋਈ
ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਜ਼ਿਮੀਂ ਤੇ ਚੱਲਦਾ ਸੀ
ਬਣ ਸਕਿਆ ਨਾ ਕਦੇ ਅਸਵਾਰ ਕੋਈ
ਉਸ ਕੋਲ ਸੀ ਹਰਫ ਹਥਿਆਰ ਵੱਡਾ
ਨਾ ਪਿਸਤੌਲ, ਬੰਦੂਕ, ਤਲਵਾਰ ਕੋਈ।

ਤੁਰਿਆ ਲੈ ਕੇ ਸੰਕਲਪ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ
ਪਰ ਨਾ ਓਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸਾਕਾਰ ਹੋਈ
ਝੱਲਣੇ ਪਏ ਤਸੀਹੇ ਸੀ ਜੇਲ੍ਹ ਅੰਦਰ
ਹਕੂਮਤ ਮੌਕੇ ਦੀ ਜਦੋਂ ਮੱਕਾਰ ਹੋਈ

ਜਜ਼ਬੇ ਬਣ ਕੇ ਤੁਰੇ ਸਨ ਕੁੱਝ ਗੱਭਰੂ
ਜਵਾਨੀ ਉਦੋਂ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਈ
ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਸੀ ਦੌੜਦਾ ਖੁਦ ਅੰਦਰ
ਬਾਹਰ ਓਸ ਦੀ ਸੋਚ ਤਿਆਰ ਹੋਈ।

ਪੂਰਾ ਤਾਣ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਲਾਲ ਦਿਲ ਨੇ
ਬਾਕੀ ਕਸਰ ਨਾ ਕੋਈ ਵੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ
ਕੀਤੇ ਜਤਨ ਬਥੇਰੇ ਕਈ ਥਾਂ 'ਤੇ
ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਪਰ ਕਦੇ ਨਾ ਕਹਿਣ ਦਿੱਤੀ
ਅਣਖ ਸਦਾ ਹੀ ਕਾਇਮ ਦੀ ਕੈਮ ਰੱਖੀ
ਕੋਈ ਨੱਕ ਤੇ ਮੱਖੀ ਨਹੀਂ ਬਹਿਣ ਦਿੱਤੀ
ਤੁਰਦਾ ਰਿਹਾ ਉਹ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਛਾਲਿਆਂ 'ਤੇ
ਪੱਗ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿਰੇਂ ਨਾ ਲਹਿਣ ਦਿੱਤੀ।

ਧਰਮ ਬਦਲਿਆ ਪਰ ਨਾ ਗੱਲ ਬਣੀ
ਰਿਹਾ ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਇਨਸਾਨ ਬਣਕੇ
ਰੁਲਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਨਾ
ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ ਲੋਕ ਸ਼ੈਤਾਨ ਬਣਕੇ
ਚਾਹ ਵੇਚ ਕੇ ਪਾਲਿਆ ਪੇਟ ਆਪਣਾ
ਕੋਈ ਬਹੁੜਿਆ ਨਹੀਂ ਭਗਵਾਨ ਬਣ ਕੇ
ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਖਾਮੋਸ਼ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ
ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਓਸ ਘਮਸਾਣ ਬਣਕੇ।

ਲਿਖੀ ਕਵਿਤਾ ਉਹਨੇ ਲਾਲ ਦਿਲ ਵਾਲੀ
ਜਿਹੜੀ ਦਿਲ ਵਾਲੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਦੀ ਹੈ
ਜਿਹੜੀ ਪਰਖਦੀ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ ਨੂੰ
ਕਦੇ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਨੂੰ ਫੋਲਦੀ ਹੈ
ਗਰੀਬ-ਗੁਰਬਿਆਂ ਦੀ ਸਦਾ ਹੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ
ਪੱਖ-ਪਾਤ ਦੀ ਗਾਥਾ ਜੋ ਡੋਲਦੀ ਹੈ
ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਸੀ ਮੱਥਾ ਲੋਅ ਵਾਲਾ
ਸੋਚ ਓਸ ਦੀ ਕਈ ਦਰ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ।

ਤੁਰਿਆ ਜਗ ਤੋਂ ਆਣ ਹਰ ਹਰਫ ਰੋਇਆ
ਨਾਲੇ ਰੋਣ ਲੱਗੇ ਤਾਰੇ ਰਾਤ ਵਾਲੇ
ਕੱਲਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਲਾੜਾ ਮੌਤ ਵਾਲਾ
ਉਹਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਰਹੇ ਬਾਰਾਤ ਵਾਲੇ
ਨਾਲ ਗਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅਰਦਾਸ ਯਾਰੋ
ਨਾ ਹੀ ਨਾਲ ਗਏ ਉਹਦੀ ਨਾਤ ਵਾਲੇ
ਰੋਂਦੇ ਰਹਿ ਗਏ ਮਿੱਤਰ-ਯਾਰ ਸਾਰੇ
ਰੁਲੇ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਬੇਬਸ ਪ੍ਰਭਾਤ ਵਾਲੇ।

ਇੰਦਰਜੀਤ ਹਸਨਪੁਰੀ

ਹਸਨਪੁਰੀ ਨੇ ਹੁਸਨ ਦੇ ਗੀਤ ਲਿਖੇ
ਫਿਲਮਾਂ ਤੱਕ ਜਾ ਪੁੱਜਾ ਕਲਾ ਕਰਕੇ
ਪੈਰ ਚੁੱਕ ਬੰਬਈ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਿਆ ਸੀ
ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ
ਜਿਹੜਾ ਮਿਲਿਆ ਮੰਨਿਆ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ
ਪਾਰ ਲਾਣ ਲਈ ਬੇੜੀ ਮਲਾਹ ਕਰਕੇ
ਦੌੜੀ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਅੰਦਰ
ਹਰ ਪਾਸੇ ਦਾ ਦੇਖ ਖਲਾਅ ਕਰਕੇ।

ਗੜਵਾ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਬੜਾ ਮਕਬੂਲ ਹੋਇਆ
ਗੀਤ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਉਹਨੇ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ
ਸੁਰ ਪੂਰਨ ਤੇ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਲਿਖੇ
ਕੈਨਵਸ ਸੋਚ ਦੀ ਕਾਫੀ ਵਸੀਹ ਦਿੱਤੀ
ਫਿਲਮਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਯੋਗਦਾਨ ਆਪਣਾ
ਏਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਫੇਰ ਤਫਰੀਹ ਦਿੱਤੀ
ਵਰਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮਣਕੇ ਗੀਤ ਅੰਦਰ
ਜਿਵੇਂ ਫੇਰਨ ਲਈ ਉਸ ਤਸਬੀ ਦਿੱਤੀ।

ਚੁੱਭੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਪੇਂਡੂ ਮਾਹੌਲ ਅੰਦਰ
ਲੋਕ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਆ ਘਿਰਨ ਲੱਗੇ
ਸ਼ਬਦ ਉਡਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਉਡਦਾ
ਹੋ ਕੇ ਤੇਜ਼ ਜਿਉਂ ਭੱਜਣ ਹਿਰਨ ਲੱਗੇ

ਉਹਦੇ ਪੋਟਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਬਦ ਭੋਲੇ
ਜਿਵੇਂ ਪੋਰ ਵਿਚੋਂ ਦਾਣੇ ਕਿਰਨ ਲੱਗੇ
ਚਾਂਦੀ ਰਾਮ ਦਾ ਲਿਆ ਸਾਥ ਉਹਨੇ
ਗੀਤ ਜੀਉਂਦੇ ਜਾਗਦੇ ਫਿਰਨ ਲੱਗੇ।

ਗਜ਼ਲ ਲਿਖੀ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰਿਆ
ਉਹਨੇ ਗਜ਼ਲ 'ਚ ਰੰਗ ਚਮਕਾ ਦਿੱਤੇ
ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਗਹਿਰੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੀ
ਓਹਨੇ ਵੱਖਰੇ ਈ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੇ
ਤਨਜ਼ਾ ਮਾਰੀਆਂ ਬੁੱਧ-ਵਿਬੇਕ ਵਿੱਚੋਂ
ਵਿਅੰਗ-ਬਾਣ ਵੀ ਚੋਖੇ ਚਲਾ ਦਿੱਤੇ
ਪੈਸੇ ਜਿੰਨੇ ਕਮਾਏ ਉਸ ਉਮਰ ਸਾਰੀ
ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨੇ ਸਭ ਖਰਚਾਅ ਦਿੱਤੇ।

ਕਲਮਕਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜਦ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ
ਸ਼ਬਦ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਚਾਲ ਵੱਖਰੀ
ਹਰ ਪਾਤਰ ਦੀ ਹਸਤੀ ਖੂਬ ਚਿਤਰੀ
ਤਲਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਲਿਖੀ ਹੈ ਘਾਲ ਵੱਖਰੀ
ਹਾਸਲ ਲਿਖਣ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਖੂਬ ਲੱਭੇ
ਮਾਰੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਹਰੇਕ ਨੇ ਛਾਲ ਵੱਖਰੀ
ਰੂਹਾਂ ਫੜ ਲਈਆਂ ਉਸ ਧੁਰਾਂ ਤੀਕਰ
ਕਹਿ ਗਿਆ ਸਭ ਦੀ ਸੁਰਤਾਲ ਵੱਖਰੀ।

ਉਹਦੇ ਸਾਹਾਂ ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਮੁੱਕ ਗਈ ਤਾਂ
ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ ਪਿੰਜਰੋਂ ਪਰਵਾਸ ਹੋਈ
ਸੋਚਣ ਲਈ ਵੀ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ
ਦੁਨੀਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਰੱਬ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਈ
ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਸੀ ਖੇਲ੍ਹਦਾ ਮੇਲ੍ਹਦਾ ਸੀ
ਦੇਹ ਨੱਚਦੀ ਟੱਪਦੀ ਨਾਸ ਹੋਈ
ਉਹ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆ ਘਾਟਾ
ਗਜ਼ਲ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਆਣ ਉਦਾਸ ਹੋਈ।

ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ

ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਸੀ ਤੀਸਰੀ ਅੱਖ ਵਾਲਾ।
ਇਲਮ ਓਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰਾਗ ਦਾ ਸੀ।
ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮਹਿਕ ਸੀ ਕੋਲ ਉਸਦੇ
ਤੁਰਿਆ ਫਿਰੇ ਜਿਉਂ ਰੂਪ ਉਹ ਬਾਗ ਦਾ ਸੀ
ਘੜਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਵਿਤਾ ਸਿਰਜਦਾ ਉਹ
ਸ਼ਬਦ ਢੁੱਕਵੇਂ ਅਕਸਰ ਦਾਗਦਾ ਸੀ
ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੂਰ ਤੱਕ ਦੀ
ਮੱਥਾ ਸਦਾ ਹੀ ਓਸ ਦਾ ਜਾਗਦਾ ਸੀ।

‘ਹੁਣ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਰਹੇ’ ਕਦੇ ਆਖਦਾ ਉਹ
ਗੱਲ ਪਤੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹੀ ਆਖ ਦਿੰਦਾ
ਕਰਦਾ ਪਿੰਡ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਿਆਨ ਪੂਰੀ
ਹਾਮੀ ਭਰਨ ਲਈ ਲਿਖ ਉਹ ਵਾਰ ਦਿੰਦਾ
ਝੂਠ ਬੋਲਦੇ ਮੂੰਹ ‘ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਦਾ
ਗਲਤ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਜੀਭ ਵੀ ਠਾਕ ਦਿੰਦਾ
ਰੋਸ਼ਨ ਰਾਹਾਂ ‘ਤੇ ਬੋਲਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ
ਅਰਥ ਸਹੀ ਦੇਵੇ ਦਿਸ਼ਾ ਪਾਕਿ ਦਿੰਦਾ।

ਦੁਖਦੀ ਰਗ ਦੀ ਗੱਲ ਜੇ ਛੇੜ ਲੈਂਦਾ
ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਹੈ
ਜਗਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ
ਜਿਹਦੀ ਲੋਅ ‘ਚ ਪਕੜ ਜਹਾਨ ਦੀ ਹੈ

ਇਕ ਬੰਦੇ 'ਚੋਂ ਹਾਲਤ ਚਿਤਰ ਦਿੰਦਾ
ਜਿਹੜੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਹੈ
ਪਰਤਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਖਿੱਚ ਧਿਆਨ ਲੈਂਦਾ
ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਜਦ ਮੁਣਸ਼ੀ ਖਾਨ ਦੀ ਹੈ।

ਬੋਲਣ ਵਾਸਤੇ ਕਦੇ ਉਹ ਬੋਲਦਾ ਨਾ
ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਬਾਦਲੀਲ ਕਰਦਾ
ਸਾਹਿਤ ਬਾਰੇ ਜਦ ਵੀ ਬਹਿਸ ਹੁੰਦੀ
ਗੱਲ ਇਉਂ ਕਰੇ ਜਿਉਂ ਵਕੀਲ ਕਰਦਾ
ਜਿਹੜੇ ਕੰਮ ਹੁੰਦੇ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ
ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੋਈ ਅਪੀਲ ਕਰਦਾ
ਜਿਹੜਾ ਤੁਰੰਤ ਹੁੰਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ
ਝੱਟ ਉਸ 'ਤੇ ਤੁਰਤ ਤਾਮੀਲ ਕਰਦਾ।

ਉਹ ਮਦਮਸਤ ਸੀ ਤੇ ਮਲੰਗ ਪੂਰਾ
ਉਹਦੀ ਸੋਚ ਸੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਾਫੀ
ਕਵਿਤਾ ਭਰੇ ਉਡਾਰੀਆਂ ਕਈ ਪਾਸੇ
ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਏ ਖਿਆਲ ਕਾਫੀ
ਫਜ਼ੂਲ ਬੋਲਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆਂ
ਉਹ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਰਹੇ ਜੋ ਨਾਲ ਕਾਫੀ
ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਤਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀ ਹੈ
ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਿਆ ਹਰ ਹਾਲ ਕਾਫੀ।

ਗਿਆਨਵੇਤਾ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਸੀ ਖੋਲ ਐਵੇਂ
ਹਉਮੇਂ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਣ ਦਿੰਦਾ
ਜਿਹੜਾ ਆ ਗਿਆ ਚੱਲ ਕੇ ਕੋਲ ਉਸ ਦੇ
ਸੁੱਕੇ ਮੂੰਹ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣ ਦਿੰਦਾ
ਸਿਆਸਤ ਬਾਰੇ ਬੜਾ ਸੀ ਸਾਫ ਸੁਥਰਾ
ਮੁੱਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਧੁਰ ਤੱਕ ਛਾਣ ਦਿੰਦਾ
ਕਿੰਗਰੇ ਆਪਣੇ ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਖੜ੍ਹੇ ਰੱਖਦਾ
ਹਾਕਮ ਤੱਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਢਾਣ ਦਿੰਦਾ।

ਉਹ ਸੀ ਮਿੱਤਰ ਨਾਲੇ ਕਵੀ ਵਾਹਵਾ
ਸਾਡੇ ਵਾਸਤੇ ਲੀਹਾਂ ਪਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਲਿਖ ਗਿਆ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਗੱਲਾਂ
ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਸੁੱਪਨੇ ਜਗਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਹੱਕਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਗਿਆ ਸਾਫ ਹੋਕਾ
ਹੱਕ ਲੈਣ ਲਈ ਲੋਅ ਜਗਾ ਗਿਆ ਉਹ
ਜਿਹੜੇ ਹੈ ਸਨ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਵਰਗੇ
ਉਹੀ ਪੂਰਨੇ ਧਰਤ 'ਤੇ ਪਾ ਗਿਆ ਉਹ।

ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਹੀ ਲੱਭਦਾ ਸੀ
ਘਰ ਦੇ ਖਿਲਰੇ ਪਏ ਸਾਮਾਨ ਵਿਚੋਂ
ਲੱਭਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਵੀ ਲੱਭ ਸਕਦਾ
ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚੋਂ
ਜਾਣ ਵੇਲਾ ਅਜੇ ਸੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ
ਫਿਰ ਵੀ ਤੁਰ ਗਿਆ ਏਸ ਜਹਾਨ ਵਿਚੋਂ
ਘਰ-ਬਾਰ ਹੀ ਸਾਰਾ ਉਦਾਸ ਹੋਇਆ
ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਜਿਉਂ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਵਿਚੋਂ।

ਜਿਹੜਾ ਰਹਿੰਦਾਸੀ ਰੋਣਕਾਂ ਵਿਚ ਘਿਰਿਆ
ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਕੱਲਮ-ਕੱਲ ਹੋਇਆ
ਇੰਜ ਜਾਪਦਾ ਜੀਉਂਦਾ ਅੱਜ ਵੀ ਉਹ
ਅਸਲ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਬੀਤਿਆ ਕੱਲ੍ਹ ਹੋਇਆ
ਰੋ ਪਈਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੇ ਕਲਮ ਰੋਈ
ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਭ ਨੂੰ ਸੱਲ ਹੋਇਆ
ਹਰ ਸ਼ਖਸ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਕਿਰਨ ਲੱਗੇ
ਕਿਸੇ ਦਿਲ ਤੋਂ ਦੁੱਖ ਨਾ ਝੱਲ ਹੋਇਆ।

ਭੂਸਨ ਧਿਆਨਪੁਰੀ

ਭੂਸਨ ਧਿਆਨਪੁਰੀ ਸੀ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦਾ
ਸਕਲ ਵੱਖਰੀ ਅਕਲ ਦੀ ਬਾਤ ਵੱਖਰੀ
ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਹਥਿਆਰ ਵਿਅੰਗ ਵਾਲਾ
ਲਤੀਫਿਆਂ ਦੀ ਸਜੀ ਬਾਰਾਤ ਵੱਖਰੀ
ਉਹ ਸੀ ਬੋਲਦਾ ਸਮੇਂ ਅਨੁਕੂਲ ਸਾਰਾ
ਸਮਝ ਆਂਦੀ ਸੀ ਉਹਦੀ ਔਕਾਤ ਵੱਖਰੀ
ਵੀਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਬਾਅਦ ਵੀ ਤਾਂ
ਲੱਗੇ ਉਸ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵੱਖਰੀ।

ਟਿੱਚਰ ਕਰ ਕੇ ਚੁੱਪ ਸੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ
ਬਿਰਤੀ ਆਪਣੀ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰ ਰੱਖਦਾ
ਭਾਵੇਂ ਬੋਲਦਾ ਥੋੜਾ ਥਥਲਾ ਕੇ ਸੀ
ਪਰ ਸਦਾ ਕੋਲ ਹਰਫਾਂ ਦੇ ਤੀਰ ਰੱਖਦਾ
ਤੇਜ-ਤਰਾਰ ਤੇ ਤਪੇ ਮਹੌਲ ਵਿਚ ਵੀ
ਸਦਾ ਸੰਜੀਦਗੀ ਪੂਰਾ ਸੀ ਧੀਰ ਰੱਖਦਾ
ਹਰ ਮਹਿਫਿਲ ਵਿਚ ਪਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਲਈ
ਦਲੀਲਾਂ ਭਰੇ ਉਹ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪੀਰ ਰੱਖਦਾ।

ਟਿਕ ਸਕਿਆ ਨਾ ਇਕ ਵਿਭਾਗ ਅੰਦਰ
ਉਡਾਣ ਭਰ ਕੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਾਰ ਕੀਤੇ
ਗੰਭੀਰ ਮੁਦਰਾ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ
ਉਹਨੇ ਮੌਲਿਕ ਸੀ ਰਾਹ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤੇ

ਹਲਕੇ ਫੁਲਕੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰੀ
ਕਈ ਇਕ 'ਤੇ ਹਰਫਾਂ ਦੇ ਵਾਰ ਕੀਤੇ
ਯਾਦ ਕਰੀ ਫਿਰਦਾ ਹਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਉਹਦਾ
ਟਿੱਪਣੀਨਾਮੇ 'ਚ ਜੋ ਆਰ ਪਾਰ ਕੀਤੇ।

ਉਹਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਸੀ ਧੁੰਨੀ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀ
ਜਿਸ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਕਦੇ ਆਖਦਾ ਪੁੱਠਾ ਹੈ ਸਿਰ ਲੱਗਿਆ
ਆਪਣੇ ਵਾਸਤੇ ਫੂਕ ਦੀ ਹੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਜਿੱਧਰ ਦੇਖਦਾ ਓਧਰ ਸੀ ਨਹੀਂ ਮੁੜਦਾ
ਉਹਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਮੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਉਹ ਸਿਰ ਸੀ ਗਹਿਰੇ ਵਿਅੰਗ ਵਾਲਾ
ਹੋਰ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਉਸ ਦਾ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਬਾਰੇ ਕਈ ਲੇਖ ਲਿਖ ਕੇ
ਉਹਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਫੋਲ ਦਿੱਤੇ
ਕਰ ਕੇ ਜ਼ਿਕਰ ਬਾਰੀਕਬੀਨੀਆਂ ਦਾ
ਕਈ ਭੇਤਾਂ ਦੇ ਬੂਹੇ ਸੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ
ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੂਟੇ ਦੇਣ ਦੇ ਲਈ
ਸਮਿਆਂ ਤੱਕ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਝੋਲ ਦਿੱਤੇ
ਨੈਣ-ਨਕਸ਼ ਗੁਆਚੇ ਕਈ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ
ਉਹਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਧੂੜਾਂ 'ਚੋਂ ਟੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ।

ਸਾਹਿਤ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਉਹ ਤਰਨ ਲੱਗਾ
ਅਖਾੜਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਲਾ ਲੈਣਾ
ਉਸ ਦੇ ਹਲਕੇ ਫੁਲਕੇ ਸਭ ਫੁਰਨੇ
ਸੁਣ ਕੇ ਮੋਢਿਆਂ ਨੇ ਉੱਠ ਚੁਕਾ ਲੈਣਾ
ਉਹ ਆਖਦਾ ਸੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਤਾਈਂ
ਨਾ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿਚ ਕਿਤਾਬ ਲੁਆ ਲੈਣਾ
ਕੀ ਕਰਨਗੇ ਹਾਲ ਉਸਤਾਦ ਵੱਡੇ
ਲੰਘਦੀ ਮੁਸੀਬਤ ਗਲ ਨਾ ਪਾ ਲੈਣਾ।

ਜਿਸਮ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਹੋਈ ਰੂਹ ਵੱਖਰੀ
ਕੌਤਕ ਕਿੱਦਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ
ਵਕਤ ਆਏ ਤੋਂ ਗਿਆ ਉਹ ਮੀਟ ਅੱਖਾਂ
ਹੰਝੂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅੱਖ 'ਚੋਂ ਚੋਣ ਲੱਗੇ
ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਬੇਲੀ ਗੁੰਮ-ਸੁੰਮ ਹੋਏ
ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਖੋਣ ਲੱਗੇ
ਸਿਲੇਬਸ ਰਹਿ ਗਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਕਲਾਸ ਅੰਦਰ
ਉਦਾਸ ਟਿੱਚਰਾਂ ਚੁਟਕਲੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ।

ਪ੍ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ

ਪ੍ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ ਸੀ ਸੋਚ ਬਾਰੀਕ ਵਾਲਾ
ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਲੋਅ ਚਿਰਾਗ ਦੀ ਸੀ
ਜਿਹੜੇ ਮਰਜ਼ੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅੱਖਰ
ਸੁਰ ਛਿੜਦੀ ਸਦਾ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਸੀ
ਇਬਾਦਤ ਵਰਗੀ ਸੱਚੀ ਸੋਚ ਲਿਖਦਾ
ਗੱਲ ਛੇੜ ਜਾਂਦਾ ਥਾਂ ਥਾਂ ਦਾਗ ਦੀ ਸੀ
ਕਦੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕੋਲ ਸੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ
ਕਵਿਤਾ 'ਵਾਜ਼ ਤਾਂ ਅੰਦਰਲੇ ਰਾਗ ਦੀ ਸੀ।

ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੋਈ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ
ਅਦਬ ਵਾਸਤੇ ਸੋਚਦਾ-ਸਾਚਦਾ ਸੀ
ਸਾਗਰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਇਕ ਬੂੰਦ ਵਿਚੋਂ
ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਵਾਚਦਾ ਸੀ
ਰਚਨਾ ਜਿੱਥੋਂ ਵੀ ਮਿਲੇ ਕੋਈ ਬੇਹਤਰ
ਰਹਿੰਦਾ ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਦਾ ਤਲਾਸ਼ਦਾ ਸੀ
ਜਿੱਧਰ ਕਿਧਰੇ ਖੁਨਾਮੀ ਕਦੇ ਹੁੰਦੀ
ਕਰਕੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਚਦਾ ਸੀ।

ਅੱਖਰ ਬੋਲਦੇ ਰਹੇ ਜਦੋਂ ਪੜ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ
ਮੌਲਿਕ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਝਲਕ ਹੁੰਦੀ
ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਖਤ ਮਿਜਾਜ਼ ਵਾਲਾ
ਹਰ ਕਦਮ 'ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਡਲ੍ਹਕ ਹੁੰਦੀ

ਗਹਿਰੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਕਦੇ ਨਾ ਹੋਣ ਟੁਕੜੇ
ਓਹਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਖਲਕ ਹੁੰਦੀ
ਅੱਜ ਦੀ ਗੱਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਹ ਅੱਜ ਕਰਦਾ
ਭਾਵੇਂ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਭਲਕ ਹੁੰਦੀ।

ਲਿਖ ਕੇ ਸੁਪਨੀਂਦੇ ਉਸ ਲਏ ਸੁਫਨੇ
ਮਿੱਤਰ ਬੇਲੀਆਂ ਲਈ ਕਦੇ ਮਾਂ ਕਰਕੇ
ਕੋਲਾਜ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਜਾਗਦਾ ਸੀ
ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ ਪੈਰ ਅਗਾਂਹ ਕਰਕੇ
ਦਿਲ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਦੀ ਸੀ ਵੜੀ ਕਵਿਤਾ
ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਹਾਂ ਕਰਕੇ
ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਤੁਰਿਆ
ਤੁਰਤ ਚਲਾ ਗਿਆ ਲੰਮੀ ਬਾਂਹ ਕਰਕੇ

ਉਹਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਗਈ ਇਕ ਚੋਫ਼ ਡੂੰਘੀ
ਅਜੇ ਹੋਰ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਆਸ ਬਾਕੀ
ਰਚ ਗਿਆ ਉਹ ਕਈ ਕੁੱਝ ਨਵਾਂ ਵੱਖਰਾ
ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ ਕਈ ਕੁੱਝ ਖਾਸ ਬਾਕੀ
ਨਾ ਪਹਿਰ ਸੀ ਜਾਣ ਦਾ ਅਜੇ ਹੋਇਆ
ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਜੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਬਾਕੀ
ਰੂਹ ਉਡ ਗਈ ਹਿਲਜੁਲ ਖਤਮ ਸਾਰੀ
ਜਿਸਮ ਵਿਚ ਨਾ ਰਹੇ ਸਵਾਸ ਬਾਕੀ।

ਦਲਬੀਰ

ਪੱਤਰਕਾਰ ਸੀ ਉਹ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਵਾਲਾ
ਸੜੀ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ
ਉਸ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਖਬਰਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲਦੇ ਸਨ
ਪਹਿਲਾਂ ਖਬਰ ਨੂੰ ਖਬਰ 'ਚੋਂ ਠਾਣਦਾ ਸੀ
ਕਦੇ ਵਰਤਦਾ ਸੀ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ
ਕਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਛਤਰੀ ਤਾਣਦਾ ਸੀ
ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਝ ਉਸ ਲਈ
ਉਹ ਤਾਂ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਮਾਣਦਾ ਸੀ।

ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮਸਲੇ ਛੇੜ ਲੈਂਦਾ
ਮਸਲੇ ਵਿਚ ਵੜਕੇ ਮਸਲੇ ਖੇੜਦਾ ਸੀ
ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਲਈ ਨਵੇਂ ਅੰਦਾਜ਼ ਅੰਦਰ
ਗੋੜੇ ਹਰਫਾਂ ਦੇ ਹਰਫਾਂ ਵਿਚ ਗੋੜਦਾ ਸੀ
ਅਰਥ ਆਉਂਦੇ ਦਲਬੀਰ ਕੋਲ ਭੱਜੇ
ਦੇਂਦਾ ਸ਼ਬਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੇੜ ਦਾ ਸੀ
ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਿੱਖੀ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰੀ
ਕਈ ਗੁੱਟਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਭੇੜਦਾ ਸੀ।

'ਜਗਤ ਤਮਾਸ਼ਾ' ਲਿਖਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ
ਜਗਤ ਤਮਾਸ਼ੇ ਦੇ ਰੰਗ ਬਿਖੇਰ ਦਿੱਤੇ
ਬਣੀ ਫਿਰਦੇ ਸਨ ਖੱਬੀ ਖਾਨ ਜਿਹੜੇ
ਆਪਣੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਘੇਰ ਦਿੱਤੇ

ਉਸ ਹਰਫਾਂ ਦੇ ਤੀਰ ਚਲਾਏ ਐਸੇ
ਉਹਨੇ ਸਿਰਾਂ ਅੰਦਰ ਸਿਰ ਫੇਰ ਦਿੱਤੇ
ਕੀਤਾ ਐਸੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੇਰਾਂ
ਕਈ ਵੱਡੇ ਨਾਂ ਸਫਿਆਂ 'ਚੋਂ ਕੇਰ ਦਿੱਤੇ।

ਕਈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਉਸ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ
ਉਹਨੂੰ ਦਾਅ ਵੀ ਸੀ ਬੜਾ ਚਾਅ ਵੀ ਸੀ
ਅਰਬਾਂ ਵਾਸਤੇ ਮੇਚ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲੱਭਦਾ
ਕੋਈ ਬਾਪ ਚਾਚਾ ਕੋਈ ਭਾਅ ਵੀ ਸੀ
ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੀ
ਪੈਰ ਕੋਲ ਆਪਣੇ, ਆਪਣਾ ਰਾਹ ਵੀ ਸੀ
ਕਦੇ ਹੁੰਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਲੇਖਣੀ ਦੀ
ਅਕਸਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਵਾਹ ਵਾਹ ਵੀ ਸੀ।

ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਸੀ ਖੱਬੀ ਸੋਚ ਵਿਚੋਂ
ਚੰਗੇ ਖਿਆਲ ਅਕਸਰ ਬਿਖੇਰਦਾ ਸੀ
ਸ਼ਬਦ ਜਿਹੜੇ ਸਨ ਪਏ ਰੂਹ ਅੰਦਰ
ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਕੇਰਦਾ ਸੀ
ਉਹ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ
ਪੱਕਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉਹ ਗੂੜ੍ਹੇ ਨ੍ਹੇਰ ਦਾ ਸੀ
ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਮੁੱਕੇ
ਸਦਾ ਸਦਾ ਤੋਂ ਆਸ਼ਕ ਸਵੇਰ ਦਾ ਸੀ।

ਲੈ ਕੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜੁਗਨੂਆਂ ਤੋਂ
ਚਾਨਣ ਵੰਡਿਆ ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋਇਆ
ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਵੀ ਸੀ ਉਹ ਹੱਸ ਸਕਦਾ
ਉਹ ਤਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਰਾਸ ਹੋਇਆ
ਉਹਦੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਫਿਜ਼ਾ ਗਮਗੀਨ ਹੋਈ
ਦਿਲ ਬਹਿ ਗਏ ਘਾਟਾ ਵੀ ਖਾਸ ਹੋਇਆ
ਭਰੇ ਸਿਸਕੀਆਂ ਖੜ੍ਹੀ ਕਲਮ ਕੱਲੀ
ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਦਾਸ ਹੋਇਆ।

ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਿੱਟਾ

ਸਿੱਟਾ ਬੰਦਾ ਸੀ ਬੜਾ ਸਿੱਧਾ ਸਾਦਾ
ਗੱਲ ਸਦਾ ਦਲੀਲ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਦਾ
ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਸਦਾ ਸਵਾਰ ਰਹਿੰਦਾ
ਹਰ ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੇ ਨਾਲ ਭਰਦਾ
ਦੌੜ ਭੱਜ ਤੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਭੱਜਦਾ ਸੀ
ਕੰਮ ਸਦਾ ਸੰਕੋਚ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਦਾ
ਪਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੱਫੀਆਂ ਲਾਲਚਾਂ ਨੂੰ
ਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਹਵਾ ਦੇ ਨਾਲ ਤਰਦਾ।

ਵਕਾਲਤ ਕਰਦਿਆਂ ਰਿਹਾ ਉਪਕਾਰ ਕਰਦਾ
ਪੈਸੇ ਧੋਲੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੀ
ਏਸੇ ਲਈ ਕਮਾਇਆ ਪਿਆਰ ਉਸਨੇ
ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ
ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਾਇਰੀ ਝੂਮਿਆਂ ਪੌਣ ਉੱਤੇ
ਝੂਮ ਝੂਮ ਕੇ ਸਦਾ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕੀਤੀ
ਜਿੰਨਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਉੱਠੇ 'ਚ ਸਬਰ ਕੀਤਾ
ਲੋੜੋਂ ਵੱਧ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹ ਕੀਤੀ।

ਦਿਲ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ
ਦੁਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਸਦਾ ਸੋਚਦਾ ਸੀ
ਗਰੀਬ ਗੁਰਬੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਪਸੀਜ ਜਾਂਦਾ
ਮੱਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਸਦਾ ਹੀ ਲੋਚਦਾ ਸੀ

ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਗਲਤ ਕੋਈ ਉਸ ਅੱਗੇ
ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਹ ਓਸ ਨੂੰ ਟੋਕਦਾ ਸੀ
ਕਦੇ ਕਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਕੇ
ਹਾਕਮ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਸਦਾ ਸੀ।

ਜਿੱਥੇ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਜਾਗੋ ਸੀ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੀ
ਉਹਨੇ ਜਾਗੋ ਦੇ ਟੋਲੇ ਅਜੇ ਫੇਰਨੇ ਸਨ
ਜਿਹੜੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੋੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਏ
ਰਾਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਅਜੇ ਘੇਰਨੇ ਸਨ
ਬੋਲ ਬੀਜਦਾ ਸੀ ਉਹ ਅਕਲ ਵਾਲੇ
ਰਹਿ ਗਏ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਅਜੇ ਕੇਰਨੇ ਸਨ
ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਨ੍ਹੇਰੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ
ਤਾਰੇ ਹੋਰ ਅਜੇ ਉਸ ਬਿਖੇਰਨੇ ਸਨ।

ਰੂਹ ਚਲੀ ਗਈ ਯਾਦ ਹੈ ਕੋਲ ਸਾਡੇ
ਮਿੱਤਰ ਬੋਲੀ ਰਹਿ ਗਏ ਕੁਰਲਾਣ ਜੋਗੇ
ਢਾਣੀ ਜੁੜਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜੁਗਨੂਆਂ ਦੀ
ਬਹੁਤੇ ਰਹੇ ਨਾ ਉੱਥੇ ਹੁਣ ਜਾਣ ਜੋਗੇ
ਚਾਣਚੱਕ ਤੜਪਾਇਆ ਸਭ ਨੂੰ ਐਸਾ
ਰਹੇ ਦਿਲ ਨਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਲਾਣ ਜੋਗੇ
ਹਉਕਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਘਰ ਵਾਲੇ
ਸਿਰਫ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਹੰਝੂ ਵਗਾਣ ਜੋਗੇ।